

The book cover features a decorative border with floral and animal motifs. At the top center is a lion's head with a beard and mane. At the bottom are two lions facing each other. The background is filled with intricate floral and scrollwork patterns.

Erdélyi Ritkaságok

Szerkeszti: Dr. Jancsó Elemér

7.

Jánosfalvi Sándor István

SZÉKELYHONI
UTAZÁS A KÉT
HOMOROD MELLETT

I. KÖTET

MINERVA KIADÁS KOLOZSVÁR

*Az Erdélyi Ritkaságok
eddig megjelent kötetei:*

1. Az erdélyi magyar szí-
nézet hőskora (1792—
1821). Káli Nagy Lázár
visszaemlékezései. Beve-
zetéssel ellátta dr. Jancsó
Elemér. 1939.
2. Péterfi Károly esztéti-
kája. Bevezetéssel ellátta
dr. Kristóf György. 1940.
3. Ruzitska György vissza-
emlékezései. Bevezetés-
sel ellátta Lakatos Ist-
ván. 1940.
4. Bod Péter önéletírása.
Bevezetéssel ellátta dr.
Jancsó Elemér. 1940.
5. Oroszhegyi Józsa: Ro-
mán élet. Bevezetéssel
ellátta dr. Bíró Sándor.
1942.
6. Lakatos István: Székely-
udvarhely legrégebb le-
írása. Bevezetéssel el-
látta Jaklovszky Dénes.
1942.
- 7—8. Jánosfalvi Sándor
István: Székelyhoni uta-
zás. I—II. Bevezetéssel
ellátta dr. Benczédi Pál.

Előkészületben:

- 9—10. Bölöni Farkas Sán-
dor: Nyugateurópai uta-
zás. I—II. Bevezetéssel
ellátták dr. Jancsó Ele-
mér és dr. Gál István.
- 10—11. Hermányi Dienes
József: Nagyenyedi De-
mokritos. I—II. Beveze-
téssel ellátta dr. György
Lajos.
12. Bolyai János Appendixje.
Bevezetéssel és magya-
rázó jegyzetekkel ellátta
dr. Dávid Lajos.

*E sorozat külső címlapjának
kerete az első kolozsvári nyom-
tatvány (Heltai Gáspár 1550-
ben megjelent Katekizmus)
címlapjának hű másolata.*

ÉRTELEMZAVARÓ HIBÁK AZ I. KÖTETBEN:

11. lap, felülről az 5. sor Magyarazonátra helyett
Magyarszovátra

20. lap, felülről a 9. sor szóljunk helyett szóljunk¹

26. lap, alulról a 10. sor vami helyett valami

41. lap, felülről a 6. sor ággassa helyett ágasa

41. lap, felülről a 18. sor Názáretet helyett Názáretet⁷

41. lap, alulról a 9. sor találtassanak helyett tollál-
tassanak

53. lap, alulról a 4. sor patronust helyett pátronus

54. lap, felülről az 5. sor hancelláriára helyett kan-
celláriára

59. lap, felülről a 9. sor jájártom helyett jártom

75. lap, felülről a 28. sor gépelyzetű helyett gépezetű

77. lap, alulról a 2. sor tatár helyett tatárt

80. lap, felülről a 12. sor s anekkor helyett ha
amakkor

80. lap, felülről a 18. sor források vagyon helyett
források között vagyon

90. lap, alulról az 5. sor tévék helyett tevé

91. lap, felülről a 8. sor őket után beszúrandó: az
erkedi völgyben s amit az

93. lap, felülről a 2. sor Kornissi helyett Kornisii

94. lap, felülről a 16. sor alatt^h helyett alatt^u

96. lap, felülről a 24. sor hallani^h helyett hallani^u

97. lap, felülről a 21. sor azzal helyett abban

109. lap, felülről a 24. sor őseitől helyett ősétől

115. lap, felülről a 3. sor tetemeit helyett tetemeik

116. lap, felülről a 21. sor 111. helyett III.

122. lap, felülről a 11. sor Jánosfalva helyett Sár-
falva

126. lap, felülről a 8. sor bizonyos helyett bizonyosan
126. lap, felülről a 15. sor Dróci helyett Daróci
127. lap, felülről a 18. sor szerint¹⁹ helyett szerint¹⁷
135. lap, felülről a 12. sor elaljashulva helyett elal-
jasodva¹³
137. lap, felülről a 10. sor hoza helyett hova
148. lap, felülről a 20. sor 1600 helyett 1660
148. lap, alulról az 1. sor 1555 helyett 1755
149. lap, alulról az 1. sor fogadásaik helyett fogla-
lásaik

ERDÉLYI RITKASÁGOK

Szerkeszti: Dr. Jancsó Elemér

7.

JÁNOSFALVI SÁNDOR ISTVÁN:

SZÉKELYHONI UTAZÁS A KÉT HOMORÓD MELLETT

I. KÖTET

UTAZÁS A KÜLSŐ- VAGY NAGY-HOMORÓD MELLETT

9125/I.

Minerva Rt. kiadása Kolozsvár, 1942

Felelős kiadó: Dr. Jancsó Elemér.
Minerva Rt., Kolozsvár. 15815. — F. vezető: Major József.

SZÉKELHONI
ÚTAZÁS

a'

KÉT HŐMORÓD MELLETT

Jánosfalvi
SÁNDOR ISTVÁN

által.

1838^{tól} 1846- 1858^{ig.}

JÁNOSFALVI SÁNDOR ISTVÁN.

(1804—1879.)

Egyike volt azoknak a kiválóan tehetséges embereknek, akik minden erejük és nagy munkaakaratauk ellenére is az életben úgyszólván elkallodtak. A szomorú magyar sorsnak egyik jellemző tünete ez. Szegénységünk s az örökös nagy politikai változások miatt az emberek egy része csaknem nyomtalanul kihúll az életből, tehetségét, munkásságát nem ismerik fel, vagy félreismerik s a nyomor miatt emberi gyarlóságai tűnnek csak fel. A nagy amerikai lélek-bűvár: James Vilmos mondja egyik nagy művében, hogy a tökéletlen körülmények a tökéletes embert is tökéletlenné teszik. Valahogy így járt Benkő József és Nagyajtai Kovács István is, mindketten kiváló történetírók voltak és egy korszak irányítói lesznek, ha szomorú sorsuk életpályájukat nem korlátozza nagyon kicsi körre.

Nagyobbára a Benkő József és Nagyajtai Kovács István tehetségéhez és sorsához hasonló Jánosfalvi Sándor Istvánnak az élete és munkássága. Sándor István kiváló történelmi érzékkel volt megáldva. Lelkész volt ő is, mint Benkő József életének legnagyobb részében. A szerencse többször fölemelte arra a magaslatra, hogy reményei teljesülésének ígéret földjét megláthatta, de balvégzete miatt oda be nem juthatott. Kiválóan nagy szónok volt s mégis rövid időközökben ott kellett hagynia a legjobb egyházközségeket e gyöngébbeket fogadnia el, míg végül egyházközség nélkül maradva, egyedül, szegényen

minden megértő segedelem nélkül 1879-ben Jánosfalván levő, apai örökségből való birtokán fejezi be sokat szenvedett s hánytatott életét.

Azonban hadd lássuk életét és munkásságát is s ebből állapítsuk meg jelentőségét.¹

Sándor István 1804-ben Lókodon (Udvarhely vm.) született, hol atyja: *Sándor Lőrincz* unitárius lévita volt. Az elemi iskola elvégzése után előbb Torockón, Székelykeresztúron, végül Kolozsvárt tanult az unitáriusok iskolájában. Osztálytársai voltak: *Koronka Antal* a híres torockói pap, akinek politikai szereplése meglehetősen sokat levont kiváló értékéből és *Jakab János*, *Jakab Eleknek*, a nagy történetírónak testvére. Tanítványai voltak *Kaáli Nagy Elek*, az unitárius egyháznak később kiváló főgondnoka, *Szent-Iványi Mihály* a korán elhunyt népies irányú költő, *Kriza János* nagy barátja és munkatársa, *Fehér Márton* híres ügyvéd és iskolai felügyelő gondnok, *Filep István* és más később jeles közéleti férfiakká izmosodott ifjak.

Papnak készült és 1827-ben, egészen ifjú korban elnyeri a Székelykeresztúr szomszédságában levő *Szentábrahám* unitárius egyházközség tekintélyes lelkészi állását. Itt csak két évig működhetett, mert a tengelye összeakadt *Jakabházi Pál* birtokossal s az eredmény az lett, hogy *Sándor Istvánnak* két esztendő után ebből a szép és tekintélyes egyházközségből el kellett mennie.² Az egyházközség jegyzőkönyve szerint nem könnyen ment el, mert mikor az új pap beköszöntött, még ott volt, ott maradt a papi lakásban s csak akkor jött el onnan, mikor a püspök más, és pedig igen jó helyről gondoskodott. Ebben az időben halt meg Kolozsvárt *Sylvester György*

¹. Vö. Darkó Sándor: *Sándor István*. Ker. Magvető XV. évf. 2. füz. 143. 1. Benczédi Pál: *Sándor István*. Unitárius Szószék. V. K. 95. 1.

². Máthé Lajos szentábrahámi lelkész szíves közlése.

unitárius lelkész és Sándor Istvánt helyébe ideiglenes papnak megválasztják. Itt Sándor István megnyerte a tehetségének megfelelő állást s úgy látszott, hogy itt végleg meg is maradhat, mert az egyházközség jegyzőkönyve szerint 1832-ben Sándor István szabadságot kér arra, hogy Bécsbe mehessen tanulmányai kiegészítése végett. Az egyházközség szívesen vette ideiglenes lelkészének ezt a szándékát és ha segínyt nem is ajánlott föl semmit, de elvállalta azt, hogy helyettesítéséről gondoskodik.

A kolozsvári egyházközség jegyzőkönyveiben egyetlen szó sincsen arról, hogy ez a nemes szándék a tovább tanulásra miért nem nyert valósulást, ellenben a jegyzőkönyvek bőségesen szolgáltatnak adatot arra, hogy Sándor István az egyházközség egyik nagy másik tekintélyes emberével összekapott és magával a kebli tanáccsal is feszült viszonyban volt. Ennek a feszült viszornak az lett a következménye, hogy az egyházközség a szelíd lelkű és a lantot már pengetni kezdő *Kriza Jánost* jelöli ki külföldi akadémiaira, részére a költségek előteremtéséről gondoskodik. Az akadémia választás, ami egyuttal papválasztás is volt, 1835 május 24-én történt. A titkos választáson Kriza János 46, Gyöngyössy István s. pap 11, Gál Ábel kántor 2 szavazatot kapott. Sándor István kiesett a kolozsvári papságból is.

Nem könnyű megérteni, hogy egy ilyen előkelő emberekből álló egyházközség, mint a kolozsvári unitárius ekklézsia, hogyan hagyhatott állás nélkül olyan tehetséges embert, mint Sándor István? Valószínű az volt az ok Sándor Istvánnak alkalmazkodni nem tudó természetén kívül, hogy a Várady Lidiával kötött házassága nem volt szerencsés, két évi együttélés után el kellett válnia feleségétől. Az adatokból nem állapítható meg, hogy tulajdonképpen a válásban ki volt az igazi hibás. A közvélemény mindig a papot hibáztatja ilyen esetben. Valóban egész természetesen a papnál a családi életet, mint általában az

egész erkölcsi magaviseletet a közvélemény sokkal szigorubban bírálja, mint másnál.

Családi boldogságától és egyházközségétől megfosztva, meglehetősen feldúlt lelki állapotban 1836. május hóban *Magyarszonátra*, innen pedig már 1837. július 23-án a háromszékmegyei *Árkosra* megy lelkésznek. Mindkét egyházközség az unitárius egyházban a legelső egyházközségek közé tartozik. A szonáti munkásságáról nem sikerült semmi lényegeset megtudni, de Árkoson való munkálkodásából csak összeférhetetlen természete tűnik ki. Élete későbbi szakában a rendnek, sőt mondhatni a túlpedáns rendnek a mintaképe. Árkosi papsága éppen az ellenkezőnek. Úgy, hogy mikor négy éves ottléte után elrendelte a püspök *Homoródkarácsonyfalvára*, az árkosi egyházközség jegyzőkönyve méltán síratja a néhány évvel azelőtt a beiktatással járó költséget és nagytiszteletet. „Nagy kárba mene ez a nagy tisztelet s kár volt azt megtenni, mivel a nagy költségbe került pap ekklezsiánkat csendességekből össze zavará és négy évekig több-több költsékket s különös magaviseletével terhelé, végre elbúcsúzott 1841. ápr. 25-én.“¹

Innen, hajótörésének erről a helyéről Homoródkarácsonyfalvára jutott lelkésznek. Ez is egyike az unitárius egyházban a legjobb egyházközségeknek. Régi, középkorból maradt valóságos műemlékértékű temploma van a falú szépfekvésű dombján s mellette a parokhiális épületek területen el ugyancsak oly szép nagy telken, amely egyike a legszebb falusi papitelkeknek, a falu pedig tág teret nyújt a lelkes és kötelességét teljesíteni szerető lelkésznek. És itt Sándor István valóban, amint a jelenlegi lelkész: Bálint Ödön esperes a jegyzőkönyvekből vett adatok

¹ Végh Béni tb. esperes szíves közlése az árkosi egyházközség egykorú jegyzőkönyvéből.

és az idős emberek emlékezete alapján megállapította kiváló munkásságot fejtett ki. Egy nagy égés alkalmával leégett papicsúr helyett olyat építtetett tiszta terméskőből, amely ma is teljesen jó és nincsen tűzveszélynek kitéve. Mint kiváló szónokra is emlékeztek az öregek. Összeütközése itt is volt egyes emberekkel, de a panasz megvizsgálására kiküldött bizottság nem talált különösebb hibát Sándor Istvánban s közgyűlésen a hívek között csak 17-en kérték az elmozdítását, 72-en marasztása mellett szavaztak. Karácsonyfalván tehát Sándor István valószínűen élete végéig paposkodhatott volna, ha az 1848-évi szabadságharcnak tragikus befejezése meg nem szünteti a magyar alkotmányt. Az osztrák abszolutizmus berendezkedése után az udvarhelyi térparancsnok: Heydte elfogatta és lezáratta, mert Sándor István róla nem éppen dicsérő kifejezést használt. Ezért az elszólásáért egy esztendei fogságot szenvedett. Később büszkén is emlegette, hogy Udvarhely megyében ő volt az első politikai fogoly. Azután csakhamar sokan követték őt a fogságban; azonban talán ő volt az, akinek a fogság legtragikusabbá vált. A fogságban léte alatt karácsonyfalvi állását betöltötték és ezért ismét más egyházközségbe: Gyepesbe került lelkésznek. Itteni munkásságának szép eredményei vannak, mert itt léte alatt (1850—1858) papi és tanítói házat építenek, az egyházközség birtokállományát szaporítja s mindezek az ő erélyes munkásságának az eredményei.¹ Itt valóban építő munkát végzett, de erősen alkotni vágyó, parancsoló, engedékenységet nem ismerő természetete miatt néhány egyházi vezető emberrel összeütközése támad és 1858-ban elhagyja Gyepes, hogy a nagyküllő megyei, az Olt folyó kanyarulatánál fekvő *Datknak* legyen unitárius lelkésze. Itt

¹. Bálint Albert gyepesi lelkész szíves közleménye.

is ugyanaz az ember, mint előbbi egyházközségében. Erős alkotásvággyal teljesíti kötelességeit; egyházközségét rendben tartja, még igen is rendben tartja, az anyakönyveket, jegyzőkönyveket szépen vezeti, de híveivel itt is összeütközésbe jút s 1867-ben lemond a lekeszi állásáról s többet nem is nyer lekeszi alkalmazást. Jánosfalvi kis birtokára költözött s ott élt és tervezgetett 1879. évi december hó 29-én bekövetkezett haláláig.

Egy ilyen keserves pályafutás nem volna méltó arra, hogy sokat foglalkozzunk vele, ha Sándor Istvánnak nem volnának olyan kiváló érdemei, melyek példaadók is lehetnek. Kiváló szónok volt. Az unitárius egyház zsinatjain négyszer volt zsinati szónok. Jegyzője volt a sepsimiklósvári és az udvarhelyi unitárius egyházkörnek.

Mint szónok egyesek és a társadalom hibáit, ferdeségeit oly keményen ostorozta, hogy ezzel sok ellenséget szerzett magának. Mert nem kimélt senkit. Az igazságot szerfelett keményen és kimélet nélkül kimondta.

Beszédeit pontosan megírta s két hatalmas kötetben szépen lemásolva hátrahagyott az utókornak. Beszédeiben különösen új gondolatokat nem árul el; korszerű eszméket fejtegeti nagy vitatkozó és ostorozó stílussal. Az ótestamentumi próféták zordon-sága vonul végig beszédein. Ma már az ilyen kemény beszédeket a hívő közönség nem hallgatná.

Több alkalmi cikket írt a „Tudományos gyűjteménybe,“ a „Brassói Ujságba“ és a „Vasárnapi Ujságban“. Legértékesebb munkái mégis azok, melyek csak kéziratban maradtak, melyek még e miatt csak kevesek, könyvtárlátogatók kezében jártak.

Ilyen, mindenik külön is vaskos kötetet kitevő munkája: *Szentírásmagyarázó apostol*, mely gyakorlati bibliai magyarázat. Nem tudományos, de érdekes még most is. *Elegyes szószármazástán*, műkedvelő nyelvészkedés. *Olimpiai szentberek*, *Fejte-*

gető *Odipus*, *Tudományos Napló* érdekes könyvek, de ma már nem jelentősek. Ezeknél sokkal jelentősebb *Unitárius Egyháztörténelem* című műve egy hatalmas kötetben, amely tulajdonképpen bírálat Aranyosrákosi Székely Sándor *Unitárius vallás története Erdélyben* című munkájára, amely bírálat nagyobb, terjedelmesebb a megbírált műnél. Van még két kötet munkája, melyben a jeles emberekről különböző időkben írt halotti beszédeket gyűjtötte össze s azokat jegyzetekkel ellátta. Mindezeknél érdekesebb a *Székelyhoni utazás* című műve, amelyet most a szíves olvasó kissé megrövidítve a kezébe vesz. Az udvarhelymegyei két Homoród vidékét írja le benne sok érdekes aprósággal, néhol humorral, de mindenek fölött rendkívül nagy szeretettel.

Ez a leírás sokkal szerényebb igényű, mint Orbán Balázs „*Székelyföld leírása*“, nincs meg Sándor Istvánnak az a széleskörű nagy tudása, felkészültsége, mint amivel „a legnagyobb székely“ rendelkezett. A mai falutanúlmány követelményektől meg éppen nagyon ávol áll. Azonban az ezelőtt 100 esztendő állapotok szerint föltétlenül érdekes munka. Sok olyan meglátása van, hogy kár volna, ha homályban maradna, ha a feledés sötét fátyola fellebentés nélkül örökké rajta maradna.

Sándor István nagyon szereti a két Homoród mentét. Könyvéből az tűnik ki, hogy a hegyek, völgyek, folyócskák, források, templomok, várak és régi udvarházak sokat beszélnek neki. Ezekről szívesen ír le mindent, amit tud róluk. Az olvasó meggyőződik arról, hogy nagyon is sokat tud ezekről. Nemcsak a hegyeket és völgyeket, hanem a történelem jeles könyveit s a levéltárakat is áttanulmányozta s azokból és a nép szájáról ellesett hagyományokból rendkívül sok érdekes történetet ismert. Ezt a nagy tudását nem rejtette véka alá, hanem másoknak is rendelkezésére bocsátotta. Orbán Balázs a *Székelyföld leírásában* (Udvarhelyszék 163. l.) há-

lása is említi azt a nagy segítséget, amelyet Sándor Istvántól kapott a Homoród vidéke történetére vonatkozólag.

A művelődési állapotokat is mindenütt megfigyeli és följegyzí. Híres papokról, tanítókról szívesen jegyez fel a történelem számára értékes dolgokat; a hanyagokat és hívatásukat elhanyagolókat pedig keményen megrója. Különösen azoknak a munkásságát jegyzí fel nagy dicsérettel, akik szerény körülmények között is odaadó búzgóságot tanúsítanak és nagy eredményeket érnek el. Nehány ilyen embernek a nevét megmentette a méltatlan elfeledésből.

Nagy dicsérettel emlékszik meg a szorgalmas és rendes népről. Különösen a templomjárókról és azokról, akik a lelkész és tanító munkáját méltányolják. Ahol hanyagságot és a lelkési munka lebecsülését látja, ott kemény, megróvó ítélettel sújtja az embereket. Általában a népet nagyon rosszindulatunak tartja. Azonban a népsanyargatókat, a nép helyzetének való visszaélőket még keményebben ostorozza. Ostorozása is tulajdonképpen lelkének benső, igen szeretetéből fakad.

Sokat foglalkozik a közművelődési állapotokkal is. Többször fölveti azt a gondolatot, hogy az államhatalomnak kellene kezébe vennie a közoktatásügyet, hogy az ne hanyagoldják el.

A multhoz rajongó szeretettel ragaszkodott. Napokig elgyalogolt, hogy egy-egy híres régi könyvet, vagy okmányt megtalálhasson és megvásárolhasson. Híres könyvgyűjtő volt. Mint könyv- és okmánygyűjtő levelezésben állott gr. Kemény Józseffel, Nagyajtai Kovács Istvánnal, Gebbellel, Jakab Elekkel s több más jeles íróval. Kereskedőknél s másoknál sok értékes okmányt és régi könyvet fedezett fel s gyűjtött össze. Noha élete vége felé a nyomor rá is kényszerítette, hogy eladjon könyveiből, a székelikereszturi gimnázium könyvtárának nagyon szép

és értékes gyűjteményt hagyományozott. Élete folytonos munka és lelkesedés volt a mult értékeinek a megmentéséért. Rajongó szeretete sokak előtt nevetésesnek tünt fel, de ő azért mindig hitt munkájának sikerében. Hitte, hogy azokat a köteteket, melyeket megírt s melyeket szépen be is kötött, előbb, utóbb nyomtatásban is ki tudja adni. Az írás Sándor Istvánnak lelki kényszere, leginkább szeretett munkája volt. Most, 63 évvel halála után egyik legjelesebb munkája nyomtatásban is megjelent. Milyen boldog lett volna, ha életében megjelenhetett volna!

Ha az író nem is láthatta nyomtatásban művét, mi ma örömmel olvashatjuk a 100 esztendővel ezelőtt kelt leírást arról a vidékről, amely oly kedves nekünk, oly drága kincse édes magyar hazánknak.

*

Az értékes könyv Sándor István több más munkájával Sándor Gergely székelyderzsi, később kénosi lelkész birtokában volt. Tőle megvásárolta Péter Sándor városfalvi, később muzsnai lelkész. Utóbbi könyveit az Unitárius Lelkészkörnek adományozta. Most tehát az Unitárius lelkészkör a könyv tulajdonosa, mely egyesület készséggel megadta az engedélyt a kiadásra. Ezért köszönetet mondunk az Unitárius Lelkészkörnek.

Hálás köszönetet mondunk *Kelemen Lajos* Erdélyi Múzeumegyleti főigazgató úrnak, aki szíves volt a kéziratokat átnézni és hasznos utasításokkal ellátni.

Benczédi Pál.

Ha nem teheted azt, hogy külföldi országokat, szép helységeket és városokat láss és ismerj: legalább igyekezd hazúdnak azon keskeny körét, melyben születted, vagy ahol lakol — bármilyen is az — megismerni és ismertetni. Így ha minden helységből hasonlót tenne valaki, nem maradna helység, melyet apróbb részleteiben is, közelebbről is meg ne ismerhetnénk a mi nagyobb historiai, föld leirási és statisztikai ismereteink között. És meglehet, hogy ez az ismeret sokkal több gyönyört és hasznot adna mi nekünk, kiket közelebbről illet, mint az, ha a föld sarkokat vagy forróöv alját, sőt ha a legszebb idegen várost vagy országot is láthatnók meg, keresztül kasul közkatona módjára.

BEVEZETÉS.

Az ember rendesen hazájában születik, de ha tanul, (mesterséget úz, vagy katonáskodik) ifjú korában többnyire elhagyja hazáját s idegen földön él. S majd ha mikor végre, vagy mint magános, vagy mint hivatalos hazájába kerül ismeretlenebb annak mind régibb, mind újabb állapotja előttte, mint tanulása s nevelkedése idegen helyen, de ha az idegen tartományokat jó szívvel megismerte, igen természetes, hogy édes hazáját még inkább óhajtja megismerni a lehetőségig... Innen nagyon gyönyörködtető és hasznos dolgot, sőt némiképpen tartozó kötelességet tész az, ha ki abban bővebben is megfordulván, magát azt megismerni, annál inkább pedig ha másokkal is megismertetni törekszik.

Van Székelyhonban, Udvarhelyszéken két kis, malmot hajtó folyó: mindkettőnek *Homoród* a neve (talán azért, mert kivált a külsőnek szinte semmi esése sem lévén jó darab helyt, egészen visszahomrodik s emiatt gyakran kiönt, ámbár Hámmeródnak is némelyek szerint neveztetetett a belső, Lövétén fejjül a legrégibb időkről fogva volt hámorokról). Egyiknek *Külső*-, vagy *Nagy*-, a másiknak *Belső*-, vagy *Kishomoród* a neve. Mindkettő a Hargitából ered Erdélynek északi felén, úgy hogy fejjöknél közből veszik a két Oláhfalut és párhuzamosan folynak le dél felé mintegy tíz órányi hosszúságú helyen, míg Homoród nevű, szép szász falunál összefolyván, együtt mennek bele a nem messze lévő *Ugránál* az *Olt* folyamába. Egy hosszú keskeny bérc, vagy hegylanc választja el végig le őket, s kellemetes keskeny

vidékeiket egymástól, s szolgáltató részszerint erdős, részszerint szántóföldes és marhalegelős határokat innen és túl a mellettök telepedett hús — részszerint székely — részszerint szász faluknak. Ezen két vidékecske az, melyek közül nekem is az egyik, tudniillik a külső születte földem, a másik, úgy mint a belső több évekig papi lakhelyem lévén, kívántam ezen székely hazámba lett telepedésemmel azokat, mint tanulásum miatt mindeddig ismeretleneket, némely ez utazásimmal valami szerint egybeköttetésbe jött távolabbi helyiségekkel együtt egyszer másszor megjárni, s az előmbe ötlött vagy adatott némely tárgyakról és dolgokról, ha nem is úgy, mint szerettem volna mindenben, legalább, mint hallomásból, olvasásból, látásból, vagy rövid tapasztalásból lehetett, nagy részben alapos és hiteles jegyzéseket tenni. S ezen jegyzések azok, melyek közül a külső Homoród mellyékit sokkal bővebben és nyomósabban, mint az 1839. évi *Brassói Mulattatóban* árkosi pap koromba közlöttem vala. A másikat u. m. a Belső Homoród mellyékit pedig, mint azután írt egészen újat és eddig nem közlöttet kívánok itten közleni azokkal is, akik azokat bár akkor, mikor más méltóbb olvasnivalójok nincsen, olvasásra méltatják, mint csakugyan olyan, melyben a legfáinabb izlésű mivelt ember is fog legalább tárgyakat találni, olyakat, melyeket bizonyosan figyelmére méltathat, kivált ha e *környékből való*.

Három időszakra oszlanak e jegyzeteim. 1. 1839-re, mely évben *Udvarhelytől fogva Városfalváig* jártam. 2. 1846-ra, melyben *Homoródszentpálról* egész végig utazgattam, mint karácsonyfalvi pap. 3. 1858-ra, melyben utazásom kezdetétől fogva mindvégig tett utazásomat nemcsak ez új időig történt változások szerént én is, ha nem mindenekben is, de sok helyt változtattam és bővítettem: de némely újabb helységekben tett utazási jegyzetekkel meg is toldottam. És pedig mindenütt nemcsak a jelen álla-

pot tárgyait, de a régiség homályával elfedett, s figyelemre méltó, historiai főbb és nevezetesebb családi helységi, építményi sat. dolgokat is vizsgálva, világosságra hozva s e szerint legalább míg ez iromány fenn lesz, ennyiben is az örök enyészettől és feledékenységtől megmentve.

Ne várjon azonban senki fellengős és regényes utazás-írást, mert itt nem úgy van a dolog, mint mikor szabad tetszés szerint választ az ember országokat, helységeket és tárgyakat, hanem, ha hazáját vette fel, — olyan amilyen — ahoz van kötve s azt kénytelen írni, ami abban van. A mindennapi közönséges helyről pedig — mint amilyen édes hazám e vidéke is — senki sem írhat úgy, mint Helvétia vagy Olaszhon bájoló, vagy rettenetes szép vidékeiről és tárgyairól; se a míveletlen kis falúkról úgy, mint Páris vagy Londonról sat. De új nyelvészet szerint szép és mívelt stílust se keressen, mert én középkor embere vagyok. Külömben is elég van felséges tájakról s tárgyokról és míveltebb stílussal írt utazásunk is: hadd legyen vagyegy alábbvaló és népszerűbb is, mert a kínai porcellán mellett is haszonnal létezhet korondi durva fazék is, s Fáyként: *minden írónak megvan a maga publikuma.*

*Jánosfalvi Sándor István sk.
unitárius pap.*

Datk december 3án
1858.

UTAZÁS
A KÜLSŐ vagy NAGY-HOMORÓD
mellett.

1. Székely Udvarhely.

Az 1837-ik év júliusának 23-ik napja vala az, midőn szinte 22 évi távollakásom után hivatalomnál fogva édes hazámban: a *Székelyföldön* Árkosra jővén papnak, minthogy egyszersmint Udvarhelyszék születte-földemen is többször kellett megfordulnom, kedvem jött egykor, hogy a külső Homoród vize környékén egy rövid utazást kezdjek. Legelsőbbben is tehát e széknek *anyavárosába, Udvarhelyre* menék 1838-ban, áprilisnek 25-ik napján.

Ezen város ámbár magában igen csekély és szerény kinézésű a nagyobb és fényesebb városokhoz képest, mégis nemcsak *Udvarhely* széknek, hanem az egész székelységnek anyavárosa és egy, e kis hazának legrégebb városai közül. Neve eleitől fogva mindenkor Udvarhely volt, mert mint a dákusok *Utidávaja*, vagy *Hegylaka*, mind a későbbi lakosok során görög *Áreopolisa*, udvar várossa, mind a régi székelyek *Thelegdje*, vagy *Telekje*, csak Udvarhelyt jelent, melyet vagy azért kapott, mivel a legelső telepéskor valamely főember az ottani erdős-berkes helyen egy darab földet kitisztítván udvar-, vagy lakhelyét odahelyezte, vagy pedig azért, mivel eleitől fogva minden itt lakott nemzeteknek u. m. dákusoknak, rómaiaknak, hunnusoknak, székelyeknek ez volt prétoriális, vagy főtörvényszéki és büntető helye

s főtishti lakása s bizonyosan emporiális, vagy városi helye is.

Eleintén igen kicsiny volt, hanem később e következendő közelében feküdt falukból alakult nagyobb u. n. nyugotról *Gyárosfalvából*, mely az u. n. nagy völgyben volt, és *Cibere* faluból, mely a mai *Botos*, jobban *Boltos* utca. 1571-ben János Zsigmond király parancsolatjából.* És keletről *Szent Imréből* mely a *Szarkakő* alatt azon helyen volt, melyet ma *Pusztának* hívnak, hol a gyümölcsös kertek és kápolna omladéki ma is látszanak; 1577-ben Báthori Kristóf parancsolatjából. Még volt egy falucska Udvarhely közelében u. n. *Dánfalva*, az u. n. *Szederes* patak mellett, ez is a szájhagyomány szerint Udvarhelyhez költözött.

De mindezen öregbülése mellett ma is mind határa *Bethlenfalva* felől, mind pedig maga a város mindenfelől meg van szorítva; határa kicsinységének *Bethlenfalva* felől azt az okát adják, hogy régen a város közelében a mezőn egy megnyúzott lopott marha találtatván, Udvarhely nem akarta megfizetni, hanem Bethlenfalvára nyomta, melyet ez megfizetvén, később a fejedelmek a határt nekik ítelték. A város megszorításának pedig az volt az oka, hogy a régi szenteskedő s hierarchalis világban mind a katolikus papok kerítvén birtokaikba a város körül lévő legszébb és nagyobb réteket és nagyobb helyeket, azokat sohasem akarták eladni senkinek, hogy azokra építhessenek és a város terjedhessen.

Ezen városnak, — valamint innen az egész székelly nemzetnek is régi címere egy vasas páncélos kard volt, mely fegyvert, a fegyverben koronát, szívet és medve főt tartott, melyek a nemzetnek erejét

* Ezen város olyan volt kezdetben, mint egy hitvány falu s bolt is csak egy volt benne az írt utcában s innen vette nevét.

és generositását jegyzték, amint ezt sok régi szé-
kely templomok bolthajtás lábain ma is láthatni.
De ezen címer 1437-ben valami támadásért eltöröl-
tetvén, s állítatott helyébe a mostani nap holdas
címer.

Lát az ember e városnak északi részében egy el-
pusztuló várat, mely mint e helységben legtöbb fi-
gyelem tárgya megérdemli, hogy róla legelőbb, és
különösebben szóljunk.

Mennyi boldog időket élhetett e vár, de mennyi
boldogtalanokat is tölthetett! Mennyi víg arcokat
láthatott, de mennyi bús könnyeket is szemlélhetett
s fájdalmas sóhajtásokat is hallhatott kebelében! A
nagy várak azok a kicsiny házak mellett, amik a
nagy emberek a kicsiny sorsúak mellett. A kicsiny
házakat, alávaló kunyhókat senki sem illeti, de a
nagy kastélyok és erős várak, ha egyfelől bátorságot
adnak, de ezer ostromnak is vannak kitétetve. Így
az alacsony sorsú, olcsó embereket még a forradal-
nakban is egyik rész sem bántja, hanem a két közön-
sértetlenül maradnak. Kunyhójokba senki be se néz
s még a nagyok is oda rejtezve, könnyebben megma-
radnak, midőn a nagyokat, az érdemeseket minden
fény minden pillanatban veszéllyel fenyegeti. Így
hát a nagy váraknak s azokat birt okos nagy urainak
egyenlő sorsuk van s ez a sors többire a szerencsét-
lenség. Ez volt a tied is óh mulandóság szomorú
emléke, roncsoltképű vár! Mert sürgős szerzett bün-
tetés építetett s bosszú rombolt össze. De e volt
fényes lakóidnak is, mert itt hervadott időnként a
bánat miatt Lengyelhonnak ama ritka szépségű, ha-
sonló erényű és bölcsességű, de egész életében sze-
rencsétlen átplántált lilioma, Izabella királyné. Itt
bosszankodott sokszor ennek világos lelkű s nemes
gondolkozású, de egész rövid életében beteges- és
méltatlanul nyugtalanítatott fia: *Zápolya János
Zsigmond*. Itt szenvedte, derék Jósikánk historiai
szép regénye szerint egyik főbb birtokos: Homoród-

szentpáli *Kornis Boldizsárnak kellemdús nője, Báthori Gábornak*, ama hazánk DonJuánjának boszszantó, szemtelen szerelmi ostromait, melyeknek visszaverése szeretett férjének e gyilkos által erőszakos halálát szerzé. És végre, hogy ezereket hallgattak, melyeket nem tudás, vagy feledékenység fátyola borít. Itt pihent, itt töltötte utolsó féléljszakáját, s itt vett bucsút kísérő számos főrendű barátaitól és hiveitől sietve ama kegyes, de szerencsétlen fejedelem, *Báthori András* is midőn ama dühös oláh vajdától Szebennél lett sulyos megverettetése után, errefelé keresztül a Csíki havasokra még írtozatosabb sorsára, egy igazi székely ördögnek gyilkoló fegyvere alá futna ahelyett, hogy Lengyelországba juthatna.

De hagyjuk az érzelgést s végezzük be Udvarhelyrőlí jegyzéseinket. Ezen városban a leírt váron és franciskánus zárdán és templomon kívül még két nevezetes tárgy igényli figyelmünket: egyik a r. katólikusoknak délkeleti hegyen lévő pompás *Szt. Miklós temploma* és *iskola épületei*. A másik a *reformátusok piaci temploma* és *főiskolája*. Az első a reformáció lábrakapásával a katólikusoktól, valamint több más helyeken, úgy itt is a reformátusok által akkori állapotjukban elfoglaltatván, általok csendesen biratott 1630-ig. De ekkor a sok országos panaszok következtéséül az a törvény állván fenn, hogy amelyik részen nagyobb a népesség, azé legyen a templom, a más résznek pedig közösen mást kisebbet építsenek: itt is egy *Brandenburgi Kata* által küldetett biztosnak, *Apafi Györgynek* jelenlétében a nép mindkét megyében megszámláltatott s a katólikusok száma némelyek szerint egy azon éjjel született cigánypurdéval, mások szerint, egy Siménfalva prodiúmban elfelejtett, de azután eszékbe jutott vén banyával többnek találtatván, a templom nekik ítéltetett, mely helyett osztán a reformátusoknak úgy alakítatott közköltésen más, Szent Annának

piacon lévő kápolnájából. A róm. katólikusok hegyi-temploma és teritoriuma 1646 körül a jezsuitákra szállván, általok az oskolai és plébániai ma is fennálló nagyszerű szép épületek egy *Mátthiás Sándor* nevű presidens, — később a templom egy kadiczfalvi *Törökök* féle plébános, *Török Ferenc* által és alatt hasonló pompás alakban felépítettek és csendesen is birattak 1773-ig, de akkor az ők rendjük is eltöröltetvén, azok a városi plébániának és közoskolának maradtak.

A reformátusok említett temploma és iskolája is nem lévén elég alkalmas és ékes a naponként szaporodó eklézsia népességéhez és méltóságához képest: mind ez 1770-körül 3 évek alatt mind pedig amaz csakhamar azután egy hű lelkű és több jóltevőtől segedelmet nyert derék professzor, *Kis Gergely* által, mint egy ma is fennálló felírás kifejezi: mitte curis et industria mostani ékes formájába felépítettek, segítettvén csakugyan ebben akkor gróf *Bethlen János*, azután pedig több más alapítványt szerző, vagy nevelő jóltevők által is.

A görög hitűeknek e városban nem vol eklézsiájók és templomjuk 1600-ig, de ekkor egy *Andre* nevű görög kereskedő Botos uccában telket vásárolván, arra templomot építtetett s eklézsiát alapított, de amely azután 1696.-ban *Theophilus* püspökkel s a göröghitű oláhok nagy részével együtt, egyesült a róm. katólikusokkal.

Udvarhelyszéknek itten lévő régi dísztelen pretoriális háza,² melyet ennyire is B. Dániel István főkirálybíró-építtetett meg, csak annyiban érdemel említést, mivel levéltárában vannak az egész székely nemzetnek csaknem minden lehető legrégibb levelei, melyeket valami fátum el nem pusztított. Piaca egy volna Erdélyben a legszebbek közt, ha némely izlés nélküli emberek indítására nemhogy az ott állott régibb épületet is elrontották volna, hanem még egy újabb is ne építessek oda: de így semmi szép kinézés

semmi kényelem ottan, s ha hasznot láttam, az is ez épületek: másfelől több botrányt okoznak.

Derék, sőt valamire való vendéglője pedig, hová egy nagyobbszerű utazó vendég beszélhessen s ottan kényelmet találhasson még eddig egyetlen egy sincs.

Van e város keleti határa közepében egy szép kaszáló rét, melyet Szászok Táborának s azonkívül egy hegy, melyet Csaló hegynek neveznek. Azt mondják, hogy egykor a szászok ellentáborra e szép réten tanyáztván a székelyek a hegy megett megkerülték a most az egyszer nem igen prudens és circumspektus szomszédokat és mind levágták őket: de mikor és miféle hadakozás alkalmával történt ez, nem tudtam végire járni.

Van e réten kívül a keleti erdős bérctetőn az Udvarhely közt lejövő patak-völgy fejében fenn egy leszakadozott meredek szikla a fennebb is említett *Szarkakő*, mely e völgy vidékeinek igen szép regényes tekintetet ád s erdős vad rejtekeiben sok szerencsétlen üldöztetettnek, de gonosztévőnek is szolgált menedékül.

Itt van nyugat felől a historiai nevezetességű és esméretes hírű *Bud-* v. *Budavára* is azon időkből kapva a nevezetet *Budáról*, midőn *Atilla* testvére Udvarhelyt lakott. Ez egy vízözöntől csudálatosan össze halmozott gömbölyeg köves hegy, melynek belsőjében a szájhagyomány szerint a pogány székelyek áldoztak *Hadurnak* s hol a rabonbánok a véres kard hordozásra ki nem állott, vakmerő, félénk, vagy tunyákat, Márs kardjával derékbe ketté vágással büntették.

Mondják, hogy vár is lett volna rajta, mert neve is arra mutat, ha csak a váralakú hegyet magát nem nevezték annak, de ma csak holmi hadisánc gödrök láttatnak ottan. Ezen hegynnek még szakasztott három édes testvére van közel e vidékben, u. m. egyik a város alsó végén: másik Kénos felett: a harmadik Telekfalva felett. Szabó apát úr szerint mindenik

öznvíz által hajtatott le a Hargitáról s így gömbölygettetett rakásra, a Hargita pedig, mely ilyenből áll, miként formálódott, geogóniai okoskodás fejtegetheti? Mindeniknek barlangok tátognak oldalaikban, melyeket az ott menedéket keresők könnyen készíthettek a dió, alma és félökől nagyságú, de keményen összeálló kövecskéknek kiválásával.

2. Kiindulás Sz. Udvarhelyről. Árvátfalva. Zivatar a Kénosi tetőn. Ezen környéknek éghajlata. Lókod.

Már a harmadik nap estvére hanyatlott vala, midőn vizsgálódásaimat végezvén Udvarhelyt, kiindulék onnan, estvére *Lókodba* menendő. Fogadott gyenge lovaink elvonák valahogy napvilág a sártól nehéz fakószekeret *Árva*, v. *Árvátfalvára*, mely mint mondják nevét onnan vette, mivel legelső megtelepedett lakója egy szomszéd *Patakfalváról* oda a gyámoktól külön vetett, vagy telepített árva fiú vala, minthogy bennvaló jószág neki nem jutott benn Patakfalván, de ott már sötétedni kezdett és pedig olyan borzasztó vastag formában, melyhez hasonlót én még soha se láttam. Erről mondhatta volna igazán a tréfás *Gaál Jancsi*: olyan sötét van, hogy szegyet lehetne bele verni, s szalonnát lehetne reá akasztani. Ezt pedig okozá egy vihartól felemelkedő vastag fekete felhő, mely későbbre egészen elfogá a láthatárt. Ha csak félfertály órával járnánk későbbre, mú is a látástól könnyen kérdezhettük volna, ha légyen kitől az *Árvátfalvára* igyekező, de ködben eltévedett alföldi szásszal: hol van az az egy kicsi falút, kinek se apád se anyád nincsen?, de már szerencsére jó útban volnánk s tovább haladtunk. Azonban csak nagy bajjal lépdelhetének lovaink a patakfalvi hágón sűrű ostor csépelés közt, de még nagyobb bajjal mi a szekér mellett kétfelől a nagy sötétben, ügyelvén a sáncokra, nehogy szekerünk azon valahogy keresztül menvén a legesméretesebb, de azonban legveszedelmesebb árkos helyen utat tévesszünk.

Halálos mély csend volt még eddig a természetben ezen sötétség alatt, míg a *Kénosi*, igazán most *kénosi* tetőre kiverők lovainkat, vagyis igazán kive-rekedvén, s előre számított rebegő szívünk, hogy az bús néma mélyedésből valami rettentőre ébredend, midőn im! egyszerre mikor még nem is vélnők, éppen a tetőre fölkelésünkkor megzúdul rajtunk egy rettenetes nagy erejű forgó szélvész, s megcsap ezzel érkező egy iszonyú havas-jéggel elegy nagy zápor, oly bőséggel s nagy keménységgel, hogy megázott nehéz felső köntöseinket is kezeinkből, s hátunkról szinte elragadta s meg nem engedve, hogy azoknak fonákját, vagy színét, gallérját, vagy alját kikereshessük, s megkülömböztessük.

Kötővel lekötözött új selyem kalapomat kiszakasztván fejemből, úgy elvitte, hogy a homoród-szentmártoni határról a kénosi fogadós által két forint váltság mellett (így szokott az idegen paraszt) négy hét mulva kaptam kezemhez, magunkat több ízben földre tántorított, s talán szekerünket is, ha sártól, s tehertől nehéz ne legyen, felfordította volna.

De mint a hajdani egyiptomi sötétség csapás szerencsénkre hamar keresztül menvén e nehéz idő-vész, s igazi orkán rajtunk a völgybe hanyatlásunkat a sötétség is a lehullott havas-jégtől megvilágosodott, s úgy érkezénk meg valahára a csak egyfertály órányira lévő, s mégis elérhetetlennek képzelt *Lókodba*.

Itt a meleg házba lépésemmel legelőbb is minden levétel nélkül hósapkám esvén le kalap nélkül maradt fejemről, a tűz mellé telepedtem, s kényelmes helyzetben beszélém elő rövid utazásom sanyarurá-gait az ily korszakban oly nagy mértékben nem illő szélvész hideg zivatar miatt; mire értelmes és tapasztalt gazdám azt a megjegyzést tevén, hogy az ily idő kivévén a havat, akármely részében is az év-nek éppen nem szokatlan a kénosi tetőn, s annak északi Kárpátokból eredő — délre egész Kőhalomig

lenyuló, — erdős-hegyes bércein és környékében főleg pedig azoknak itteni *Bágyi* vár körüli legmagasb pontján, hol mint havas fiokon sebesen jövő, s hamar eltűnő, de rettenetes zivatarok, bábafergetegek, menykőhullások, és pusztító jégesők sokkal gyakrabban jelennek meg az ottan telepedett szerencsétlen helyzetetésű falúk kárára, mint akárhol egyebütt, s egyszer s mint ezeknek bizonyosságául következő példákat hozza fel:

Ezelőtt, úgymond, néhány évvel innen Lókodból egy szegény asszony, *Pál Andrásné* Patakfalvára az otlakó dulóhoz panaszra menvén, bizonyos emberek ellen, estvére haza váraték, de nem jöve haza, hanem másnap egy ember által a kénosi tetőn innen félhalva találtatván, úgy hozaték haza. A megtaláló ember azt mondá, hogy az asszony valaki, vagy valami erő által meghurcoltatott, mert valamint a sárban, úgy a körüllevő fenyőbokrokon is, melyekhez fogontozott, látszottak jelei. A szegény asszony pedig, miután kevésbé magához jött, azt feleli a kérdésekre, hogy amit ő látott, azt senki se kívánja, de ennél többet nem, mert szava elállott s azután nem sokára maga is meghala. A babonás nép azt hiszi, hogy a gonosz lelkek hurcolták meg. Én pedig, monda tovább gazdám, bár ha sok természetfeletti megfeythetetlen jelenések esnek is, melyeknek néha a legbölcsebb se mondhat ellent, de erre nézve azt gondolom, hogyha nem ellensége, ki ellen panaszra járt, tette és ijesztette meg vami szerint: úgy valamely az úréhoz hasonló nagy bérci forgószeles zivartarnak kellett őt is leverni és felforgatni, mely miatta való ijedségét hihető az egyedüllétel, sötétben való elkésés, női gyenge természete és fejében levő babonás hite is, mellyel különben is teli van fejők a *Bágyi* vár körül lakó gyengébb eszű népeknek, — nevelte és tehette halálossá.

Más példája, úgy mond tovább gazduram, az ezen bérceken néha járni szokott zivataroknak s ret-

tentő erejű forgószeleknek az, hogy a falunk felett felemelkedett Bágyi várhegynek most kopár és sík északi oldala és teteje, mint örgektől hallottam, de mint a fatörzsek gödrei is nyilván mutatják, hajdan nagy havasi fenyves erdő vala, melyet egykor, mint különben is eltorhulló vén erdőt, egy irtozatos nagy erejű forgószél zivatar rontá össze s forgatá ki tövestől együtt, melyeket a lakósok lehordván s azután a többit is utánna vágván jól felépítették magokat belőle. Még volt néhai Sándor Gergely nagyapjának egy elkorhadt s újraépített csüre, melynek fáin onnan hordattak volt. Viszont a szomszéd *égei* nagy cserét, mely a falú felett ezen bérznek folyó láncolatában van, ezelőtt mintegy 26 évvel hasonló nagy zivatar pusztítá meg, hol bámuló irtozással látta akkor az ott keresztül utazó ember a nagy földdel együtt tövéből kiszakasztott, s egymásra keresztülkaszul döntögetett százados nagy cserfákat. És így tovább más helyeken is hasonló, vagy kisebb károkat s pusztításokat sokszor okoztak és okoznak hasonló idővészes szelek. — Ami a menykőhullásokat nézi, ennek is sok példait tudjuk helységünkben, mert *Homoródszentpálnak* mezején ezelőtti években egykor egyszerre 8 darab marhát, máskor *Homoródszentpéteren* egy csürt, máskor *Homoródszentmártonon* egy embert, meg máskor *recsenyédi* határon egy bágyi embert, ismét *Kénosban* egy fa alatt egyszerre 3 asszonyt, most nemrég pedig itt nálunk *Lókodban* szomszédomban egy házat s benne egy asszonyt üte meg a mennykő. És így e szomszédságban egyebütt is egyebeket minden évben. Nem ritkaság itt a téli égiháború is, mert azt is már két ízben értem karácsony táján. Ami pedig végre a jégesőt illeti, annak még sokkal szomorúbb és rettenetesebb példait érezzük. Ugyanis ritka év telik el anélkül, hogy ezen környéknek valamelyik részén meg ne járjon s kisebb-nagyobb károkat ne tégyen az. Ezelőtt mintegy 26 évvel *Derzsnek* határait egymás

után három évben veré el, mely által ennek eddig tehetős és erős gazdáit úgy elszegényíté, hogy még máig sem épülték ki. *Égének, Kányádnak* határait nem egyszer rontá össze több más falukkal együtt. De mindezek között mégsem csúfola egy helységet is oly rettenetesen a természet ezen mostoha vésze, mint kicsiny falunkat. Ugyanis 3 egymásután következő évben pusztítá merőben el a jég minden határainkat, veteményeseinket és gyümölcseinket s 9 évек óta nem terem különben is egyik határunk a szerfeletti esőzések s rossz időjárások miatt, melyek által egész darab oldalas földek lesüllyedeztek s hasznavehetetlenekké lettek. Ezek miatt kicsiny falunk már nemcsak elszegényedett, de osaknem utolsó inségre s kétségbeesésre jutott. Kenyeret az egész falúban alig kaphatni sokszor, marháinkat eladtuk és megettük, sőt ősi épületeinket is némelyek árúba vetették, melyeket azonban illő áron senki se vészen. És mégis Ország, Szék, Földesúr, Pap, Eklézsia, Falú, s a sok huzó-vonó mind mennydörgik fülünkbe: Add ki az enyimet! — a semmiből is! Szegény szerencsétlen falucska! — így sóhajték gazdám panaszai végződésével, felejtván a több elősorolt tárgyakot, mint óhajtnék én Illyés lenni most, hogy maroknyi lisztecskéteket megszoríthatnám!

Óh, de én nem vagyok *Illyés*, s ha volnék is, mit szaporítnék, hol maroknyi liszt sincs?

József szeretnék vala hát lenni néhány napokig, hogy mint ő Egyiptom éhes népének, úgy én is ezeknek a szánakozásra méltó szűkölködőknek táplálkozásokra gabonát adhatok vala. De ez sem lehetvén, egyedül csak azon reménnyel vígasztalhassam, amivel ők magok is őrzék magokat az utolsó kétségbeeséstől. t. i., hogy a hét ösztövér tehének után a hét kövérek is elkövetkeznek, vagyis: talán a jövőbe lévő évек termései ismét táplálatot nyujtanak nekik. De halljuk, mi lőn a jövőendő is! és szánjuk, ha érzékenyek vagyunk e kicsiny falucskának igazi nyomo-

rult sorsát. Mikor ezen utazási fordulásomat tevém ottan, akkor vala e remény, de azután, midőn akkori jegyzéseimet írtam, rémülve hallottam, hogy a fennebb előadott szokásos égiháborúk és pusztító jegek ezen környékben ismét megjártak. A szinte 24 órák alatt hulló mennykövek, mint azt az *Frdélyi Hirlapban* is akkorban közlök, *Mirkvásáron* egy épületet, *Darócon* egy házat és asszonyt, *Jánosfalván* a tornyot s *Homoródszentpéteren* egy csúrt ütöttek meg. S a pusztító jégeső *Darócnak*, *Dályának*, *Égének*, *Bágyinak*, *Telekfalvának* és viszont *Lókodnak* is hártarit nagyrészt semmivé tette.

Ki festhette volna le igazán akkor ezen, talán örökre nyomorultnak látszó, falucskának szerencsétlen sorsát?

Sok gazdag helységeket tudok, melyeknek ősi erejük által is könnyen kiépülhető kárait vetélkedve pótolták ki sok ezereket, a tulságig buzgó jószívűek s a kormány is minden kis idegen országi égett felsegítésére, vagy egy óratórium építésére segedelmet parancsol, ezeknek a szerencsétleneknek pedig felsegítése senkinek se jut eszébe. Sőt ahelyett a) hogy bételjék bizonyos értelemben Jézusnak azon szava: *adassék, akinek van, akinek nincs, amije van az is elvétessék*, oly emberek kezdték elfoglalni mostanság különben is kicsiny határjának, sőt ősi temetőjének egy részét hamis perrel, vagy erőhatalommal, kik még a reájok maradt tiszta ősi birtokot se tudják megtartani, hanem azt már csaknem egészen elpusztították, elvesztegették mértéktelen, erkölcstelen mulatságokra, dorbézolásokra. És b) hogy bételjék az is rajtok: *Nincsen semmi csendességem, semmiképpen nem nyughatom, mert rajtam a nyomorgatás*. És ismét: c) *mely sokan vannak, akik háborgatnak engemet, én Istenem?* oly emberek kezdték méltatlanul keresni és perelni őket kicsiny tárgyért, terhes költséget és fáradságot okozva, kik ha fejeként annyit ajándékoznának is nekik, mint amennyi

a keresett marha, mégse tennének igen nagy jóté-
ményt ily szegényekkel. Értem itt a homoródszent-
mártoni nagy udvarok mostani birtokosát *Farkas*
Dániel urat, és a bágyi közönséget. S pedig milyen
érdemes lesz vala e gyámoltalan kis falu a megkimé-
lésre, sőt a pártfogásra erkölcsi tekintetben is.
Ugyanis itten alig él 30 gazdácska s mégis maga
nagy megszorításával és áldozattal is papot és mes-
tert állított, hogy a vallás és iskola közöttök virá-
goztassék. S mily előmenetellel is virágozott az mind-
eddig, bizonyítja az, hogy e falucskában sem a férfi,
sem az asszonyi renden nincs egy személy is olyan,
ki meglehetősen olvasni, többnyire pedig igen jól
olvasni, írni, énekelni, számvetni az ne tudjon. Mind-
ezen tudományt pedig nem nagyobb iskolai nevelte-
tésnek, hanem csak helybéli kivált két derék mester
tanításának köszönhetik.

Az egyik *Sándor Lőrinc*, egy különben is híres,
szép énekü lévita vala, 1802. után még a megyének
filia korában 1811.-ig, kinek iskolájában nemcsak
helybéli gyermekek járanak fel egész a párosul-
hatási időkorig, hanem idegen helységbéliek is hirre
vitettek tanulni, s egyéb tanulmányok között nem-
csak korunki, hanem 1500 béli leírásokat is folyvást
olvastak, kör és bizonyoságleveleket írtak stb. Ezen
mesterek fáradhatatlan szorgalma és munkássága
által építettett mostani szép kis temploma és tornya
is ezen Eklésiának.

A másik *Lövétei Elek*, ki igen csekély fizetés
mellett is hasonlólag nagy és hálára méltó szorga-
lommal tanítá nemcsak megyécskéje, de több szoma-
széd falúk odavitt gyermekeit is akkor, amidőn sok
népes megyékben lévő kevély, úgynevezett, s magu-
kat úgynevezni szerető rektorok a nagy kepe mellett
se tudják, vagy akarják szinte semmi gyümölcsét
mutatni tanításiknak. Honnan nem csuda aztán, ha
az ily megyékben igen gyakran egészen emberi nyom-
ból se találhatik csak egy is olyan, ki bár alkalmas

írásánál s olvasásánál fogva avagy csak falusi és megyei hivatalocskát is kínlódás nélkül vihessen, hanem, mint a mezőségi oláh, csaknem rövásra szorul, vagy pedig minden kis iratásért, vagy levéllel olvasásért papjára fút, és azt kínozza velök avagy mesterét, hogyha írni és olvasni nem tanította őket, írjon és olvasson nekik *in poeniam peccati*.

3. Sok só ezen környékben. Abásfalva. Keményfalva. Remete. Gyepes. Kénos.

Elhagyván a szerencsétlen *Lókodot*, *Abásfalvára* indulék. *Homoródszentmárton* mellett azon nevezetes mezőn menék el, hol némely széles, lapos gödrökben a tiszta apró sót mint az utca porát lapáttal merni, a legerősebb sós vizet, mint a patak vizét edénnyel méríteni, s magát a kősót is földszintben vágni töstént lehetne, ha szabad volna.

Régezte szabad volt, mert itt voltak a homoródszentmártoni főbirtokos urak akkori kiváltságos joguk szerint használható gazdag sóbányái, melyek, úgy látszik, hogy késő fejedelmekre is szállottak. Sőt hogy itten még a rómaiaknak is, kiknek e vidékben is egy légiójuk feküdt, művelés alatti nevezetes sóbányájok volt, bizonyítja egy 1558-ban ezen egyébiránt 1846-ban írt útazási jegyzeteknek letisztázásakor sóbányák helyén eke után talált faragott emlék kő, melynek elkopott és nedves földben lepattogott betűi körül ma is kivehető és olvasható legelől egy P. és H. betű, azután ezen szó Szálin: Victor.

A másik rendben: Imp. DN. MÁ. V., a harmadik rendben: SE VER: ALEXANDER. És Pil. s több is, de nem látszik jól. Mely nagy kereskedést lehetne ma is üzni, s a sótalán helyeknek hasznot hajtani ezen bő sóval, ha a mellette folyó Homoród vize alkalmas volna arra, hogy rajta hajón, könnyű szerrel tovább vitetnék. Ezt gondolám magamban s még egyebeket is mellette. De így e folyó nem egyébre való, hanem

hogy mindig zavaros, lassú vizével kicsiny malmo-
kat hajtson, gyakori iszapos kiáradásaival, mint a
Nilus vize, ha jókor találja, réteket kövérítsen, ha
pedig rosszkor, szépen nőtt füvet s rendeket iszapol-
jon oda, vagy pedig kész takart bugjákat s arra szo-
rult recsenyédi kuvaszokat hordjon el. A bőv só
pedig nemcsak a föld kebelében haszon nélkül áll,
hanem a föld színén is haszon nélkül tapodtatik trá-
gyákkal, hogy ne lohassák undorítatva s puskákkal
őriztetve, hogy midőn a lopókat, házfelverőket, úton-
állókat, ha elfogatnak is, nem szabad bántani s ha
tömlöcbe tétetnek is, ott jó házban, tiszta gunyában
csak hízlaltatnak: egy-egy szegény apró sőt mar-
koló, vagy sós víz merítő az öröktől büntetlenül
agyon is lövetethessék. — Vagynak csakugyan sós-
kútak, melyeknek vizéből rendes időben és mérték-
kel minden ezzel bíró falú kiváltság szerint szabadon
élhet. Melyek közt ezen *Homoródszentmárton* egy a
legjobbak közül.

Tovább indulván innen a falún kívül *Abásfalva*
felé, *Homoródszentmártonon* felül, az úgynevezett
nagy malom mellett menék el. Erről mint csalhatatlan
igazságú szájhagyományt beszélnek, miszerint azt
első birtokosa a *homoródszentpáli* földesurak közül
valami juhokat őrző gyermekektől vette volna meg,
t. i. ezen gyermekek valami Homoródból kivett
ereszkére a martban bicsokkal kis malomkereket
csinálván, ezt az úr meglátta az útból, melyen mel-
lettük lóháton elment. Tréfából vásárba ereszkedett
velök, néhány apró pénzzel forintok gyanánt meg-
vette s okosan kötlevelet készíttetvén róla a falóban,
későbbi időben elővette s a malom helyett a közhely-
ből, hol senki se szólott ellene, elfoglalván, kis játék-
malom helyett nagy malmot csináltatott rája, hon-
nan ez ma is *Nagy Malom* nevet visel. Mily sok fog-
lalások történtek a régi időben, sőt történnek ma is
a ravaszlelkű hatalmasabbak által, gyámoltalan és
együgyü köznépek között. Sokan az esetet csak köl-

teménynek tartják s azt mondják, hogy e malom is, mely ma a homoródszentpáli földesúré volt s az udvar közelében Gyepesi patakon lévő kis malmának ellenében neveztetett nagy malomnak.

Megérkezvén *Abásfalvára*, annak állapotjával kívánék megismerkedni s bámulva látám, hogy én oly közel az éhes pusztáról (Lokodból) boldog Kanaánba érkeztem. Abásfalva, vagy jobban Abbásfalva, mert a régi időben még a reformáció előtt, mint a közhagyomány tartja Abbátia volt, mit többek közt az is bizonyít, hogy ma is egy helye, ámbár ma nem erdő, hanem pusztá mező. *Abbás* erdejének hivatik. S azzal egyvonalban egy dombon ma is fejébben látszanak némely föld közé porlott épületmaradványok, hol mint mondják, kápolna vala. Abásfalva, mondom, ma mint egy 60 gazdából álló kis falú, melynek csak igen szűk s az is nem igen jó határa vagyon, és mégis olyan jól bírja magát, mint egy jó kosár méh, mely tele mézzel. Oka pedig ennek a vas szorgalom, némi részben szerencsés helyezettetés és ezt használó okos gazdálkodás, miszerint midőn némely kövér helyeken lakó népek, a csupa természetre támaszkodván, elrestülnek s osztán pedig elszegényednek: ők akkor erős szorgalommal, okos gazdasággal kívánják kipótolni azt, amit a természet megtagada. Közel lakván a havasokhoz, ottan szénatermő, s legelőhelyeket haszonbérelnek ki olcsón, s juhokat tartanak, melyekből nemcsak élnek, pénzeznek, ruházkodnak, hanem sovány földeiket is a trágya által termékenységre kényszerítik. Innen gabonát nagyritkán, vagy nem adnak el, nem szorulván reá, hanem Józsefi okossággal megtartják a következő szűk évekre. Vannak oly gazdák, kiknek vagy 5 éves gabonájuk is van. Egy sincs pedig olyan, kinek mindenkor ne lenne kenyere. Falujok már kétszer csaknem egészen leégett és mégsem látatik meg rajtok ez sem, sőt gyönyörű erdeiken sem. mert ezt valamint tűzifára, úgy építésre is oko

és kimélve használják, midőn sok-sok faluk lelketlen ostobasággal pusztítják saját erdejüket. Mindezen szorgalmatos gazdálkodás mellett vallásokban is búzgók, úgy, hogy midőn sok népes nagy eklézsiákban mívesnapokon két-három személy alig jelenik meg isteni tiszteleten: akkor itt ritka ember fog hozzá napi munkájához addig, míg előbb templomba nem megyen. Vasárnap pedig éppen senki sem mulasztja el fontos ok nélkül; de jól is teszik, habár ezen egy keresztényi oskolát gyakorolják, mert egyéb iránt gyermekeik tanításával igen keveset gondolnak, inkább akarván azokat juhászoknak, mint tanult embereknek nevelni. Innen, hogy abásfalvi deák valaha lett volna, még eddig soha sem halottam azon Deák nevű emberen kívül, ki a püspöktől egy gener. vizitáció alkalmával tréfából magának bár valamely hitvány mesterséget kért, állítván, hogy ő már különben is igen régtől, t. i. 65 évektől fogva (ennyi éves volt) deákoskodik. Valamint hitvány és díztelen templomjuk megépítésében, úgy parokhiális épületeik illő díszes formára alakításában is nemigen búzgók és értelmesek, nem hitetvén el magokkal, hogy belső embernek jobb és alkalmasabb ház szükséges lehessen, mint magoknak, sőt vagynak köztük olyanok, kik azt tartják, hogy azokat, mint szolgákat még nem is illetheti olyan ház, mint gazdákat, vagy béradó principálisokat.

Amint sok más tekintetben, úgy öltözeteikben is, több hegyek közti szomszéd népekkel együtt, különböznek a nyiltabb vidékek lakosaitól s nyilván mutatják ezzel is, hogy valamint a jó, úgy a rossz is későbbre hathat fel s jöhet divatban akármi tekintetben, a félrébb levő rejtett helységekben, mint az ország piacosabb részeiben lakó, s következőleg egymással nagyobb közlekedésben levő falukban és emberek között, vagy ha valami egykor divatba jött, későbbre enyészik el és írtódik ki, bárha legrosszabb lenne is. Férfiaik a hosszú hajtat, melyet kár és un-

dokság, hogy több ezer paraszttal együtt még maig is zsírral mindnyájan kennek a nőekkel együtt, s asszonyaik és leányaik a piros csizmát, varottas inget, fátyolt, melyet már szebb izlésre mutatnak, maig sem hagyták el, hanem többire egyformán, együgyüen, inkább tiszta fejrbe, mint tarkákba és mégis bájolólag öltöznek. Ez is egyik oka a jólélhetésnek, hogy amidőn sok nagyobbak után erőlködő s különféle idegen tarkaságaival csak vándor tótokat s örményeket gazdagító félmívelt falut a gála megszegényít s még karácsony táján már megéheztetet: akkor ezen kis falut ennek kórsága sem terheli s nem szegényíti.

Abásfalván felül egy fertály órányira van *Keményfalva*. Mint szomszéd falu sokban hasonlít Abásfalvához állapotjára nézve. Abásfalvánál kisebb, mert körülbé csak 35 gazdából állhat, de sokkal régibb annál s valaha népesebb és erősebb is lehetett, mert hajdon Abásfalvával közös templomjok is Keményfalva mellé vala építve. Ezen templomnak romlott falai még ma is állnak s nemcsak építési modora, de egyéb adatok is mutatják, hogy az igen régi volt. Többek közt mondják, hogy a karban egy gyakori meszelés által már mélyen betemetett szuette fogas volt, mely midőn a templom felhagyásakor lehuzatott, alatta oly évszám volt, mely a feltevés szerint, 18 év híjján azelőtt 1000 évvel való építetést mutatott, mi a következő egyházi vizsgálatkor a vizsgáló biztosságnak be is jelentetett megnézés és lejegyzés végett, de ez nem hogy lejegyezni, de még megtekinteni se méltóztatá a becses régiséget. (Nagyon esztétikus emberek lehettek!) Fekvése e falucskának a Homoród vize felfelé mindinkább szoruló kies térségnek éppen végződésénél a verőfényes oldalon kies erdők alatt és között s egy derék malmocskát keblében rejtő bereknek körében, a már itt havasi sebességgel s kristály tisztasággal folyó s ugyanazért sok pisztrángot termő Homoródnak két

partján esvén, egy a legregényesebbek és egészsége-
sebbek közül, hol a szépízlésű idegen örömet szere-
tetet andalogva mulatni, s titkos vágyódást érez az
ottlakásra, ha valami fontos ok nem köti más hely-
hez. A falun felyül és mellett van még egy kedves
kis térség, melyik is faluban lakó néhány jó gazdá-
nak legkedvesebb kanaáni határocskája, azon felyül
pedig már csak összébb szorul, de igen kellemes
szénatermő völgyen és a rajta kigyózó homokos és
kövecses tiszta Homoródon keresztül-kasul menő
kevés néptől járatott úton ér az ember mint egy
órányira a fenyvessé vált erdőnkön lévő fűrészmal-
mok mellett fel, éppen a fejben, csaknem a Hargita
alatt lévő *Homoródi* borvízhez, hová nemcsak más
idegenek mennek fel nyáranként az országnak min-
den részeiből, hanem különösen az abásfalviak és
keményfalviak s csaknem mindnyájan egyszerre fel
szoktak menni a nyári takarodás után egy vásár-
napra, mikor ott szép érzésű papjaik vannak azok-
kal együtt, s ott isteni tiszteletet tartván, estig vi-
galommal s azzal a hűvös s néha holdvilágos csen-
des estvén, hasonló édes társalgások, éneklések és
vigasztalások közt haza eregélnek honnhagyott öre-
geikhez. Ezen falucskának határát is oly bőséggel
áldotta meg sóval a jótevő természet ura, hogy 5—6
őlmélységű széles erdei ároknak kimosult két olda-
lai kőszikla helyett mind merő sóból állanak, melyet
a császári királyi sőtiszttség igen nagy munkával és
fáradtsággal kötteté gáttal keresztül s tölteté fel,
hogy ezen önként kínálkozó természet adományát a
mellette lakó nép ne használhassa törvénytelenül.
Igy van ez itt más helyeken is, hol némely ember
pincéjét is sóból vágathatná ki. Ezekből s a minden-
felé elszórt sós kutakból látszik, hogy a természet
ezen vidéken adta talán egész hazánkban legbőveb-
ben, s tartja legvékonyabb takarója alatt ezen be-
cses adományát. Míg a tilalom nem volt olyan nagy,
Keményfalva nemcsak derék sóskutját, de ezen fen-

említett árok bányáit is sokat használta, sőt a szomszéd oláhfalviak is sok szerencsével vágta s szekerekkel hordozták, onnan sötét és zordon éjeken. A ravasz keményfalviak megtudván ezt, némi előleges kedvezésekkel belébátorítatva e hivatlan bányászokat a sóvágásba, megvárták és lesték míg sokat vágnak, s ekkor véletlen reájok ütvén és elkergetvén őket, elfoglalták a készen kivágott sötét. Ezekből kaptak ők lábra gazdasági tekintetben s ebből építették sok szép kőházaikat, melyekkel kis falucskájokat megékesítették (jól tették!).

Keményfalván pihenés végett a papnál állapotam meg; csinosság látatott a háznál egyébiránt és életben, de tehetőség és jólélhetés éppen nem nézett ki itt. S hogy is ily kicsiny megyében, hol a hív és búzgó hallgatók magok rendkívüli megszorításukkal sem adhatnak annyi bért, vagy kepet, mennyiből csak tisztességesen is kiérhesse egy családos papi ember évenként? És mégis nékiek is éppen azon műveltséggel kelletik, vagy legalább kellene bírni, mint a legnagyobb megyéjű papnak, hogy kötelességeit illően vihesse. E mellett éppen annyi rendes templomi szolgálatot kell tenni. S még e mellett ugyanazon kicsiny bérért a kántori, iskolatanítói és harangozói kötelességet is kelletik vinni. Sőt mindezek mellett gazdaságot is kell folytatni, ha élni akar. S valjon igazságos-e ez? Nem tudom, azt bámuljam e, miként fogadhat el valamely jólkészültégű egyén ily kicsiny bérrel ennyi szolgálatot, vagy ha gyenge fogadja el, miként létezhet ilyen a néptanítók sorában? Vagy azon csodálkozom: miért nem rendelkezik már valahára ország és anyaszentegyház a vallás és erkölcstanítóknak tartásáról is úgy, mint rendelkezett az anyagi jólét körül hivataloskodóknak fizetéséről, mert azt csaknem mondhatják, hogy ezeket fontosabbaknak tartanák amazoknál.

Két anekdota maradt fenn máig is egy régeb-

ben elment keményfalvi, *Barabás József* nevű papról. Egyik annak disznópásztórságáról s másik búcsuzó prédikációjáról. Az első szerint egykor Keményfalváról elszökvén a disznópásztor (hihetően ez is a nagy bér miatt) az emberek rendre őrizték a csordát, amíg mást fogadhattak. Az őrzés sora éppen egy vasárnap esvén a papra, ennek nem volt kit küldjön el a disznókkal s következőleg a csorda sokáig honn volt reggel. Végre zsimbelni kezdvén ezért a falu, hogy a szeres miért nem hajtja? maga a pap kiáltani kezdte: hajsd ki! hajsd ki! míg egy *Lakatos András* nevű előkelő ember, megpirongatván ezért az embereket, a csordát mással kihajtatta, a papot pedig a templomba igazította. Innen maradt fenn a példabeszéd; nagy úr mint a keményfalvi pap, a disznókat is kihajtatják vele. És ismét: a keményfalvi papnak disznó hallgatói vannak.

A másik anekdota szerint ez a pap végre más eklézsiába rendeltetvén, búcsuzó prédikációjának előszavát, vagy akkor még szokásban volt könyörgés előtti préambulúmat, házi cselédeihez fordulva ezen szavakon kezdte hathatós nyerseséggel: Keljete fel, menjünk el innen (Mát. 26., 46.); teksztusul ezen szavakat vette fel: Barompásztor valék én, vad fűgével élek vala. (Ámos, 7, 14.). Az alkalmaztatáson pedig ilyen szavakkal élt: Eleget is éheztem köztetek, úgy, hogy egy pünköst napján éhel is meghaltam volna, ha Lakatosné komámasszony egy cipót nékem is nem süttött, komám uram pedig ebédre nem hívott volna. Ingem sem volt (özvegy volt a pap) azt is Lakatosné komámasszony adott egy viseltest s az eső is az ágyamban elégszer megvert, bibliámat is a padon eláztatta, míg Lakatos komám törökbúzakórával meg nem dugdosta a ház fedelét felettem stb. Mely anekdotákból itt is kijön az a közönségesen tapasztalt igazság, hogy többire minden eklézsiában mindig vannak papot mardosó kutya emberek, úgy vannak becsületes lelkü párt-

fogók és gyámolítatók is. Azonban ezen anekdoták-
ból a mostani megyére semmi se illhetne, úgymint
amely valamint szép új kis temploma s bádogos tor-
nya építésében, úgy a papja iránti hív gondoskodás-
ban is a legnagyobb megyéknek sem enged elsőbb-
séget ma. Így lesznek az írás szerint elsőik sok kis
megyék, midőn sok nagyobbak a fogyás, hanyagság
és hidegség miatt utolsókká lesznek. (Mát. 39, 30.).

Búcsút vévén e nomási gyönyörű völgytől, Ke-
ményfalvának nyugotti szép erdős bércén keresztül
e sötét árnyas ösvényen, a *Gyepesi Lázra* érkeztem
ki, mely egy ilyen szép kinézésű, keletről rengeteg
erdőkkel szegett s nyugatról apró ciherek közötti
folt kaszáló rétekekkel beterített, s egész az északról
kékellő Hargita fenyves láncolatáig felnyúló hegyi
térsg, hol kielégítettvén egyfelől a *Fogarasi* hava-
sokig le, másfelől a *Bucsecs* óriási hegyéig belátva
gyönyörködő szememet s természet szépsége felett
andalgó lelkemet, mint egy fertály órányi távolságra
menve megnyugodva a téren beszállék a lábaim
alatti mélységben fekvő kis *Remetébe*.

Ezen róm. kath. falucska egy mély völgyben
folyó, két ágból s következőleg két völgyből is össze-
szakadó patak Y-jának északkeleti ága fejében leg-
fejül igen szegényes helyen éppen ott van épülve, hol
a pataknak legnagyobb forrasu élő kútfeje is buzog.
Régen ez egész erdős hegyes helység csak pusztá
marhalegelője s fát szolgáltató erdeje vala a homo-
ródszentpáli hires *Kornis* és homoródszentmártoni
nevezetes *Biró* fő székely családoknak, hol ezek mar-
hájikat nemcsak nyáron, de télen is legeltették örö-
kösen ottlakó pásztoraik által, kik közül végre egy,
u. m. a homoródszentpáli Kornisoké, az igaz száj-
hagyomány szerint, ezen völgyben, hol Remete van,
mint jobbágy pásztor 5 fiaival állandóbban is meg-
telepedvén s itt e rejtett, csendes magányban laká-
sáért előbbi nevének elvesztésével *Remetének* nevez-
tetvén, úgy származott róla a *Remetefalva*, vagy

faluja is, melynek részjóságai ma is még mindezen 5 fiaik utáni 5 ágon járnak, s ezen 5 részről, vagy tribusról neveztetetnek, mind az Izrael 12 nemzetségei hajdan. Még élt itt a *Remete* család 1641-ben a levelek szerint, s innen származva *Gyepesben* is. A reformáció után a szomszéd *Gyepessel* együtt nagyobb része unitárius volt e falucskának is, de később s csak nemrég mult időben egy Ágotha nevű udvarhelyi fi, gazdag rajongó plébános térítési és alapítási szándékkal önként odamenvén, legelső papnak (mert eddig mint filiába Udvarhelyről járt barát), ez nekik templomot, parokhiális házat épített és alapítványt hagyott. De amelyet az okozta, hogy a buta pór nép nemhogy ezt hálás érzéssel venné, de mintha nem is övé volna, fenntartási gondját se hordozta jószívvel, hanem ma is mindég az alapítványra, vagy religionis fundusra veszi azt, sőt az alapítványt is nyirbálja s perli, inkább törődván a testi, vagy állati, mint a lelki étellel. Ilyen itt is a paraszt, véle magával kell építtetni, ha azt akarja az ember, hogy tulajdonának ne csak nézze, hanem gondozza is, annyival is inkább, mivel külömben is csak úgy lévén joga parancsolni papjának, ha egyszer azt magáénak mondhatja, mintha mindent ő csinál annak.

A fennebb említett völgy patak Y-jának másik vagy délnyugotti ága is figyelmet érdemel utazásunkban, mert ott hajdon nemcsak monda szerint, de holmi épületromoknak, bizonyítása szerint is még *Remete* előtt egy más falu volt u. m. *Tivadar*, vagy *Theodorfalva*, mely ugyan e monda szerint egy kórvészben annyira kihalt, hogy csak két leányocská maradtott életben, kik közül egyik *Kénosba*, a másik *Patakfalvára* vitetvén nevelés végett, s ott is menvén férjhez, a reájok szállott néhai *Tivadarfalva* határa is úgy oszlott kétfelé Kénos és Patakfalva között, s úgy biratik ma is a két falutól.

Remetei öregektől hallottam, hogy a Homoród

mellől Sz. Udvarhelyre menő országút a legrégebbi időkben Homoródszentmártontól ezen *Gyepesi* patak mellett jöve fel a völgyön egészen az Y-on lába közeig, ott az előtte fekvő hegyen úgy ment keresztül, s a *Szarkakövön* fejül Udvarhelyre; és hogy ezen időben az Y-on ággassa közt a hegy aljában Remete és Tivadar között fogadó is volt; de később jobbnak találván az emberek Kénoson keresztül a *Seres* tető felé (mely *Seres* tetőnek azért neveztetett, mivel abban az időben ott ser árultatott) arravitték és sokáig jártak ott, míg végre az újabb időben ezen hegyet is kerülni kívánván, a Patakfalvi völgyben, mostani helyén vitték le azt.

Remetén alul a patak völgy Y-on vastag szárának éppen közepében fekszik *Gyepesfalva*.

Ezen falu is a fennnevezett homoródszentpáli *Kornisok* és homoródszentmártoni *Birók* erdős-legelő birtoka lévén, minthogy maga azon patak völgy is, hol most a falu van, merő azon szántatlan gyepes legelő volt, innen vette nevét azon pásztor is, ki itt a remetei pásztor módja szerint legelőbb megtelepedett, midőn az is régibb neve helyett *Gyepesinek* kezdett az emberektől hivattatni; sőt innen vette nevét a falu is, mely az ő megtelepedése után iminnen-amonnan (mint p. o. a *Benedek* család *Baconból*, a *Demeter* család *Csík*ből s a *Lászlók* az egyik földesúr *Biró* kedvezésénél fogva beszárma- zott emberekből is a legtöbb odatelepített jobbágyokból is többre szaporodott. Ezen *Gyepesi* nevű család is mint a *Remetei*, élt még 1780. után is az írások szerint, mert nevök sokszor fordul elő az eklézsia leveleiben. Sőt még pap is volt közülök, u. m. *Gyepesi Gergely*, ki *Homoródujfalunak Oklándtól* lett elválasztása után 1681—1684-ig legelső papja volt. Így e falu is tehát valamint lételet, úgy 13 falúval körülmalmozott roppant kiterjedésű határát, sőt *Keményfalva* határában levő sós kútját is a fennírt földesuraknak hatalmok és befolyások által nyerte.

Ezen falucska félre lévén az országúttól és népesebb, míveltebb falúktól, se polgári, se vallásos tekintetben nem sok műveltséggel bír. Ugyanis kicsinysége és szegénysége miatt belső emberei is kevés bért kaphatván, csak a gyengébbek közül vállalkoztak és rendeltettek oda elitől fogva, annyival is inkább, mivel mint alább előjön, Homoródszentmártonnak filiája volt. Innen oskolája is gyenge lévén, a lakósok közül egyetlen egy se művelődött annyira, hogy konceptussal még írni is tudjon, hanem csakis az a vaj kettő, kik vagy más nagyobb faluk oskolájában, vagy gimnáziumban tanultak. Ilyen volt a fenntnevezett *László* család közül kettő t. i. egy *László János* nevü, ki a falunak jegyzője, kollektora s egyéb szükséges tárgyakban pirkálója lévén, annak használt is ezen hivatalával s szolgálataival, de csalta is eleget a tudatlan népet. Ilyen annak még ma is (fájdalom!) élő testvére *László Ferenc*, ki felsőbb oskolákban is tanulván, Székelyudvarhelyt levéltárnokságot viselt a forradalom előtt és után, de részszerint, mint pecovics, részszerint mint hivatalával visszaélt ember, abból elbocsátott, hom. gyepesi birtokában lakik, hol mint falujának vérszipója, annak nemcsak határa nagy részét is, mint rossz lelkü ember, külömbféle ravasz és csalárd fortélyokkal, itatással, mint tudatlan és erőtlen néptől felfalván, ott rejtezkedik, templomba se járván, és boldogul testileg mostanában, minden falusi terhektől is hasonló ravasz és csalárd lelkénél fogva magát kiszabadítva. Oly ritka példája ő a magát ily módon boldogító embereknek, melyhez hasonlót egy ország se mutathat, mert nincs ellenőr, nincs törvényes bosszuálló ember e szerencsétlen falú lakói között, ki megakadályozza, vagy törvényesen megbosszulja ezt. Ha panasz nincs, bíró sincs, csak szomorú fájdalmas nyögés.

Ezen falunak régen délfelől az oldalban egy régibb temploma is volt, de nedvessége miatt összeros-

kadt és felhagyatott. Most helytelenül a patak mellé építetett egy más, mellette lévő pompás papi házzal együtt, de ezt is rossz helyre. A falnak két sor háza is a közte elfolyó patakmartra lévén kétfelől építve, úgy, hogy közöttte a legkisebb járó hely sem maradt fenn; utcája semmi nem egyéb, mint a patakfenék, hol nemcsak hogy patakmegáradások idején, senki sem járhat mégcsak gyalog is, hanem az életeken és kerteken járkál keresztül, de szárazság vagy patak-apály idején sem szekérrel, sem gyalog becsületesen a temérdek sokaságu patakhajtotta kövön, még amellett, hogy ezen nyomoruságos és kimosott utcáját is valahányszor megárad a patak, mindannyiszor megváltoztatja, elássa, elmossa vagy újabb kövekkel gyúrja meg. Ilyenkor a kétfelől lakó emberek se járhatnak össze, míg el nem apad a patak, mert hitvánul készített pallóikat is mindannyiszor elviszi ez, s a csordák is vagy mezőn, vagy legvégső házaknál rekednek, mert nemhogy patakon túleső, hanem patakon innen eső szállásukra sem mehetnek be. Némely házakba béönt a víz, másokat elviszen és mégse épített künnebb e vad nép, mintha a hegytetőig ki nem let volna elég hely.* Határának felső része is ily köves lévén, annak meredekebb részéről a víz lemossa a felszántásoknál felpuhított földet, úgyhogy, hol régen még derék szántóföldek voltak, csak hasznavehetetlen kiégett köves oldal van. E köves helyek miatt a szép kies *Lázi* marhalegelőre és szénafüvekhez vezető utak is kövesek, honnan kivált a szokatlan marhák lábai mind elromolván, bajos dolgozni vélők. Ily rossz utai vannak e falúnak minden másfelé is, úgyhogy veszély nélküli nem lehet belőle se ki, se be menni egyfelé is, honnan kivált esős időben úgy beszorul maga a falú is, hogy

* 1870-ben megadták az árát ennek az építkezésnek, mert egy borzasztó árvíz több házat rombolt össze és 6 embert elvitt.

az oda jó időben ment ember is részszerint a megáradt patak, részszerint az ez által összetorlott kövek, részszerint pedig a sülyedések s tengelyig érő sár és hágók miatt is mintha dögvész tekintetéből barrikádozták volna be. Csodálatos szerencsétlenség az is, hogy ezen patak mellé építet faluban jóizzú, iható vizü kút sincsen több egyetlen egynél, hanem az egész falú többire hordja ivó vizét. De van három a három határon olyan, melynél se Árkadia regényes kútfejei se Helvéthon havasainak jéghidegségű kristályvizei nem elébb valók. Úgy tetszik, mintha a természet ezekkel akarta volna kipótolni a faluk közti kútak rosszaságában kimutatott mostohaságát, csak kár, hogy e tunya nép ezeknek nem gondozásával is méltatlanná tette azokra is magát. Egyik ezen kútak közül a felső határban az úgynevezett *Bükkfej* alatt van, hajdan egy felséges nagy ősbükk erdő, ma pedig annak éppen a fenndicőített Lászlók céltalan lepusztítása után megmaradott ciherei között. A másik az alsó határban az úgynevezett *Zsuában* egybeszakadott s forrásos esők miatt besülyedett fűves helység fejében, melyet környékével együtt a nép Zsuának éppen ezen suvadásokról nevezett. Hajdan itt is rengeteg és sűrű bükk erdőség volt elannyira, hogyha a marha belé vezett, a félénk szivü fickó, vagy nő, nem mert utánna menni a vadak miatt. De ma már ennek is csak bokros helye van, mert ez is az eltávozott bémíró⁶ és kisebb földesurak által levágattatott. Megjegyzendő, hogy mindaz itteni *Zsua*, mind a fennebbi *Bükkfej* kútján, érzik a bükkfa virics savany, és ez az, mely oly kedves izzüvé teszi e kútak vizeit. A harmadik kút a másik felső határnak legregényesebb helyén egy kőszikla alatt van, de minthogy csereerdők aljából forrik, nincs az a kedves vize, mint a más kettőnek. Nyen nagy befolyása van a plántáknak is a kútfejek vizére. Van e felett egy pompás magas hegy, melyet *Hegyestetőnek* hívnak, honnan a legdicőbb kilátás

esik. Ezt is erdő borította hajdan, de ez is lepusztított. Egyetlen egy szép nagy terebély fát meghagytak vala tetején kőhalom gyanánt, mely mint egy szép huszárhokréta, úgy ékesíté azt sok esztendőig, de ezt is nemigen rég levágta valami barom ember. Van e Hegyestető alatt s az irt kút mellett még egy kisebb kerek hegy, mely ismét a gyepesi eklézsianak gyönyörű erdejével vala bélepve ezelőtt 32 évvel, de ez is minden cél nélkül, csupán a rossz démona sugallatából legázóltatá a fennírt két testvér Lászlóknak harmadik s nálóknál a gonoszságban semmivel sem alábbvaló testvérük, az akkor falút hordozó sz-rbogár László Józsi, egyike ama hét részegség s pazarlás miatt elpusztultaknak is. Így tettek ők becses vadalma s magyarófáikkal is nagyrészt s amivel nem tettek, azoknak is gyümölcseit éretlen és törvény nélkül lopják le egymás elől, midőn csak a szomszédban is ez rendesen megy.

De hagyjuk el már e szerencsétlen aljas Názaretet, melyben semmi jó nincsen, s hol a patakfenékben épült vizes-dohos templomot is semmi torony nem ékesíti, mely e falut, mint más falúkat messziről jegyezze vagy mutassa s induljunk Kénosba!

Amint kimenyen innen az ember a hegyi úton, a két határ közt egy régi gyepűnek a nyomdokát látja. Egykor a tisztség azt parancsolván, hogy a gyepűkertek, azaz: a vesszőből font gyepűkertek az erdőknek nagy pusztításával tartatnak fenn a határok körül találtassanak s a helyet azok pásztorok által őriztessenek: ezen boldogtalan falú azt értette, hogy minden gyepűnek tollálatniok kell és így baltagagul ezen szép eleven gyepűjét is tőből kiirtotta s már ma emiatt a bevetett határnak széle a szomszéd ugaron járó marhák által szabadon prédáltatik. Így értették ezt többek közt még Lókodban is s így irtották bolondul ott is az szép eleven gyepűt. Valóságos bolond házi dolog! Mert hogy az eleven gypű

a madarak miatt volna káros, nem alapos ok. Ekkor minden gyümölcsfát ki kellene irtani a falúkból is s minden erdőt a határok mellől. Vagy ha csakugyan káros, elől elvágja és hátul tudja az ember a dolgot, mert ha a madár meg nem eszi, megeszi a marha s azonban a madár is még jóllakik másutt, vagy itt is a gyepütről pusztá helyen.

A tetőre érkezésemmel szemem előtt feküdt *Kénos*. Ha tornya ki nem jelölné a falut, azt gondolná az ember nyári időben, hogy egy gazdag lombosított szép folt erdő van ott, mert az egész falú be van plántálva sűrű meggy és cseresznye s roppant nagyságú terebély diófákkal, melyek közül közelről csak részenként látszanak ki az épületek különféle inkább fatéglás tarka fedelei. Itt láttam egy nagy diófát, mellyel legszebb játékát úzte a természet, midőn az ősz anyatörzsök lassanként a földre merőbe lefeküdvén, abból nőttek ki rendben a szörnyű nagyságú kilenc fiai, vagyis ágai s formáltak kilenc oly előfát, melyek közül egyik sem vékonyabb a hordóvastagságú anyatörzsöknél. Mesterséggel talán nem is tudna senki természetelni. Egy úri szép kertben, mint csuda is ezeket érne. Azonban a kénosi diófák többire csak kulcsos diót, a cseresznyefák csak oltatlan keserű cseresznyét teremnek. Azért mondá itt is egy meglegedetlen pap: *Kénos* termései kulcsos dió, keserű cseresznye, vad ember.

Kénos kétség kívül, mint már tudva van, az egy tájon lakott székely *rabonbánok* itten volt büntető, vagy pogány módra kínzó helyéről kapta nevét; de hogy az efelett levő úgynevezett *Veresmart* az ennek tetején kivégzett bűnösök vérétről neveztetett volna, bárha különben a kínzások ott vitettek is, a monda szerint véghez, abból nem gondolom, mert a *mart*, vagy hegy maga is veres földből áll s esős időben az alatta folyó patakocskát is megveresíti.

A régi időben ezen falúnak nevezetes birtokos urai voltak, mert itt lakott *Sándor* rabonbán mara-

dékainak egyik főbb ága, kik közül való volt itélő mester *Sándor Gergely* is 1728 táján. És a török fog-ságból hazajött *Sándor Pál*, ki az 1838-iki *Társalkodó* szerént segesvári vásárban véletlenül találkozott össze, gyászoló, de meg nem ismerő feleségével, hogy a több elhunyt, vagy most is élő innen kiszármazott *Kénosi Sándor* urakat ne is említsem. Itt lakott a nevezetes *Kénosi Gaál* primor család is, kik innen több felé származtak. Itt lakik ennek, mint részsze-rint birtokos következője, a bágyi nemes *Baczó* csa-láddal egybeköttetett uri *Jakab* család is. Még ma is láthatók egy már öreg gyümölcsös kertté vált nagy belső telken azon házromok, melyek a *Sándorok* szép uri lakából fennmaradtak. A nagy halas tó is igen a falúval szemben levő mezőn betelve s csak nádat te-remve, mely a régibb világ udvartartásából ki nem maradhatott. Épségben áll pedig más helyen a régi stiliú udvarház egy nagy meggyerdő közepette, mely-ben a más két család utódi laktak és laknak s mely-ből csak a tavaly 1858-ban hala ki a mind sok tudományszerű és tapasztalatárú, mind pedig hosszú éle-térű (u. m. 88. évéről) nevezetes ritka öreg ember: *Jakab Gergely* úr. Él pedig érdemes fia *Jakab Lajos* úr és fia *Gyula*. Úgy gondolám, tovább nincs mit keressek Kénosban s Szentmárton felé indulék, de még egy tárgy megneveltete a falú végén. Ez egy itten folyó patakocskán levő pusztá malomhely, hol midőn még a bánatörló, s Jézus-Máriát segítségül hívó malom fennállott, arról két anekdotát beszél-tek. Egyik azt, hogy birtokos ura szüntelen leste nyugat felől a felhőt, hogy mikor hozna vizet mal-mára s minden reggeli felébredéskor kérdezte cselé-deitől az ágyból: nem látjátok-é hé, hogy valami felhő jőne a Szarkakő felől? Másikat azt, hogy mikor a mellette közel menő országútján a karácsonyfalvi szekeresek hazafelé jöttek, mindenkor békiáltottak a molnárhoz, hogy nincsen-é eladó vámgabonája, mert azt hallották, hogy sok van, jöjjön ki s alkud-

jék! stb. És e tréfával még éjjfélkor is úgy megzaklatták szegény molnárt, hogy végre puskával sem tudván őket elszoktatni és elkergetni, a malmot elkellett rontatni és elköltözni onnan. Ennek is csináltak a malomról t. i. Kénos végén van egy malom, bánatot örölnek azon...

Most már *Homoródszentmártonra* indulék. Mintegy fertály órányira Kénoson alól jobbról a lókodi *Csere*, balról a homoródszentmártoni *Nagyerdő* között menék le, de minő fájdalmason nevetséges nevezetesek? Mert se a lókodi cserének, mely hajdon, amint mondják, nagy csere volt, melyből még én is 1809-ben gyermek koromban értem a Lókod feletti bércezen rendben valami hét szál terebélyes, s a temetőben három szál iszonyú nagy, ágatlan fekete bogos fákat, melyek mint megannyi óriás rémoszlopok úgy állottak ott ijesztve az éjjeli utast: ma már híre helye sincs. Se pedig a *Nagyerdő*, neve mely az e tájon lévő minden erdőnél nagyobb voltáért neveztetett így — teljességgel meg nem felel a valóságnak, midőn annak helyén ma csak egy gyenge ciher van. — Így maradnak fenn a csak pusztá nevek az emberek nyelvén, midőn magok a valóságok már rég elenyésztek. Vagy így válnak magok a nevek is illuszióvá, vagy antiphrasissá végre.

Lát az ember ezen ciher alsó felében a patakon kívül egy sánccal békerített szép oldalos bennvaló jószágot, melynek lapályában még ma is fennáll egy nagy gyümölcsösnek roncsolt maradéka. Azt mondják, hogy itt a homoródszentmártoni uraknak szőlőhegye és szép gyümölcsöse s benne egy szép mezei ház volt, melyben nemcsak a Nagyerdő, s e szőlőst és gyümölcsöst őrző gondviselő lakott, hanem magok az urak is sokszor jöttek ki ide, mint egy szép Tusculumba vagy Tyburba, s töltötték legszebb mezei óráikat kedves vendégeikkel ebédelvén, s azután az erdőben sétálni, vagy vadászni menvén, vagy pedig a szőlő feletti téres lábban gazdagon zöldelő kék cya-

nékkal és égő pipacsokkal szegett szép tiszta búzában gyönyörködni; míg a hanyatló nap ismét egy jóízű és vidám uzsonna után az esti hűvösön haza hívta őket.

Hol vannak mindezek is most? Az én lelkem elszomorodik, midőn e keskeny körü utazásom alatt is az érdeemes olvasót mindenütt csak szomorú enyészet és pusztulás romjai közt kell hordoznom, s nem tudom az új életnek, művészetnek, dicsőségnek és boldogságnak úgyszólván semmi vidám képét mutatni. De csakugyan nem is annyiban céлом statisztikai képeket mutatni, melyeket külömben is minden ember lát, hanem a múltnak sírjából akarok holmit kihozni s a feledékenységfátyolából némely dolgokat kibontogatni, melyeket nem minden ember tud, vagy ha tudni akar, csak fáradságos kutatás után boldogulhat. A szőlő oldalról eszembe juta, hogy e Homoród mellett még más helyeken is vannak ily nevű oldalak, melyből azt hozom ki, hogy mikor a szőlőt Erdélyben plántálni kezdték ezen helyeken is megpróbállák a klimát: megérelné-e a szőlőt s miután nem sikerül, úgy maradt fenn pusztá nevők, vagy talán csak a hasonlóságát nevezték úgy némely helyen, mintha mondanák: szőlő forma oldal. Azonban ha szőlőtermő egész hegyek nincsenek is itt, de vannak néhány tövetlen szőlőtermő verőfényes kertek, melyek némely években nem teremnek alábbvaló szőlőt a borföldieknél. A fennebbi szőlőoldal is sokszor jól és jót terem.

4. Homoródszentmárton. Abban a nagy udvar. Unitárius templom s abban Biró Gábor emléke.

Most előttem fekvék utazásom körének szép központi és vásáros helye: *Homoródszentmárton*. Ez az itteni Homoród eddig keskeny völgyben jött, itt pedig egyszerre kiszélesedő térségének éppen fejében öt folyó vizecskének összefutásánál a legkisebb

térségen fekszik, úgy hogy azon térség fej akár egy széjjel nyílt öt újjú emberi kezét képezvén, hol a hüvelyket a lóközi, a mutatóújjat a kénosi, a középsőújjat a gyepesi, a gyűrűsújjat a Homoród, a külsőújjat pedig a keleti erdei patakfő teszi, ha azon kéz összeszorítódnék tenyere közepébe markolná *Homoródszentmártont*.

Két nagyszerű tárgy tűnik fel ebben a néző szem és figyelem előtt: egyik a falú felső felében egy elhagyatott búsképű udvar, mely mint egy elviselt hiborköntös még a maga rongyaiban is, még az enyészet körmei közt is mutatja, hogy egykor nemcsak falújára, de egész vidékére fényt vetett, dicső és gazdag vala. Három fő családja volt régen a székely vidéknek: egyik az *Ugron*, még a legelső foglalástól, vagy letelepedéstől fogva. Másik a homoródszentpáli *Kornis*. A harmadik a homoródszentmártoni *Biró* család. Oly hires nevezetes nagy úrak voltak ezek, hogy e nemzetnek legfőbb tisztségét is csaknem mind ők viselték és oly gazdagok, hogy amennyi jobbágy jószágot a két Homoród mellett és annak hegyei közt találtattak, mind hozzok tartoztak, melyek azután idővel osztály, házasság, magtalanság, nótáztatás,⁸ stb. által széledtek oly sok felé, mint ma biratnak. És már egyike e háromnak u. m. az utolsó *Biró* család, az, mely ura vala e szentmártoni udvarnak s egyike minden más főúri családoknak, kik valaha gazdagsággal és érdemmel kitünők, tündöklők valának. A főtörzsök, mennyire a család nemzeti lajstromát, vagy nem ágazatát feltudja vinni *Nyujtódi Betz Domokos* vala 1470 körül, kinek két fiai lettek, Imre és Jakab. A Betz Imre ága megmaradt eredeti nevén és lakhelyén Kézdi és Kászoni székekben s ezen családból valának később ama két derék testvérek: *Betz Imre* és *Tamás*, kik a szerencsétlen *Báthori Andrással* a Csíki Havasokon ama székely gonosz Ördög cimboráitól megöletének 1599-ben s s bennök e derék család ki is holt férfiágon. *Betz*

Jakab pedig, mint a természetnek egy csudaszületje, oly herkulési erővel lévén felruházva, hogy már csecsemő korában mérgiben a tejet enni akaró dajkának kezéből az ezüst kalánkát kikapván, azt ketté törte. Ifjú korában a lópatkót ketté szakasztotta, majd később tudományos művelése mellett ily erejének és vitézségének is egy dicsőségesebb jelét is mutatta, mert mint székelyek fővezére II. Ulászló alatt Budánál Maximiliannak egyik kiállított híres erejű Goliáth bajnokát párviadalban megölte 1505-ben, melyért a királytól *Biró*, azaz *megbíró* nevet kapott. H. szentmártonban jószágot és addigi címere helyett oroszlán és penna címert, mellyel ezen idetelepedett derék emberek maradékai is nem méltatlanul éltek. Ugyanis ezek közül származnak később az oroszlán címert méltán érdemlő vitézek, u. m. főhadi tiszt *Katona Biró István*, ki a Gyalu és Fenes közti üldözésben megsebesült szerencsétlen II. Rákóczy Györgyöt a tűzből kihozta s bátorságos helyre vitte 1660-ban. Ugyan ez időből kerül egy más, ezel első unoka *Rab Biró István*, ki mint székelyeknek hasonlólag főbb hadi tisztje a töröktől elfogattatván, öt évig viselte hazájáért török rabláncait. Hazajövén pedig, helységének és megyéjének nagy pátronusa lett, egy más attyafiával, *Biró Boldizsárral* együtt, midőn többek között az unitárius ekklezsiának (melyhez tartozott a család) a még ma is meglévő s neveiket viselő két szép nagy harangjait öntette 1666-ban.⁹ Ezek közül való volt *I. Biró Pál*, ki *II. Rákóczy György*nek ama szerencsétlen híres háborújában vezett el méltatlanul, melyet Lengyelhonban annak királyságát elnyerni akarása miatt visele kevély ostobaságában 1657-ben. És ennek fia *II. Biró Pál*, székelyek kapitánya, ki midőn *II. Rákóczy Ferenc* alatt, a németeknek lett árultatás miatt *Sárkány*nál seregével együtt szinte törbe ejtetvén, vitézül és dicsően kivágta magát és seregét is megszabadította 1704. körül... Végre ezek közül való volt, ama szerencsétlen ifjú

bajnok, híres *Biró Gábor*, ki mint alább különösen eléfog jönni, a tatárok dühének éppen honnjában, Hom.-szentmártonban lett áldozatja 1691-ben.

De ezek közül származtak a penna címert méltán hordozott tudósok is, u. m. 1509-körül *Biró Balázs* és *Imre* talán a *Biró*vá vált *Betz Jakab* fia, kik már ifjontan az egész székely nemzet képviselői voltak az országgyűlésen. 1610-ben *Biró György*, ki *Báthory Gábor* fejedelemmel, titoknokja lévén, ettől 1612-ben Gyulafehérváron kisasszony hava 15-én nemcsak némely *Biró* atyáktól való atyafiainak, mint például *Biró János*nak, ennek fiának *Balázs*nak és *Bálint*nak, *Biró Tamás*nak és *András*nak, hanem annyáról való öccsének, *Kénosi Gaál Ferenc*nek, más ágon levő atyafiainak u. m. *Jánosfalvi László Lőrinc*nek és *Pálnak*, *Lókodi Dimény Tamás*nak és *Istvánnak* is nemessége vala. 1715 körül *Rab Biró István* fia és *Dániel Klára férje*, *I. Biró Sámuel*, ki királyi főtanácsosságot kitünt érdemmel viselt. Ez idő körül ennek testvére a híres *Gyerőfi Kata* férje, *Biró Mózes*, ki a bécsi udvari kancellárián szolgál. És végre inspektor kurátor: *Biró Dávid*; 1712-ben *Mózes, Sándor* és *Kristóf*ban oly nevezetes emberek, akik úgy is, mint katonák, úgy is mint polgárok, nagy tekintetben állottak érdemeikért a világ előtt. De fájdalom! csak állottak, ma pedig senki sem áll, hogy bételjesedjék az írás: egyik nemzetség elmulik s más áll helyébe. (Prédikátori, 4.) Mert e híres nevezetes család *Recsenyéd*en az *oda Zolya* leányra házasodott volt *Biró Mihály* unokája *Biró Mózes* unokájában *Szombatfalvi Józsefnő Biró Katalin*ban *Homoródszentmártoni Biró Özsé*nek egy vén legény fiában *István*ban, *Biró Pál* leányában az öreg *Teréziá*ban egészen kihalt. A nagy udvart, mint családi főhelyet birt *Biró Sámuel* leányában *Biró Mária Ugron István*nőben pedig e néven egészen ki is halt lévén, már ma csak oly, imitt amott lakó, résszerint elenyészett, résszerint esméretlen szikrákban áll fenn az, melyek-

nek felélesztésére egy Deukálion, vagy Ábrahámnak kövekből is fiakat teremteni tudó különös isteni erő kívántatnék. (Luk. iii. 8.)

De talán jobb is volt ennek is elhunyni, mert az egykori roppant nagy birtok is elhunyt, vagyis kicsinyre apadt. Még a leány ágon is Ugron Ferenc, Biró Mária férje idejében oly nagy volt a gazdaság, hogy az udvar csak helyben Hszmártonban kiállíthatott száz ekét ugyan annyi köblös több lábaira, de azután e birtok úgy elterheltetett és szélesztetett többnyire hitvány és csaló embereknek, főleg legkésőbbi szuccessorai u. m. Ugron Pál leánya előbb, Gr. Tholdalagné, aztán B. Györfiné, legkésőbb Farkas Dánielné, Ugron Károlina s ezzel és ennek halála után főleg özvegyen maradt férje s a híres gyulafehérvári id. Farkas Sándor testvére, a valóságos epikuri életet élt Farkas Dániel által, hogy százezrek kellenének visszaállítására. Elpusztított gyönyörű erdeit pedig talán senki se állíthatja soha többé vissza. Maradt fenn még csakugyan egy örökös az ily módon megrongált udvarban is Farkas Dániel és Ugron Károlina leányában, Farkas Máriában és ez az, aki még fenn tarthtja azt ismét leányágra került családot maradékaiban. Ezen Farkas Mária férjhez ment vala már csak néhai *Zathureczki Lajos* úrhoz, kitől talán két leánykája maradt: Ilona és Berta. A nagy udvarnak és kertjeinek régi dísztelenebb omladékaiból s jelen ékeesebb és kényelmesebb formára lett építését egy alsóbb rangból csudálatosan felvekedett s e főúri családba nőül hozott tűzlelkű derék asszonynak: Ugron Pálné, Siménfalvi Krisztinának lehet köszönni, kinek családi nemes eredete historiáját méltó felemlítenünk. Volt Nyárádszentlászlón 1750 körül egy új ifjúiskola mester, *Siménfalvi János*. Ezt a helyben lakó patronust Sárosi György úr egykor feleségével, Szentiványi Máriával, — kitől később el is vált, — szerelmi viszonyban kapván, csúfosan megnyírt, minthogy akkor a belső

emberek nagy haját viseltek, s kicsapta az eklézsiából. Siményfalvi igen szégyelvén ezt, a helységet elhagyta, s a kissárosi mesternél, mint jó barátjánál lappangott, míg haja megnőtt s ekkor Vásárhelyre hancelláriára ment. Ott híres tudós prokurátorrá lévén, milyenek eleitől fogva kiválók voltak az unitáriusok, írta ama nevezetes munkát: *Reflexiones de gemina ac legali Nobilitate Nationis Siculiae*, melyet barátja prokurator *Csíki István* adott ki, 1762-ben. Ezért mint ritka alapos s örökös becsben lévő munkáért nemcsak nagy hírnevet szerzett magának a hazában, hanem a rendek ajánlatára nemességet nyert, mint ilyen, *Haranglábról* talán *Szathmári* leányt vevén el nőül, meg is házasodott, kivel mint előkelővé vált s meggazdagodott ember, nemzette a mi Siményfalvi Krisztinánkot, kit elvett nőül Ugron Pál. Nem igaz-e itt is Ésaiás szava: *Vexatio dat intellectum* (Ésai. XXVIII.) És a Szeneca szavai: *Calamitas saepae virtutis occasio est* és a Themistocles szava: *Elvesztem volna, ha el nem vesztem volna.*

Ezen negédes asszony pompa fényének utolsó sugarai között a falu és két u. m. az unitaria és a reformátává vált udvar által felállított reformata eklézsia is fénylett még, minthogy azok egyaránt pártfogoltjai s gazdag asztalának a kétféle belső emberek csaknem mindennapi vendégei s családi innepélyeinek a csaknem mindennapi vendégekkel együtt részesei valának, s minthogy akkor még e falunak más kisebb birtokosai s derék és ügyes, s kedves társalkodású emberek valának mind a két nemben. De ennek lehanyatlásával falu és eklézsiák fénye, tekintélye, jóléte és társadalmi gyönyörűsége és boldogsága is hanyatlani kezdett, sőt mondhatni merőben elenyészett, annyival is inkább, mivel a más három négy kisebb udvarok említett érdemes birtokosai is a tékozló *Lukácsfiban*, a félhangú kolontos, mucsos, de már csakugyan elhunyt *Biró Pistában*, s a még most is élő, de nemcsak félbolond, hanem mosz-

tikás oláhnál feleségestől s gyermekestől alábbvaló, a nagy birtok mellett is porban, hamúban fetregő szennyes rongyos *Kovács Farkas*ban, oly successorokat hagytak hátra, kikről méltán mondá egy helységi tisztviselő: ha emberi nevet nem viselnének, lábaitkat összekötni s a gát alá kellene vetni őket. Meg van ugyan még a nagy udvar által szerzett s évenként háromszor tartató valóban népes vására, de egy sem ád semmi fényt, semmi nagy előmenetelt s vonzó kedvességet neki, úgy, hogy példabeszéddé vált a vidékben némely csufondárosok előtt: Sz.-mártoni vagy-e? . . . Állj hátul! (De több más aljasabb falukhoz képest, nem elég méltán.)

Másik nagyszerű tárgy Hszt.-mártonban a falu alsó felében a természettől éppen e végre készítettett, szép téres dombnak tetején az unítáriusok ős-templomvára, mely ősi óriási képzelhető tornácos fogas tornyával, melynek sötét árnya alatt a félénk rebegve megyen el este, midőn három-százados rozsdás vitorlája borzasztó hanggal megcsikorodik. Várközepében levő magos keskeny templomával, mely mint egy gigási koporsó nagy halottat sejtett bent. Űszöges pusztá váromladékaival, melyek sötéten tártongó kihullott kő üregeikben halál-baglyokat nevelnek, résszerint Katisó régi dák világában, résszerint a Dirák fekete országában, hol függő csontvázak, félig szenvedett búzhödő testek, sáppadt betegek, bészakadt hidak, zokogó folyók, égő házak és omló várak, s több ily rémitő képek vannak, andalítják az embert, melyből midőn egy magas ciprus fa megindulása, vagy egy éj sötét csendjében harangpendülés felriasztja őt, akarátja ellen feljajdul, s könynyeket hullat a mulandóság kérlelhetetlen törvénye felett. S hogy is ne, midőn mindezek nem ábrándok, hanem valósággal betűszerint mind feltaláltatnak itt (amint az alábbiakból tüstént ki fog fejleni).

Mint sír a romokra dülve, önmaga a pusztulás angyala is itt, hogy az idők istenének ezen paran-

csát: rontsd el ezt! (Jer. v. 10. És II. Sám. XI. 25.) meg nem változtathatja! S mint sohajt a közelében levő országútról reá bámult durva utas is: be kár ennek így pusztulni el! De hiában! Eljött a vég! (Ézék. XII. 2.)

Van az ekléziának ezen templom várára nézve I. Rákóczy Györgytől 1636-ban juli. 24-ik napján *Márkosfalvi Márton* secretariussága alatt Gyulafehérváron adott II. Rákóczy György által 1659-ben okt. 28-ikán Mikes Mihály kancelláriussága alatt radnóti kastélyban és Apafi György által 1681-ben jun. 14-én Lugosi Ferenc secretáriussága alatt Gyulafehérváron megerősített és a szokott forma szerint mindkét Rákóczy privilégiumát beléfoglalólag kiadott s ugyanazon év június 16-ikai, ország ítélő mestere Mikes Kelemen által az akkori országgyűlésen minden ellentmondás nélkül kihirdetetett privilégiuma. Nemkülömben *Rádec (Rádecky) Bálint* unitárius püspöktől 1625. március 9-én *Sámáriai (V. Szentmáriai) Márton* kolozsvári koncionátor (generális notárius) és *Somosdi István* udvarhelyszéki esperes és kőrispataki pap ülnökletek v. ásszeszorságuk mellett tartott generális vizitáció alkalmával Homoródkarácsonyfalván, (hová a panaszosok mentek volt) tulajdon kezével írt s tulajdon neves pecsétjével megerősítve kiadott levele, melyekből igen sokat lehet világosodni e templomvárnak mikor, milyért, kiáltal stb. megépítésőktől, virágzásáról és elpusztulásáról.

(Ezután következik Rákóczynak fönnebb említett privilégiuma és *Rádecky Bálint* püspök szintén fönnebb említett levele, mindkettő latin nyelven, melyeket kihagyunk e könyvből, mivel azoknak tartalma az alábbiakban megismerhető.) Még vagynak ez ekléziának több templomvárak és filiák állapotját illető levelei is, melyekből, de főleg az itt közlött két nevezetes oklevelekből bizonyos többek közt:

1-ben az, hogy ennek népe hajdan egy nagyon

virágzó, dicsőséges *anyaeklézsia* volt 5 filiával, u. m. *Keményfalva, Abásfalva, Gyepes, Kénos* és *Lókod*, melynek még a Szt. István kir. által rendelt mód szerint csak egy ezen Materben lakó főpapja volt, hová a filiából, mint hajdan a Jeruzsálemi nagytemplomba, úgy gyűlt fel a nép, kivált szép időben és nagy innepeken.

Bizonyos 2.-szor, hogy a filiáknak elein még mesterük sem volt, hanem Homoródszentmártonba vitték gyermeküket iskolába s egész istentiszteletük az anyamegyében határozódott. Amint ezt a lókodiaknak 1724-ben június 24-én mester vagy lévitanyerhetés végett homoród-almási zsinatra beadott kérelmük is mutatja, melyre a diferáló vagy kedvező válasz Sz. Ábrahám L. Mihály generális notáriussága alatt adatott ki, miszerint rendeltetni fog. S miután rendeltetett, csak úgy kezdettek honnjukban épített templomocskájokban is mives napokon és közönséges vasárnapokon istentiszteletet tartani, az innepélyesb órákon pedig H. Szentmártonban.

3-szor az, hogy a filiákban még temetőjük sem volt honnjukban, hanem a hom. szentmártoni *anyaekklézsia* templomvára körül, vagy a várban bennlevő köztemetőjébe temetkeztek. Gyepesnek ma sincs, vagy ha van, Londonnál gazdagabb temető dolgából, mert legalább tíz, vagy húsz helyre temetkeznek, a falu kerteiben. Kivehető e levelekből

4-szer az, hogy a templom, mint igen régi, még a reformáció előtti épület, a bástyás vár előtt sok idővel épült, csak valami bástya nélküli egyszerű s törpébb várral körülvétetve, de tulajdonképen mikor? e levelekből sehol sem létező felírásokból még eddig nem lehetett kinyomoznom. Szent Istvánon elől csak nem ment, de hogy a keresztény vallás székelek közötti felállásával ide is tüstént templom építetett, sőt hogy mióta e helyre eleitől fogva akármi nemű nemzet is telepedett s élt, ide is valami féle templommal, ha palotának nem kellett építetni, azt e

külömben is központi dombos helynél vonzó erővel bíró ritka szépsége is nagyon hihetővé teszi. Még volt a hajdani időben egy más kápolnája is e falunak, a kénosi patak-völgy közelében, de amelynek csak neve és romjai maradtak fenn, oda is temetett sírhalmaikkal együtt. Mily különös, hogy az emberek eleitől fogva mindig a szent helyek, a templomok körébe szettek temetkezni. Úgy hitték, hogy ezzel is az Istenhez, a boldog örökkévalósághoz közelebb lesznek. Úgy hitték, hogy mint a kis gyermekek édes anyjuknak, ők is Teremtőjük ölében alusszák ezáltal addig is a haál csendes álmát, melyet ott talán senki sem háboríthat. Továbbá tisztán érthető e levelekből s kipótolják a historiákból:

5-ször az, hogy a teplom két bástyás erős vára a filiáknak s akkori helybéli pátronus uraknak segedelmével kezdett építetni, közmenedék gyanánt, 1612 körül, főleg e következő okból: *Báthory Gábor* holmi alaptalan okból gyanuba vévén *Bethlen Gábort*, mintha az ellene törne, őt meg akarta öletni, de *Bethlen Gábor* ezt megsejtvén, a török császárhoz fut. *Báthory* megijedvén, hogy most *Bethlen Gábor* a török császárt ellene felkölti, *Gétzi Andrást* követül küldi a török császárhoz, hogy őt mentse ki *Bethlen Gábor* ellen, de *Gétzi András* nem kimentvén, hanem érdeme szerént még inkább béarulván *Báthori Gábort* a török császárnak: ez megharagszik s *Bethlen Gábort* tézsi fejedelemmé, ki is e török császártól nyert török és tatár hadakkal kijöven Erdélybe *Báthori* ellen, azt elkergeti a fejedelemségből, maga foglalja el ezt. A h. sz. mártóniak a *Báthori Gábornak*, mint még eddig fejedelmöknek, táborában lévén akkor, az alatt a *Bethlennel* jött török tatár hadak reáütnek az ők falujokra is s ottan házok népében siralmas öldöklést, házokban és javaikban szörnyű pusztítatásokat téznek. Haza jövetelökkel látván a nagy pusztítást, amint a privilégiumokból ki lehet hozni, *Bethlen Gáborhoz* folyamodnak, miszerint ne

csak azt engedje meg, hogy az efféle szerencsétlen pusztításoknak ezutánra inkább elkerülése végett ők a templom körül várat és erősségeket építhesse-
nek, hanem egyszersmind arra valami költséget is adjon. Bethlen Gábor — mint iratik — minden jóra hajlandó kegyessége szerint nemcsak megengedi, hanem, hihető az itt volt sóbányák jövedelméből, költséget is adván a h. sz. mártóniaknak, ezek a templomvárat és bástyákat megkezdik erősebben építeni 1612 után, melyet ők nagyrészből el is végezvén, vagy legalább folytatván még I. Rákóczy György idejéig, azaz 1636-ig, ekkor ezen fejedelemtől nemcsak a nagyrészből felépített várnak tökéletes bevezése helybenhagyását, hanem azt a privilégiumot is nyelik, miszerint öt (5) gyalogkatonát magok közül, egy főbb nemes és érdemes székelynek mint főnöknek parancsa alatt ezen várnak őrizésére mindenkor honn tarthassanak, mentesítvén ezek mindennemű hadbamenéstől, s minden adóktól és terhek viselésétől. Meddig tartott? mikor szűnt meg ez a rendszeres őrző személyezet, nem tudom, csak gyanítom természetesen, hogy a várnak legutolsó elpusztításakor s még annál inkább és bizonyosabban a fejedelmek megszűnésekor. Végre 6-szor látható a Rádecky püspök leveleiből az, hogy az 1612 és 1636 között felépített és több bástyákkal is szaporított és erősített vár építésére a h. sz. mártóniak az említett filiákat 1625. körül segédül felszólították, de a segítségben nem igen nagy bűzgóságot mutattak, mert azt mondták, hogy a régi romlásokat, készek kiigazítani, segíteni, de nagyobb és újabb erősségek építésére nem ajánkoznak. Mely régi váron ők hihető az 1612. év előttit értették. Ebből következett, hogy a h. sz. mártóniak is holmi, a levélben kifejezett kifogásokkal a filiákat elrekesztvén és tiltván, nemcsak a veszály idején várbameneküléstől, de a torony alatti bérjárattól is, itéletesen ajtót vágattak a váron a filiák számára a cinteremnek keleti oldalán, mely tájék

vagy várrész osztály szerint a filiáké volt, hol a bérakott ajtó ma is látszik. És így a privilégium nyérésekor csak a h. sz. mártoniak vállán feküdt a vár továbbépítés vagy bevezés és gondozás terhe, de úgy hiszem övék volt egyedül haszna is már nagyobbára. Felbírták volna azonban még könnyen ők ezt és édesen éldelték volna ennek gyümölcsét, csak több nyomor és csapás ne következett volna még, de eljött ismét az 1663. szomorú esztendő, melyben a törökcsászári hadak e várat a fennebb nyert őrizet és nagyobb figyelem dacára is megint feldúlták és felégették. S eljött a még ennél is sokkal szomorúbb és siralmasabb 1691-ik esztendő, melyben megint török és tatár táborok azt újra felprédálták és égették s nem csak, de e falunak és helységének legderekabb és kedvesebb ifjú hősét is kegyetlenül megölték, amint az alább következő adatokból mindezeket mindjárt látni fogjuk. E mellett lassanként rendre (legelsőbben is *Gyepes* egy csonka oklevél szerint — még 1641-ben, március 11-én *Beke Dániel* püspök vizsgálása alkalmával —, s legutoljára Lókod sok kérlevelezés és küzdés után (mit ma nem tennének) 1815-ben a nevedő leányok is elszakadván édes anyjoktól, nem csuda, ha ez az elhagyatott és sokat szenvedett s e mellett rendre pátronusaiból is kifogyott édesanya már ma nemcsak hogy ilyeneket nem tud építeni, hanem még ezen készen való s csak megrongált s becses erősséget is nem tudja minden igyekezete mellett is megtartani, hanem már 1680-as évektől fogva kéntelen az idő lassanként sorvasztó kezének bontogatását elnézni rajta, az illyeket becsülni tudó érzékenyeknek fájdalmára.

A közelebb említett gyepesi leánymegye elválását tárgyaló oklevélnek, melyet csonka és rongyos állapotjában néhai László János összegyűlt levelei közül mentettem meg a végenyészettől, — foglalja ez: (Helyszóke miatt kihagytuk. Alábbiak megmagyarázzák tartalmát.)

Itt és más oldalra lett átmenő szónál megáll az oklevél azon más oldallapnak elvesztése miatt. Kár! mert azon láthatnók nemcsak az akkori h. sz. mártóni nevezetesebb közembereknek, de a levélbeni kifejezés szerint akkori procereseknek, vagy Nagy Udvarhoz tartozó unitárius Biró uraknak is — sőt talán a filiák akkori főbb tagjainak is nevöket. Akkoriaknak mondom — mert az azóta lefolyt 218 évek után nem csak hogy azon személyek nem élnek többé, ami természetes, — de úgy hiszem hogy még maradéki is igen keveseknek, ami már nem oly természetes, — amint ezt az itt előszámlált gyepesi 22 emberek sorsából következtetni lehet, hol a 22 családból ma csak 2 (kettő) u. m. a Beke és László áll fenn s ez is — kivált az utolsó, — éppen nem érdemli, mint láttuk Gyepesben.

Egyébiránt e levélből még következő megjegyzések fejlődnek ki: 1. az, hogy a filiáknak kötlevele volt az anya ekklésiával nagy vinculum mellett, s mint látszik csak úgy vállhattak el attól vinculumfizetés nélkül, ha ők is lemondottak minden szentmártoni jogaikról és keresetjökről. De a jeleni elváló kötés szerint, ha Gyepes avertálna, Szentmárton keresetné rajtok a vinculumot az 1-ső pont szerint. Csudálatos, hogy ezen vinculum nem fordul elő a Rádecky oklevélbeni perkor.

2. az, hogy a gyepesiek mondják ugyan a püspöknek, miszerint ők egy papot már eltudnak tartani, s annak házat is építettek, de ez úgylátszik, nem járt jól végire annak, hanem csak hitből adta meg a kérést. Nagy kár az efféle dolog. A r. katolikus püspök nem így teszen ilyenkor, hanem tökéletes tudást szerez magának s csak akkor adja meg a papot az elszakadni akaró filiáknak, ha látja, hogy a tisztességes lakház már készen van s a kepe akkora, ahogy abból hivatali tekintélyének és szükségének megfelelőleg megélhet az. Mi gyönyörüsége is lehet Istennek és embereknek egy olyan papban,

kivel — mint a keményfalvival — disznót hajtatnak és kit a jobb gazdák alamizsnából tartanak? S mi dicsősége egy olyan mesterben, ki mint a gyepesi, csak mostani időben is erdős, köves, meszes helyen is egy cigánynál alábbvaló házban lakott s mészároskodott, vagy a jobbágy gazdáknak napszámra járt dolgozni? S mégis, ha úgy hozta a launéja a dicső ekklézsiának: egyszerre papot s mestert kívánt eltéetni, amint ezt egy régibb püspöki levéllel is bebizonyíthatnám, ha leírni nem röstelleném. — A filiák egy elsőbben újságkivánásból is sokat ígérnek nyerendő belső embereiknek, de azután keveset adnak s néha nem is adhatnak. Érti ezt Lókod is ma, ki ha nem szégyellené, örömet vissza állana a perrel elhagyott édesanyjához.

3. Az, hogy a régi időben az unitárius püspökök, amint látszik — mind ugyan azon időtájban vizitáltak, t. i. tavaszkezdetén. Lám alig van két nap különbség a Beke és Rádecky püspökök éppen itt ezen ekklézsiákban tett vizsgálásaik között.

Tárgy és eszme kapcsolatnál fogva eszembe ötlék Rádeckyre nézve az, miszerint róla azt tartotta a világ, hogy idegen lévén, számba se vette hivatalát s talán soha sem is vizitált. De csak ezen vizsgálata is megcáfolja e vádakát, midőn látszik, hogy nemcsak vizitált, hanem a tárgyakot fontosán és diplomacice döntötte s az irásakat is főleg maga vitte. Így tett ezzel a néhai derék Lázár püspök is, kinek tulajdon kezeírását mindenütt lehet látni az ekklézsiák protocullumainak vagy jegyzőkönyveinek vitelében, midőn máj időben nemcsak hogy püspökeink semmit leírnak, de még némely esperesek sem, hanem mig más igazítja a bajt, vagy pipálnak, vagy csak meregetik szemeiket, vagy a honoráriumot számlálják.

4. Az itt is felemlített Rádecky levele stylusából az is látszik, hogy a régi időben a kolozsvári valóságos pap csak a püspök volt s a többi — vagy

segéd papok — csak concionatoroknak nevezettek, bárha azok is egyébiránt felszentelt papok voltak is. Csak így hívták a falusi papokat is akkor magyarul is: prédikátorok. És így az egész Statusban pap csak egyedül a püspök volt eminentiam.

Ennyi vizsgálódásim után a templom várnak szomorú külsője körül — s ennyi dolgoknak az írt három oklevelekbőli megértése után annak történetében: belől is látni akarám e szent és becses régiséget.

Kinyittatván tehát a vártoronynak nehéz vasas tölgyfa ajtaját, mint egy elhunyt földi dicsőség temetőjébe, aként lépénk be a várnak gyönyörű selyempázsintos — imitt-amott egy-egy régibb és újabb sírhalommal — félredült penészes-, vagy még friss könnyekkel ázott emlékkövekkel — főleg pedig annak kigyókat rejtő burjános omladványaival betertett udvarára s onnan a repedezett bástyák düledékei mellett — az épület sülyedése s kívül való feltelés miatt már ma három foggrádicson v. lépcsőn pincze módra lejtő mély, — keskeny — s régi mód szerint csak délkeletről lévő ablakai miatt sötét s rökönnyödött penész szagu templomba, hol a régiségek iránt viseltető andalgó érzékenységgel tevém vizsgálódásimat.

Legelőbb is a csudálatos festésü nyugoti régi karzaton ezen írás tűnék szemembe: Hic Chorus per manus Gentium barbaras nefarias Turcarum et Tatarorum destructus, in gloriam unius Dei Patris demum renovatus impensis Georgii Szász A. D. 1664. Melyből tisztán érthető a honunk historiáját tudó előtt az, hogy ez az 1663-ik évben Erdélynek e részén *Buda* felé keresztül ment török- és tatárkháni fiától vezérlett tatár hadaktól vontatott vala le egyéb kártételek mellett *Kemény János* fejedelem után. — Azután szemeimet napkelet felé vetvén, az ott levő kar — egy a templom éjszaki oldalából kiálló vas könyököt és alatta egy földre véggel leeresztett

hosszú zászlónyelet, mely régebben a vaskönyökön állott, — pillanték meg, egy kevés elrongyollott zászló kelme maradékkal. Hallottam volt már én egy zászlóról e templomban gyermekkoromban, mint nevezetes tárgyról; de valódi historiáját sohasem tudtam. Azért most alig várám, hogy annak valódi historiája felől világosabban értesítsem. Két útam vala erre, egyik a főjegyzőkönyvek felkutatása után az 1789-ben Lázár püspöknek itt tartott vizsgálószéke írásai között szerencsésen feltalált ezt tárgyaló jegyzés, vagy iktatás ilyen szókkal: vagyon a Templomnak n. keletfelől való részében a templom falából kiálló zászló ilyen felírással, varrással: Itt nyugszik nemzetes Biró Gábor Uramnak Virágzó Életének 23 Esztendőskorában Tatárok fegyverétől sok sebei után Vitézi módon elhervadt Teste 8-va Octobris 1691. — A másik egy Templom közelében lakott Gyárfás nevű értelmes úri embernek hasonlólag értelmes elitől vett tudósítása, ki nékem a papi háznál, — hol jóbarát vala s gyakran megfordult, — a historiát magát, mely e jegyzőkönyvre commentárul szolgált, eként adá elő egy csendes estei beszélgetésben: — Élt; u. mond, 1668 körül itt az egyik nagy udvarban egy derék úri ember t. i. *Rab Biró István*. Ennek nője *Dósa Sófiától* többek közt voltak két-hasonlólag derék fiai, u. m. *Sámuel* és *Gábor*. *Sámuel* (később tanácsos) szép testi és lelki tulajdonokkal bírván, *Bécsben I. Leopold császárnak* udvari nemes ifja s a Bécsi cancellárián szolgálatban vala. De *Gábor* is itthon hasonló lelki és testi tulajdonokkal s ez utolsók közt kiválva, oly rendkívüli csuda nagy hajjal bírt, hogy annak befönt végét ifjui büszkeségből befonva sarkantyujára tekerve viselte. Mindenkor édes anyja fésülötte meg s ekkor mindenkor magos székre ültette. Mikor pongyolán, fegyver nélkül vala a szép hölgyek között, *Parist* vagy *Adonist* képzelte volna benne. Mikor pedig tűzre gyúlt szemekkel, mint felkelő nemest fegyver-

ben láttad, azt mondtad volna, hogy Marsnak és Vénusnak legdelibb fia. Mondják, hogy a hasonlólag ritka nagyhaju Leopold császár, bátyja Sámuel által tudósíttatván e derék ifjúról és ennek nagy hajáról, sympatiából vagy vonzó érzésből felhivatta magához és marasztotta ottan, igérvén különös kegyét. De a hálás érzésü fiu megköszönvén a császár ily ajánlását is, honnyába vissza siet, özvegy édes anyjának öregségében gyámja leendő. De a sors halálos csapásai várta őket, hogy véle is mint sok más dicső lelkekkel megitassa keserü poharát akkor, midőn sok gyávákra édes poharat köszön.

Ezen időben vala az a pártos villongás, midőn *I. Apafi* halála után Erdélynek nagyobb része *Leopold* oltalma alá ajánlván magát, a más része pedig *Tököly Imréhez* hajolván, ez utóbbi a töröktől nyert török és tatár hadakkal beüt Erdélybe. Megesik a Tökölyre nézve szerencsés *zernyesti* ütközet. A diadalmas török és tatár hadak a harc után mindenfelé pusztítanak, rabolnak s egy csoport Moldova felé haza indult tatár Erdővidéken keresztül a Külső-Homoród mejjékére s nevezetesen ide, Szentmárton környékére is felérkezhvén, kegyetlenül öl, rabol, éget és pusztít. Ezt látván a megrémült vidéknek gyámoltalan öreg, gyermek és aszony része s ezek között a *Biró Gábor* édes anyja is, templom-várba és toronyba zárják magokat, — mennyire férhettek el — s a többi hegyekre és erdőkre futott. De a bátrabb és ifjabb férfi-sereg az egész vidékből s ezek között a mi ifjú hős *Biró Gáborunk* is fegyverre kelnek s oroszlányi bátorsággal vívnak a hivatlan barbár vendégek ellen. — Mind hijjában! mert a tatárok a várba, — éppen a filiák már azelőtt bérakott ajtaján bérontanak, bébontanak, bémennek, a várat felgyújtják a templomot kiprédálják s az ott kapott népet részszerint levágják, részszerint fogva hurczolják. De a toronyba nem mehetnek fel, vagy azért mert a várba szorult népnek nagy része oda mene-

külvén, fegyverrel, sok toronyba hordott kövekkel, sőt forró vízzel is ellátván magát, ellenök egykönnyen nem boldogulhatak, vagy pedig azért, mert mint csak keresztül menve pusztító serget vezérok tovább siettetete és így az a benne szorult néppel sértetlen magára maradt. De foly még künn a mezőben a rettenetes harcz, mint egy pusztító jégeső, mely tovább vonulva más helyen zúg és pusztít. Innen nézte a magára s toronyban lévő társaira nézve ugyan már rebegéstől szabadult, de a küszködők sorában mindenütt kiesmért drága fiának sorsáért még vérzőbb szívvel töprenkedő édes anya: Biró Istvánné a harczoló honfiaknak hol meghátrálásukat, hol részletes dicső diadaljokat s innen főleg vitéz bátor fiának csudával határos küzdéseit s karja csapásai alatt az ellenségnek sűrű elhullásait. De majd több több tatárok érkezvén, csaknem megrepedt szívvel s mások karjain félig ájulva látá a falu melletti mezőben kedves fiának is veszedelmét, mert a tatárok leölék alóla a jó lovát s őtet, gyalog maradottat sok küszködései után megfutamtatták. Így futa még erejéből ki nem fogyott ifjú bajnok kifelé falujának Lokod és Kénos közti határán, hol sok földön elterült szederj-in terem, reméllvén valamely segítő honnyicsoporthoz juthatását, vagy valami szerinti menekülhetését. De mielőtt valamelyiket megnyerte volna, — ritka díszére — de most szerencsétlenségére nőtt hosszú hajának fonadékjánál fogva megakad és elbukik egy szederj-inban s a mindenütt nyomában lévő tatároktól a toronyból néző édes anyának, mint hajdan az erős *Hector* az ugyan *Trojának* egyik bástyájából néző édes anyának *Hékubának*, szeme látára agyon veretik. Eltávozván a dühösségjöket kifutt tatárok e vidékről, a nép kijött a vár toronyból, kiment *Biró Gábor* sok sebekkel és vérrel borított holt teste után s azt nagy siralmak közt haza hozván, véréből kimossák. Egy napra a köz láthatásért kinyujtótatván koporsójában szép nagy kibontott

hajával befedték s azután mint vidék közbecses halottját több ezer özvegyült embereknek tisztelő kísérete és siratásai közt — nem a közönséges temetőbe, nem is csak a várba, hanem különösen megtiszteltetve éppen a templomba — oda, hol a zászló állott — temették — felibe tévén a megöletett és e jeléül veresen festett nyelvű s ártatlansága jelentésül fejező selyem lobogóju zászlót s halált ábrázolólag sárga betűkkel varratván reája a fenn említett emlékirás. Az édes anya is nemsokára meghalt e bánat miatt guttaütés, — mint külföldben is ön családi nyavalyjára által, — úgy mint, amely által nem csak előtte atyai, de utánna maradékai közül is sokan megholtanak, mint p. o. nagyobbik fia tanácsos *Biró Sámuel* és *Gábornál* kisebb fia *Mózes* (kiknek nyomtatott Halotti Beszédjek van). A zászló pedig mely ma nemcsak az időtől megemésztve, de a tudatlan érzéketlenektől szánt-szándékkal le is szaggatva és rontatva, a templomban imitt amott hanyódik. — Még teljes épségben vala gyermekségem idején is“ —.

Igy végzé szavait a tisztos úri ember. Én pedig érzékenyülésem néhány könnycseppjeit meg nem tartóztatva, menék még egyszer vissza a helybéli pappal a templomba másnap. Elővevém a zászló nyelét, vissza helyezém régi szent helyére s azon paphoz intézett kéréssel jövék ki e becses poroknak szent csendességgel s mély szürkülettel borzasztó kriptájából, a régi templomból, hogy bár az idő sorvasztó fogától még eddig fenn hagyott s az érzéketlen s e történet becsét nem tudó kezek rontásától szerencsére megmenekedett csonka emlék-daraboknak megőrzésére ügyelni, bírjon érzékeny szívvel. De megjegyzem itt, hogy kérésem egészben nem teljesedett, mert később a vasára nézve alig 15, 20 krt. erő zászló nyelét tartó vaskönyök is a falból kivétetvén, feldolgoztatott; a zászló nyél pedig még megvan ugyan történetből a templomnak egyszer egyik,

másszor másik szögletében hanyódva, de tudni való, hogy ily esztétikus emberek között abból is nemso-kára vagy kapa nyél és bot, vagy pedig méshordó cseberrud váland. Volt még a templom mellett ezen utazási megfordulásim idejében is egy szép kedves fenyőfa, melynek magassága a toronyéval vetélkedett. Mindenki ismerte ezt az országban, ki valaha erre utazott s mint egy pompás bokréta úgy lát-szott szemcsalódással a Kénos felőli oldalról jövő-nek, midőn az úton haladás irányába hozta annak a nyeséskor csak felyül meghagyott zöld lombjait a templom magasb végének tetejével, de fájdalmas bosszankodással kell mondanom, hogy ez is az uta-zási jegyzésim letisztázása előtt két évvel u. m. 1854-ben éppen a zászló vasát is elrontott papnak reformatából lett nője számára kivágattatott azon okból, mert az arra szálló varjak az ő csirkéit el-hordják, s a ritka szép fenyőfából a patakra palló készítetett. Én ha rajtam álljon, akasztófát készít-ettem volna belőle a kivágónak és kiváगतónak. Ki ültette volt e gyönyörű élőfát, nem lehet tudni, de tudjuk azt, hogy ezen vidék tornyai s templomai mel-lett régibb időben csaknem mindenütt ily fenyőfák voltak, mi az akkori időnek kétségkívül valami szent czélu — például: az örök zöldségével állandóhitet és égbe emelkedő magas reménységet — vallásosságot ábrázoló divatja lehete, mert ültetetésük paran-csolva parancsoltatott.*

Visszatérve korábbi jegyzeteimre: Amint a templomból kijöttem, kedvem jött a toronyba is fel-hágni, hogy nem csak a szép harangokat megnéz-zem, hanem a tatár utolsó pusztításakor oda szo-ruló szerencsés szerencsétlenek menedékét is láthas-sam, de a kétszer szerencsétlen édes anyának szívét

* A gyepesi jkönyvben ennek következtében e van írva a pap által: *Pinus ante templum et alia arbores satae et insectae sunt 1750.*

szakasztott kilátásánál is jelen legszebb és nyugalmasabb kinézésben gyönyörködhessem. A torony alólról erősen bé van boltozva s csak egy kis erős vasas tölgyfa ajtócskán lehet két kőfal közt lévő keskeny grádicson felbuvni a toronyba, hol egy ember ezer ellenséget legyilkolhat rendre felyülről, ha buvni mernek alulról.

Megjegyzem itt is, hogy a tornyon magán volt ily nehéz vasas tölgyfa ajtó is ezen ittjártom utáni időben a rajta volt vasakért lepusztítatván, ma e tisztázásomkor csak egy vékony deszka levél-ajtó van rajta.

Most a toronyban előttem állanak a szép harangok, melyek a fenn tett megírás szerint *Biró István* és *Boldizsár* által öntették ezen felirással: *In gloriam Unius Dei et Filii ejus Steph Biro et Balok B. 1666.* Látni való tehát, hogy ezek nem a Rádecky oklevelében 1625-ben említett harangok, melyekről ott az iratik, hogy azok is igen szépek valának: *quae nunc perbellae sunt* — úgy mond; hanem a fennebbi 1663-ik évi török tatár pusztításkor — vagy a felégetet várral — várrend falába épített hasonlólag elégett toronnyal és lerontott karral együtt elégett -- vagy pedig elvitettettek helyébe következtek: azután úgy ébredvén fel t. i. ismét a megkárosított jobb és tehetősebb emberek búzgósága arra, hogy elpusztult templomváraiknak, tornyaiknak és templomuknak romlásait kiujítsák, helyrehozzák mint p. o. *Szász György* a templombéli nevezett Chorust ezen tehetős urak ez új harangokat, mások pedig a leégett vár és bástyák tornácos fedeleit társaságoson, amint ez szájhagyományok után is emlékezetben maradt. Hogy pedig az utolsó u. m. 1691-iki egyik legsiralmasabb pusztításkor a tatárok — mint Gyárfás úr is előadá — a tornyot meg nem vehették s fel nem gyujthatták, vagy pedig ezt nagyobb erőmegfeszítéssel is a keresztül sietés miatt, vagy akármilyen okból is nem is akarták, vagy nem érkeztek

tenni, bizonyítja nemcsak a templomban is épen maradt chorus, hanem e harangok is, melyek a veszedelmet keresztül élve ma is reszkető érzékeny hangjaikkai, mint becses ritkaságok dícsérik az Istent, hívják híveiket az ő templomba és siratják öntetőik után több rendre elenyésző halottjaikat is. Csak kár, hogy rosszul készített koronátlan tengelyük miatt toronyrázó nehéz húzásuk van.

Most széllyel néztem e szép vidéken is. Ott fekvék előttem a falu belső felében a kis Bükkszentmárton a nagyobb Sz.-mártonnak egy Homoród által külön választott kis szakasztéka. Nevét egy mellette korona gyanánt állott szép kis kerek bükkerdőtől vette, mely hasonlólaga a Biró család egyik ágának birtoka vala. Ezen hely volt az, mely nemcsak e külföldben is kedves szegletet igen regényessé tette s szép tekintetűvé a szemnek, de e volt az is, mellyel, mint ilyenén legelőbb pillantván meg a lakósság minden óhajtvá várt tavasszal a kiujuló zöld erdőt legelőbb is látogatta meg azt majálisi természet szépségét éldellő mulatság végett. — És — lélekbosszantó fájdalom! hogy ez is, mely ekkor engem is gyönyörködtete; a következő 1858-ik évben egy utolsó vén Biró leányra bészármazott zsebtöltő sehonnai által,* a legutolsó fáig elpusztított s ma csak haszonvehetetlen pusztá kősziklás helye maradt oly rémitő dísztelenítéssel, mintha egy közte lakott deli Nymfának ékes fejről szép haját egy irgalmatlan beretva kopaczra leberetválná. Istenem! mindenütt csak a vandal pusztítás szomrú képei! Mily boldog, aki ezeket nem látta! legalább nem bosszankodik, nem sír lelke ezeknek erőszakos enyészete felett. Ennek közelében egy erdei kedves völgy pataktól meg szakasztott nagy dombnak téres tetején a kis Bükkfalva más oldala felett áll a nagy Biró családnak ősi kriptája is, hol földi örök álmu-

* Huber volt a neve.

kat alusszák annak sok derék tagjai és következői. Mintegy vonza magához nemcsak halva nyugodni, de palotás lakhelyét vagy kunyhóját ide építve élni is az embert. Miért nem temettetett ide fennebbi szerencsétlen nagy halottunk Biró Gábor is! Azért-e, hogy e kripta azután készítettett, vagy azért, mert a komoly méltóságú templomba temettetni még ennél is becsebbnek tartatott, nem tudám akkor, míg később fel nem világosodám, hogy az első ok miatt is, az utolsóért is.

Ezen kriptadomb aljában vagyon egy szalmával fedett, vakolatlan, magas fekete kőház: kalaplevéve és tisztelettel közelítsünk ehez s tartsuk méltónak belől is megtekinteni, mert ez e helynek nagy ritkasága, mert itt eben született hazánk egyik tudós könyvbuvára s külömben is nemes lelkű derék uri embere Hszentmártoni néhai *Gedő János* úr. Mily sok nagy emberek kelnek ki kunyhókból palotákba s mily sok kicsiny emberek szállanak le palotákból kunyhókba, — mindkettő helybenhagyással töltvén bé az egyenes érzésüek szívét, bosszankodással pedig midőn nem így történik.

Még egy nevezetes tárgy sokáig tartá magához kötve andalgó lelkemet. És ez a nevezett nagy-kripta-halmon felül lévő még sokkal nagyobb halom, vagyis két Homoródot elválasztó magas bércz aljában csak magára különösön álló kis kopasz hosszukás hegyecske, melynek neve *Táborhegy*. Ah, de nem oly Táborhegy, melyen Urunk Jézus a világ legnagyobb öt szentjeivel (Gal: II.9. Jer: XV. 1. II. Kir. II.) mennyei dicsőség ragyogványai közt oly édes társalgással mulatott, hogy egy közüllök megszeretvén azt, ott is kivána mindvégig lakni (Máté XVII. 4.), hanem oly táborhegy, melyen az undok török és vad tatár csorda valahányszor itt megfordult, mindég itt, mint a végre legalkalmasabb helyen ütötte fel tanyáját s helyhezette táborát, s innen űzte a környékben zshiványságát és pusztításait és innen hal-

latta az éjjeli borzasztó csendben a rabszíjrafűzött szerencsétlen honnyiaknak jajgatásait, kik életük és szabadságuk felől kétségbe esve, könnyes szemekkel láthatták, nézhették talán tulajdon házaikat is a messze látó hegyről, melyekre soha többé vissza nem mentek. Mily sok versen, és mennyi temérdek ellenség látogatta e szerencsétlen földet! És pedig többire mindenkor *török és tatár*, hogy az inkább *hóhérnak*, mint *hadvezérnek* való *Bástát* elő ne hozzam. — És pedig többire mindenkor honfiaktól hozatva, hivatva bé, kik tulajdon egyes nagyravágyó személyeik embertelen, vagy igazságtalan érdekeinek, — sok ezrek, s azok közt számtalan náloknál jobbaknak életét, vagyonát és boldogságát áldozák fel s temették semmivé.

5. Mezei kútak a lóközi határon.

A Bágyi vár históriája.

Elhagyván Hsztmártont a közellévő magos *Bágyi várhegyre* sietek menni, ezen régi várhelyet és romjait látni, s azután lehető históriáját is kipuhatólni. — Azon szomorú mezőn a sok szeder-in közt menék keresztül, hol elbeszélte szerencsétlen ifjú bajnokunk esék el. Azon halálmezőn, hol a tatár nyíl sok ártatlan honi szívet jára többiben keresztül, melynek vesszei közül egyet rozsdától, szinte egészen megemésztetve, a fenn említett lóközi mester — *Sándor Lőrincz* nője is lelt eke után a szántó földben 1805-ben — s mindaddig meg nem akarék állani, míg a bágyi váron belől a lóközi lejtős határnak oldalában levő nevezetes *Megyés Kútjához* nem érek. De lépéseimet kevéssé lasítanom kelle, mert szemeimet feltartóztaták a Lóköz felett és mellett levő azon szakadásos helyek, melyekről lóközi gazdám panaszkodik vala. Miképpen lehetne az ily romlott s már pusztá vízgyenes helyeket már használni? Ezen kérdést tevének magamnak s feleletül

jobbat nem gondolhaték, mintha az ember fűzfákkal béültetné, s berket nevelne. E szinte semmibe sem kerülne, s mégis többféle hasznot hajtana, mert a sülyedező helyet megfogná s vizet felemészténé, kellemetességet és árnyat adna s végre füvet teremne és kertelni bőv vesszővel — sőt tűzolni fával is szolgálna. De a köznép, valamint szinte mindenütt, — úgy itt is hasonló a majomhoz, melynek van esze a kész tűznél fűttözni, de nincs esze a tűzre más fát tenni s ha volna is esze e csekély tervnek kigondolásában, de rest és makacs véghezvitelében, sőt ha valaki kigondolja és véghezviszi is, mindenütt és mindenkor van oly éretlen buta gyermek és salak ember, ki anélkül hogy legkisebb hasznot venne tétéből, elég lelketlen ennek akadályoztatására s kifacsarja, kirontja ki vagy megvagdálja és annélkül, hogy legkisebb haszna is volna benne. Így lépdelek az effélék miat tünődő bosszankodással fel az oldalos határon, midőn imhol! egyszerre a gyönyörű kúthoz lökkenék. Ezen kút egy szép pázsintos oldalú tölcseés öbölnek fenekén vagyon, mely egy mély serpenyőhöz, — kifolyó árka pedig annak nyeléhez hasonlít. *Megyés* nevét, mint mondják, onnan vette, mivel a régi időben megy termő fáknak közepette levő kerti kút vala, minthogy e környék falui külömben is sok cseresnyét, megyet természetnek, mint a szomszéd Kénosban is láttuk. Vagy pedig a székeleyek ős nemzettségének *Medjes* nevű családjából valamelyiké vala, minthogy e környék, mint alább is látni fogjuk, e székeley főnemzetségeknak mint p. o. a már, — Ugronnak is klasszikus földe, lakhelye vala. Most egy mindenkor bőv, tiszta és egészséges mezei forrás ez, mely *Thessaliának* és *Tiburnak*, vagy akár melyik kies költői vidéknek kútai közé bátran beillenék. Egy forrás, mely ha nem ezen félre lévő szegény vidéknek együgyü lakói, hanem valamely mívelt ország és város nép kebelében volna, bizonyosan márvány medréből csergedezne, lombos árnyas fák-

kal, s pihenő padokkal volna vétetve körül. De itt az arról nem is gondolkozó nép csak egy fűzfácskát is sajnál ide ültetni, s restelli kövecses fenekét csak egyszer is kitakarítani. — Valahányszor hideg lelt engem, — emlékezem — mindenkor csak ezen kútnak hideg vizével fántáztam, s mindenkor ebből szerettem volna hév szomjamat oltani a telhetetlenségig. Ezen kútnak kifolyó bőv patakja, mint a poéták mesés *Arethusája* régebben földalatti, magától készített biztos csatornán folyt egész 1809-ig, mely éppen a kútnál láthatatlanul beszűrődvén ebbe s mintegy 90 ölnyi magasságról 350 ölnyi messzeségre futván le a Hegyoldalon, nagy sebességgel ott a falu mellett egy mart oldalából ütötte ki magát s ezzel ismét egy új csorgó forrást képezett ottan. De akkor valami gyermekek alatt egy helyen a titkos csatorna beszakadván, bámuló gyönyörűséggel láttatott meg a titkos pataknak egész a forrástól fogva szinte a kiütés helyéig egy oly tágas és simára mosott csatornája, melyen egy gyermek fennállva bátran végigmehet, mitegy három fertály vastagságú földkéreg alatt. A természettől csudálatosan alakított és pataktól elnyalt csatorna ezentul főképpen a marhák lábaik alatt lassanként beszakadozván, ma már a föld színén fenn csergedez édes anyja kebeléből a gyönyörű patakocská. De hogy mégis mely nagy hajlama legyen néki egy régihez hasonló titkos csatornába vissza rejtezni, minden évben nyilván mutatja, mikor azon határ tilalmas lévén, nem tapodhatják s titkos munkáját nem gátolhatják; mert sebes vízzel mindég mosván árka fenekét maga alatta folyó, mind alább alább száll felyül pedig az agyagos és tömött természetü füves föld lassanként ereszkedik és boltozódik össze s csak csörgése hallik ki onnan, mellyel inti az ott járót, hogy vigyázva lépjék, ha belé nem akar esni. Milyen szökő kút lenne ebből, ha olyas helyen volna! gondolám magamban. Én még e végre alkalmasabb vizesést sohasem láttam.

Elhagyván a kedves kútát, a *Bágyi Várhegy* tetőre indulék, de annak aljában még lehetetlen valamég nem állapodnom. — Mily feszítettnek látszik az, midőn valamely dolgot úgy megdicsérünk, hogy annál szebbet alig képzelhetünk és azután mégis még annál is szebbet kell mondanunk. És itt éppen ezt kell tennem most, midőn a Várhegy alatt viszont oly felséges forrást találtam, mely sokkal elébbvaló a Megyes kútjánál. Nemcsak egy kút ugyanis ez, hanem mintegy három négyszögölnyi helyen egymástól alig egy ölnyi távolságra három, — oly bőv forrású kút, mely minden tíz percben öbléből egésszen kiveti vizét s újat ad helyette. Innen ezen bővsége s kövecses és homokos fenéke s oldalai miatt kristálytisztasága akárminémü csorda-tapodások által se zavartathatik fel és így hasonló az igaz Szvikushoz vagy epe nélküli tiszta lelkü szelid emberhez, kit semminémü eset le nem verhet, fel nem háboríthat, mivel lelkében nincsen iszap. Vize a legfőbb foku hidegségü a legmelegebb nyárban is s szomszédja a jegesedésnek; innen *Hidegkút* is a neve. Ez és az alább belé szakadó Megyes kút folyama adja főképpen — hajdan a falun alól egy kis — de már ma elpusztult s csak helyét láttató malmot is — hajtott vizét a Lókodi pataknak s adhatná ma is sokkal jobb és gyakrabban forgó malomra, mint amilyen az e kis faluban egy *Balázs Mózes* nevü asztalos által épített nehéz gépelyzetü száraz malom, mely míg lejártat egy véka gabonát, addig az azt húzó két ló megizzad s mely legelőbb is felszentelésekor egy szegény kis ártatlan csudálkozó gyermeket örölt meg. Mint három ablak egy házon vagy három nagy tükör egy falon, úgy állanak e három dicső vizü kútforrások egymás mellett lapos fenekü kerek völgyecskejökben úgy, hogy az oda érkezett elfáradott mezei munkás vagy vadász (mert Lókodban és a körül szomszéd hegyek közti kis falukban sok és híres vadászok vannak) nem tudja kiválasztani melyikből enyhítse

epedő szomját. Elöttem, mint szomjas előtt is úgy láttattak vetélkedni ezek, mint hajdan a három istennők Páris előtt, vagy mint a piaczi árusok, mindenik magához, mint jobbat árulóhoz csalogatván az embert. És én, hogy meg ne sértsem érdemöket, s e mellett vizökkel is esmérkedjem, mindenikből ittam. Mondják, hogy *Sándour rabombán* itt sátorozott, míg hegyi vára felépült s méltán, mert csak a kút is negérdemlette, hogy valaki közelébe telepedjen. Ha egy *Narcis* laknék itt a szomszéd erdőcskében, ezen kútak tükrei volnának azok, melyekben magába szeretne. Szegény — s e részben szerencsétlen Mezőség! mint szeretném én benned ezen forrásoknak bár egyikét elhelyeztetni oda, hol a szomjuság miatt elepedt vándor víz helyett csak undok poshadt pocsolját, vagy csömör édes büdös vizet kénytelen inni!

Van még a táj körében az úgynevezett *Küshegy* alatt egy gyönyörű s jóízű hideg mezei kút, melyet *Herczeg kútjának* neveznek s méltán, mert ez is igazán herczegi kút. Micsoda herczegről neveztetethet — valyon az itt lakott székely fő vezérek valamelyikéről, vagy más valamely itt megfordult s e kútat figyelembe vett és használt idegen herczegről-e? bizonytalan, annyi igaz, hogy eredeti és elnevezési történetének kell lennie. Ezen kút-forrás az, hová aratóikat meglátni s a Bágyi vár és több hegyek által vetett hűvös esteli árnyban jó izüleg és társaságosan uzsonázni sokszor jöttek ki Hszentmártonból az ottani nagy udvar úri lakói itt lévő nagy lábfoldek mellé a hajdani boldog világban. — És — van még egy szép forrású mezei kútja Lókodnak az ezzel szembe lévő nyugoti bércz felső felében is a telekfalvi út mellett, t. i. az úgy nevezett *Kalára Kútja*; de amely ezekhez képest nem annyiban vízeről, mint a szájhagyomány szerint — arról nevezetes, hogy a Bágyi vár vagy Lókod havasa hajdani nagy rangú és gazdag lakóinak egy *Kalára* nevű Lókodba telepedett vénleány maradéka ide rejtette volna el őseitől

szállott maradék kincsét s ide járogatott ki titkon, hogy azt megnézzze vagy vegyen belőle. Annyi igaz, hogy nemcsak a régi lókodiak, de valami tudósítások, vagy irások után titkon még Magyarhonból is jártak bé emberek ezen kútnak körében és fenekén kincset keresni s azt azért igazán gyakran valóban rutul felhányták. A kút ma is valamely padmoly alól úgy jön ki egy domb oldalából, mint egy pinczéből s csudálatos ámitó helyzetével okot adhatott a pénz keresésre a szüntelenül azt és nem vizet szomjuhozó balgatagoknak. Hányan vannak pedig ilyenek? Kik hol képzelt pénz kigyulásra, hol földbe pénzt látó táltos gyermekek szavára, hol álom látásra, hol kétes szájhagyományra, hol ámitó és csúfot üző tréfára sat. a legnagyobb óriási munkával is — nemcsak régi kőfalakat, pinczéket, vagy más gyanusabb helyeket össze vissza szurkálnak, bontanak, ásnak, amiknek még csakugyan néha lehetett oka és következése, hanem egész dombokat is elhánynak, mint Abásfalván 5, 8, 9 ölnyi mélységű kútakat is ásnak, mint a mivel Kolozsváron a kerek erdő alatt 1829-ben sat. De: quid non mortalia pectora cogit auri sacra fames?

De hagyjuk a kútakat s másszunk a *Bágyi Várhegyre*. Amint ennek éjszaknyugoti oldalán mentem, tüstént szemembe tűnének a Lókodban említett — szélvész által kidöntött fenyvesnek sűrű gödrei, melyek az egész, különben kopár sík oldalt és tetőt hoporcossá tészik. De éppen a tetőre érve, szemembe tűnik nyugotról a Telekfalva feletti leszakadott barlangos, köves hegy is, melyet Budváránál említettünk s melynek egy aljában lévő erdőcskével és bokrokkal borított barlangjaiban egy régi ágyú fedezete alatt sokszor talált menedéket futások alkalmával a telekfalvi lakósság. Azt mondják, hogy a barlang fenn való szádából ez ágyúval sokszor lötték el a Bágyi Várhegy-bérczen lovagló tatár. De többé nem lövik, mert a mult 1848-iki forradalom alkalmá-

val, — duggatott rejtekeiből árulás után elvitték a forradalmi pajtások. Honnan? mikor kapták volt ezt birtokosai? senki sem tudja, csak gyanítják, hogy ez is a Bágyi Vár legkésőbbi birtokos urainak kincsei közül került volna kezükre s mint régi ritkaságot csak úgy kívánták volna megtartani a különben búzgó forradalmi társ telekfalviak.

Most a *Nagy Hegynek* keleti magas meredek fokára ménék elő, hogy az alatta fekvő mély vidékekre, falukra s a szemben levő anya *Hargitára* jobban lefelé és végig s körül nézhessek; dicső és elragadó vala a kilátás lélekben, de testben is szinte elragadó vala, mert egy éjszacról jövő rettenetes hideg szél e nyár elején is úgy meg csapa szembe, hogy nemcsak nehéz sapkát, de magamat is féltennem kelle, nehogy hirem nélkül s minden fáradság mentesen leszállítson onnan, mielőtt látnám a várromot. Visszahuzám tehát magamat s ezt sietek felkeresni. Mit meg is találék a Várhegynek legdélibb hátulsó csúcsán.

A vár, mint látszott, meglehetősen nagyságra s négy szegre volt építve, négy szöglet bástyákkal, délnyugatról Bágy felől kijáró, de csak alig eszmérsző tekervényes úttal. Most kevés kőfal csak egy helyen látszik, egyebütt pedig csak bépázsintósodott ormos kerülete van még s ez is sok helyen felturkálva a pénzkeresőktől. A várnak délnyugatról egy elővéd sánca és kőfala is volt, mint a gödrös, ormó kerület mutatja — három szegletre s a közepében víztartó kút is, hova az eső- s hóvizet is felfogták.

Rettenetesen szép lehetett e lak, nemcsak helyben, de távolról nézve is, mikor még sűrű nagy fenyvesek és csere erdők borították a magános nagy Hegyet s a Vár ezeknek közepette a téres hegy fokon vala. Szép és boldog is lehetet ez, midőn a természetnek két legbecsesebb adományával s az élet szükségéit legközelebről pótló ajándékaival u. m. az egész hegy alját mindenfelől körülvevő előbb említett és nem említett kristály kútforrásaival és ele-

gendő fával is bővelkedő vala, hogy az alatta elterült gabonatermő jó határokat ne is említsem. De kié lehetett? Mikor építetett? Ki mondja meg tisztán? Hol van most azon egykor talán boldog és hatalmas, nagy, ki mint egy földi Jupiter Olympjáról büszkén tekintett le innen gyengébb alattvalóira s mikor úgy kellett, szórta le innen a természet mennydörgései közül is büntető haragja mennyköveit?! Hol vannak azok a talán szép női és hölgyi, — még el nem fajzott keleti tűz szemek, melyek ennek magos ablakain kinézve, várak a honn nem levő vitéz férjet, vagy érkező kedvest? Hol van s ki volt az a házi család s vendég sereg, mely akkor is, midőn a téli zordon éjjeken iszonyuan csapkodva zúgott fenn a Hargita hideg szélvésze, kényelmesen melegedve éldelte az időt s itta az örömpoharát benn az erős falak között, nem félve ellenségtől is?! Igy érzélgék magamban egy néhány perczig s ezzel a régi holt út nyomán lesieték Bágyba, hogy tünődő fennebbi kérdéseimre némü lehető világosítást nyerjek s ezzel egybe kössem azokat is, miket én tudék gyermekségemtől fogva e tárgyra nézve.

Kétféle historiáját tanulhatám ki e várnak s vidéknek: Egyik a köznép szájában forgó — babonás költemények — másik a miveltebbektől gyanítató — hihetőbb hagyomány. Az első ebben áll: Élt, úgy mondanak, régen e várban egy kegyetlen gazdag fejedelem, ki mindennap csupa gyönyörüségből egyegy embert kinoztatott meg. Ezen fejedelemnek volt egy szép, de hasonló gonosz lelkü buja leánya is, kihez az ártatlan szenvedők sokszor folyamodtak közbejárásért, de csak a kedvét nyert szép férfiaknak igyekezett kegyelmét eszközölni. Megsokalván azonban a büntető Ég ezeknek gonoszságaikat, öldöklő gonosz lelkeket bocsátott reájok, kik egy éjjel rettenetes sötét szélvészbén bémentek a bézárattatott várnak ablakán, felragadták az ágyban fekvő bünösöket s az ablakon ki a magasságból le-

hurcolták s a Várhegy alatt széjjel tépve, a hegyi hollóknak hagyták. Az akkori körül lakók, — azt mondják, — hallották a szélvész zúgásai közül is ki éjjel az embernek ordításait s a lánynak jajgató sikoltásait, de senki sem merészelt arra menni, annál is inkább, mivel ezután a boszorkányok vagy szép-asszonyok elfoglalták a pusztán maradt várat s abban lévő temérdek kincset s bíriák ma is annak földalatti titkos pinczéit, kik sokszor a szélvészekben nagy sikoltást és ordítást, a csendes holdvilágos éjjelen pedig a várhegy alatt ma is nagy tánczolás és éneklést visznek véghez s amekkor kapnak meg valakit össze szaggatják, ha pedig ekkor — kivált az ügyes ifjú embert megtánczoltatják s szerelmökkel halálra gyötrik. Az honnan azt mondják, hogy ily időben ott járni nem bátorságos. A Bági Várnak aljából eredő kisebb és nagyobb számos források vagyon éjszakkeletről egy kút az ösvény mellett, melyről azt mondják, hogy a szép asszonyok isznak belőle, aminthogy azt ma is *Szép-asszonyok kútjának* hívják s azt tartják, hogy abból nem bátorságos inni, mert erős gyötrő hideg lelést kap belőle az ember. Emlékezem reá, hogy gyermek koromban öreg nagyanyámmal a mellett menvén el Lókodba, inni akartam belőle, de nékem riaszkodván, nem engedé meg, amint hogy ma is a köznép nem mer inni belőlle. De ilyeneket költenek ők mindenütt a világon, hol igaz miveltség nincsen s az efféle babonás hitet száz pap se veri ki fejökből, sőt a valóságos meglett dolgokat ily alakra ferdítik.

A másik hihetőbb s józanabban előadott hagyomány két féle: egyiket a bágiak, másikat a lókodiak beszélnek. A lágdiak azt állítják, hogy azon várat régen egy *Bagi* nevezetű fejedelmi ember, székegyek főparancsnoka építette volna (tehát rabombán) és bírta. És Bági az ő várkörül lakó udvari embereiből telepedett, nevét pedig nevéből vette volna. A lókodiak pedig azt tartják, hogy régentén

még a magyarok bejövetele körül s a keresztény vallás bevétele előtt, midőn a pogány székelyek rabombánok által igazgattak, volt Sandóúr nevű kemény igazságú rabombán, ki a bűnt az akkori vadabb szokások szerint kevés, — valóságos vagy csak annak keresztelt bűnért is (mint ma is) kínzással s halállal büntette, amint fennebb láttuk a másik szomszéd hegyen a kénosi Veresmart tetőn. E két hagyomány közt melyik közelít inkább az igazhoz? nem könnyű meghatározni, mert a) a babonás költemény ezen utólsón láttatik alapítva lenni, annyival inkább, mert a szépe vagy rut? leány is a rabombán mellett ott van Kalárában (de miként nevezhették a pogány székely hölgyet Kalárának?) b) Historiai némely adatok is emlegetnek ily Sándóúr nevű rabombánt, qui se in Arcem Lókod consulit, ki Lókod havassába azaz a fennforgó Bágyi várába vonult. c) Ma is virágzik *Lókodban* és *Lókodból H-almáson* és *Jánosfalván a Sándor család*, mely egy Udvarhely széknek nemcsak legelső s legrégebb nemes, de testben és lélekben legerőteljesebb és legszebb fajú családai és emberei közül. Sőt virágzott a szomszéd Kénosban is, mint ottan láttuk e családnak még nagyobb rangban maradt, vagy oda ismét felverekedett úri ága is, az innen még Csíkba is bészármazott hasonló főbb ággal együtt. De annyi csalhatatlan igaz Bágyi részén is, hogy a) azon Vár és Hegy a bágyi határon van most s *Bágyi vár* a neve, b) tekervényes útja is Bágy felé száll, ha csak osztán alább el nem tekeredett Lókod felé is, c) az elpusztult várnak kilencz darab ép, és régi módú cifra lakatos mesterséggel készült nagy lyukas kulcsai ma is meg vannak és fiuról fiura tartatnak egy bágyi előkellő családnál, *Bencze Mártonnál* és *Jánosnál* meg osztva, kikre ezek attyjoktól, erre megint nagyattyjától szállottak azok le s kik hihető — mint akkor is első emberei a falunak, — legutóljára zárhatták bé a — márma sehol se létező

várnak, — mint mondják csudállatos mesterséggel faragott és kiczifrázott gerendájú felső szobáinak (mert az alsók bolthajtásosok voltak) hasonló metszéses erős ajtait, melyeket annak utánna valamely erőszakos, talán török vagy tatár pusztítás), mert az említett Bencze Mártonnál egy fél singes ott felejtett otromba tatár bicsok, mint az ők ottjártoknak szájhagyomány szerinti bizonyos jele — a várkulcsok mellett ma is megvan. Én úgy hiszem s könnyű és természetes is hinni, hogy akármelyik s akárkik hírták légyen is e várat, azok nemcsak Lókodot vagy Bágyot, mint egy kis nemes ember, hanem mind két felől mindkét helységecskét bírták, sőt bírtak még többeket is. És így mindkét részre lehet valami igaz a mesétlenebb hagyományokból, mivel e várat s egész Udvarhely közel lévő környékét, mint a legelső megtelepedett székelyek egyik fő, vagy központi classicus helyét, hol még a legelső megtelepedéstől fogva máig is virágzó *Ugronok* is laknak, egymás után felváltva *Bagi* és *Sándor* nevű rabombánok is s még ki tudja kik is? bírták, mert elég idejük volt reá Csabától fogva Szent Istvánig. A rabombánok által elhagyott, de amint látszik is — azután még sokáig épen vagy roncsolva fenn állott várat, mint mondják Bágyban éppen a mondottakból kihozható atyafiságos, vagy sucesori egybeköttetésöknél fogva, valami *Ábrámfalvi Ugronok* bírták, kiknek ős fészkek a Kisábrámfalva a várhoz nincs tovább jó fél óránál, sőt végre annak romköveiket is azok hordatták el.

Van még a Nagy Bágyi Várhegyen belől, mint annak nagyobbik fia, — mert a kisebbik a fenn említett *Küs-hegy*, — egy közép nagyságú szép kerek hegy, melynek neve *Diménhegye*. A nevezetes Dimény úri család, melynek egy híres maradékával Karácsonyfalván találkozni fogunk, mint ősi fészében úgy lakott hajdan Lókodban s ez az, melynek Hsz. mártoni *Biró György* rokona, több atyafiaival

együtt, amint ezt ott láttuk, nemességet szerzett. A mondott hegy, melynek egész köre az aljban szántható bizonyoson az ő nagy birtoka volt s innen neveztetett Dimén hegynek. Megjegyzést érdemel ez a hegy arról, hogy szántástalan pázsintos oldalán és tetején terem az a ritka szép virág a földi, vagy gyalog borostyán: *Daphne kneoron*, melynek e nevét a köznép nem tudván egész Udvarhely széken csak *Ramocsa* virágnak nevez, mivel a virág, mint hiszik, csak itt s a derzsi határnak ily nevű helyén terem, de amely csakugyan tudtomra e kis helyen kívül az egész Székely földön sehol se is terem, s különös egyebütt, ha elültetik se fogamzik meg könnyen.

De induljunk Derzsbe a Ramocsa virág hazájába, mert a Bági Várban úgy se lát senki jó szívvel.

6. Derzsbe menetel. Vélekedés a szászok itt laktokról. Három kitünő család a faluban. Jég elleni harangozás. Ramocsa.

A bági várról, egy két vidéket egymástól elválasztó s mindkét felé gyönyörű tekintetet adó selyem pázsintos hosszú kies bércezen mentem végig a két felőli völgyben elszórva látszó kis falúk felett egész az égei tetőig. Ott tovább *Égének* és *Kányádnak* határai s tornyai mellett mentem keresztül, melyekre felpillantva bámulva látám azoknak észak nyugati oldalain a többszeri jégverések sűrű nyomait, melyek golyóbisok gyanánt liggatták meg feketén a fejr meszelést. Szegény rongált faluk! Míg tornyaltok állani fognak, addig egyszersmind szomorú emlékei lesznek azok a rajtatok keresztül ment csapásoknak is. Tekintsen csak reátok a legmesszebről jövő idegen utas is s tüstént megesméri, mit szenvedtetek, ha egy szóval sem panaszoljátok is. Bé értem Kányádba.

Nagyon esseni kezdett és azután sokáig esett. Míg eláll az eső, egy oly gazdához találtam bémenni, hol egy Derzsbe igyekező szekeres még előbb be volt szállva etetés véget is. Ezzel megesmérkedve, felültem szekérére s mentünk *Derzs* felé, az ezen s még az előtti itt járt pászmás esőtől is felázott úton. Elértünk még meglehetősen bizonyos nyomon a dersi határ tetőig, honnan már *Derzs* látható, s csak egy jó fertály óra. De ott egyszerre kétséges habozásba jöttünk az út iránt, mert az ide s tova feloszlott egyes nyomok úgy el voltak széledve, hogy nem lehetett tudnunk, melyiket merre kövessük —. Nagy dolog ez! *Derzs* az orrunk előtt s mégse tudunk bémenni nappal is abba! Így zugolódánk. Szerencsére egy pásztor eregelt elő a bérczen juhaival s attól kérdést tevénk: *Bátya*, hol is mennek bé *Derzsbe* szekérrel? — Merre van az út? — Hát itt bíz édes *Uraim*, felel habozva széllyel nézve az ember, ki hol akar, mindefelé, ahol lehet, de sehol se igen lehet, met ahol nagy árkok vannak, ott nem lehet s ahol lehetne, ott el sáncolták, hogy ne járjanak rajta, hanem, ugrik, vigyáz, rejt, hág, szekeret fog és emel, lovat zabolatón vezet s az ember akár merre menjen, mindenfelé, s úgy, ha valahogy bémennek. Rettenetes dolog, felkiálték ismét bosszúsan. Oly nagy bolond falunak, mint *Derzs*, hol több mint 250 gazda lakik, s kik közül egynek alig jutna néhány kapa vágás, nem csinálni, nem tartani utat, ott, hol legalább falunak faluval szükséges képpen közlekedni kell —, ott, hol magok is nemcsak minden nap járnak, de a határról s határra hordanak is, valami oly hanyagsági, polgári, társasági bűn, melyet, mint a *Szentlélek* ellen valót teljességgel nem lehetne megbocsátani. És mégis elnézetik s megbocsáttatik.

Béverekekvén hegyen völgyön, — hirtelen lejtős és meredek árkokon, oldalokon és iszapos sáncokon, hol egy helyen fel is dőltünk, más helyen tartó szíjunkt szakadt el, a bémelő utcájában is a fattyu-

források miatt tengelyig süllyesztő sáros faluba panaszos kérdést tevék ezen út felől, vagyis inkább nem út felől s a mentség némelyekről e vala: Hijjában Uram! mert a köri tisztek nem ezen járnak hozzánk s nincs ki parancsolja, parancsolás nélkül pedig mű nem szoktunk semmit csinálni. Mások ezt felelék: Nekünk nem is kell ott út, met ott keveset járunk, — Udvarherré nem arra menyünk. Mások így gúnyolódtak: Haggya el Uram! Mennyországba is darabos úton mennek, már pedig mikor az úr ide jó, — akkor menyországba, angyalok közé jó. — Jó volna, felelem nekik, csak az a kár, hogy menyországba felfelé mennek, de ide mindenfelől lejteni kell bé, már pedig pokolba szoktak bélejtteni sat. A megye papja azt beszélé, hogy egykor egy udvarhelyi ember hálván szekérrel nála, éjszaka esni kezdett. Az ember felébredvén mindig sohajtozott, minek okát kérdvén őtisztelete, az ember ezt felelé: Jaj, én bizony Tiszteletes úr, azon busulok, miért jövék ide. Ha Brassóban vonék (jó két napi járóföld), semmit sem búsulnék a hazamenetelem terhével is, de innen ha es, nem tudom, hogy megyek haza) két órányira üresen is. Eleget unszoltam, feddettem az embereket — monda tovább a pap — hogy csináljanak s tartsanak meglehetőis útakat, de semmit sem használt s már csak ahíja, hogy feleségestül magam menjek ki s igazítsak valamit azon, ha azt akarom, hogy gyakori hivatalos ottjárásommal tulajdon nyakam ki ne törjék.

Derzs, mely mint Lókodhoz, vagyis a rabonbá-nok fő lakhelyéhez, honnan Lókod vette nevét, közel lévő nevezetes hely a legelfogadható vélemény szerint Dese nevű rabonbántól kapta nevét: egy három felől összefutó völgynek tekenőjébe fekszik igen víz-
zetlen helyen. Egyetlenegy vizét mindenkor megtartó Uzsa nevű kútja van a falu derekában: s ezt is nagy szárazságok idején úgy kimerik, hogy csak sáros pocsolja marad, s ha valaki tisztább vizet akar

kapni belőle, akkor éjfélkor menyen oda meríteni, de akkor is akad még társra.

A völgynek közepén egyetlen egy piacos térségcskéjén van régi várkastélyos pompás ritka temploma, mely valamint a helynek középpontja, úgy közép és főpontja lehet-e az én méltó figyelmeknek is. mikor és kik által építetett ez? Bizonyos adatok ruincsenek reá, mert az egész templom és vár falai semmi eredeti építéskori írást vagy évszám még eddig nem találtatott némely renovációkon kívül, 1606-ból, 1622-ből, 1781, és 1788-ból és ismét legújabbán 1834-ből, mikor a vár déli része az előbbi esős évben lett földázás következtében egy éjjel az egész várat és helységet megrendítő s lakósokat felijesztő robajjal, mint Jerikó falai minden trombitaszó nélkül egyszerre ledült vala. Volt a várban a templom körül egy szinte német ölnyi hosszú félölnyi széles, és féllábnyi vastag kipárkányozott szélű igen szép lapos faragott mészkő, melynek alsó felén mint mondják, valami írás találtatik. S van ismét a megye régi ládájában egy csomó levél, melyek mint hiszik, régi dolgokat foglalnak magokban. Ezekből meg lehetne talán valamit utasodni a gondos vizsgálónak, de az első minden cél és szükség nélküli ottromba gondolat a mesteri ház belső ajtójához félig bé a fal alá lépcsőnek tétetvén, a másik pedig egy püspöki vizsgálatkor püspöki pecséttel bépecsétetvén, egyikhez se lehet hozzájutni, következőleg jelenleg egyikből se lehet valamit világosulni, minthogy még eddigelé minden igyekezés és kérés dacára és a tudatlan, félénk, okoskodó nép nem akarja egyiket is a világgal tudatni, nehogy valamely oly írások legyenek ezekben, melyeknél fogva szép templonukat valamely más vallás elperelje. A derék nagy templom bolthajtással van kiépítve, melynek leereszkedő lábai alján, mintegy pecsétmódra nyomva kiüllő figurákkal e következő címerek vannak: Az elsőn egy kehely ostyával. A mási-

kon egy pelikán. A harmadikon egy eke. A negyedikon egy kard és egy csillag. De ezek között is egy csak annyit világosíthat, hogy az bizonyosan nem unitárius, hanem mint hiszem, még a reformáció előtt katolikus emberek építették. A második több más régi templomokban is látható, emberekért meghalt Jézus jelképe. A harmadik szántóvetők címere. Egyedül a negyedik az, amely még, amint Udvarhelynél láttuk, régi székely címer is lehetne. A csillag nem tudom mit jelent. Ezekből se okulunk hát a templom mikori építésére, s építőire nézve... Lásuk, mit mond a historia? *Huszt* azt mondja az *Ó* és az *Új Dáciájában*, hogy 1521-ben a Zápolya vajda alatti török beütés után kezdték az erdélyi lakósok a templomaikat szerte széllyel kőfallyal körül venni. Budai *Ézsaiás* szerint pedig *IV. Béla* idejében néppusztulás után, midőn ez nevezetesen a Saxoniából ismert új lakósokat hozott Erdélybe és Magyarországra az elpusztult szászok helyett is 1529-ben akkor parancsolta várakat építtetni a templomok körül, hogy többé oly vad ellenség miatt hasonló szerencsétlenség oly könnyen ne történhessék. Ezekből hát hinni lehet, hogy valamint más templom várak, úgy e derzsi is, valamelyik alkalmatossággal, és parancs következtében építtetett. Ha nem *Zápolya*, azelőtt, s ha nem is tüstént *Béla* után, de későbbi időben, minthogy részemről az elsőt igen újnak, utolsót igen réginek tartom. De kik által? Székelyek vagy szászok által? Ebből se bizonyos. Folyamodjunk a szájhagyományokhoz. Több okos embertől, sőt magoktól a köznép értelmesebbjeitől is hallottam, hogy *Derzsb*en régen szászok laktak, ők építették a nagyszerű templomot is, de egy dögvészben ezen falu is, a szinte szomszéd *Daróc* is nagyrészből kihalván, a *Derzsb*en megmaradott kevesek, mint külföldben is jobb lakóhelyre, többire mind *Darócra*, mint jobb lakó helyre költöztek. Sőt közből *Petek* és *Pálos* is akkor szász falu lévén, azok is akkor haltak volna

ki. Melyek után a király, nem lévén szászok (mint különben is inkább fogyó, mint szaporodó nemzet-ség,) kikkel újra betelepítette az üresen maradt falukat, azokat, mint fiskálissá váltakat, részint donáció által magyar uraknak konferálta, kik ezekben magok részjosaikra, vagy tengeri nyúl módjára szaporodó oláhokat, vagy székely magyar jobbágyakat hoztak, részszerint pedig szabad székelyekkel népesítették. A székely népesítést bizonyítják nem csak a derzsi és petki szabad székelyek, hanem a ma csak egyetlen egy élő magyar ember mutatható Páloson volt jobbágy székelyeknek is azon fennmaradt emléke, miszerint ott egy utcát ma is székely utcának hívnak, honnan a székelyek egykésőbbi pestisben ismét kihalván, helyökbe is oláhok léptek. A volt szászságot pedig bizonyítja Petekre nézve az, hogy ott a régi szász templom nem felette rég romlott el, melynek sekrestyéjének egy szögletében még megkapható volt a szász papok rothadt misemondó vánkös köntöse. És Derzsre nézve nem csak az, miszerint e falu is a Szászföldön több szász falunak szomszédságában van, hanem azt is, mert ma is több szászos rendtartásai, határelrendezései vannak nékiek, és az is, mert ott ma is van oly szászból lett magyar család, mely a Darócra költözéskor hihető sajnálván elhagyni lakhelyét, ottan maradt és Broch-nak neveztetik, melyet magyarosan Borok-nak ejtenek, sőt végre az is, hogy a derzsiéket ma is a rájok megharagovó idegenek tüstént szászoknak mondják, azoknak csufolják. Ezen templomvár az erődítés szabályai szerint ugyesen lévén készítve, ha valamelyik ugyanis bizonyosan legalkalmasabb régi időben arra, hogy lakóseit az ellenség vad dühétől jó belső őrizet mellett bátorságba helyeztesse, mert a templom felső párkányai is kiülő kőtornácocskákkal vannak építve, melyeken a különben is bajos felmenetű hijjuból a nép oltalmazhatta magát. A várfalai is körös-körül, — kilövő

és kilátható kis tornácocskákkal vannak sűrűn el látva. Melyről a nép azt mondja, hogy azok árnyék- székek lettek volna, melyeken a benn alkalmatlan tisztátalanság kivettetésék. (Nem igen szerettem volna ott ülni, mikor a tatárok nyiljaikkal, vagy a németek azt puskákkal czermirozták a várat.) És e várban egy kút is vagyon. Hihető, hogy sokszor is volt szükségük e vár oltalmára a lakósoknak, és sok fátum mehetett keresztül rajtok. Többek közt régi levelek után iratik az 1835-ik második félévi Társalkodóban is, miszerint 1661-ben okt. 11-én a derzsiiek egy könyörgő levelet küldöttek volt Apafi fejedelemhez aziránt, hogy küldene nyomorult kastélyokhoz valami örököt, hogy az ő szárnyai alatt (nem tudom németek-é, vagy az egyébiránt Apafi pártfogoló Ali basa törökjei ellen talán mint szalva gvárdia) által megmaradhassanak. Mely kérésöket azzal motiválták, indokolták, mert Apafi is részes Derzshez Apafi Györgyné, azaz a fejedelem anyja, derzsi Petki Jánosné leánya, Petki Borbára után. De, hogy ezen kívül s több előttem ismeretlenek között még, más nagyobb veszély is érte, alább mindgyárt meg fog említetni s Városhalvánál is egy más.

Ma a várnak belülről félfedélre épített színje alatt a lakósoknak magyar szokás szerint rendetlenül mindenféle portékákkal u. m. gabonával, szalonnával, öltöző ruhákkal, ágyneműekkel s egyéb félretevő javaikkal megrakott szuszékai és ládái tartatnak, melyek közt az olyant, ki tolvajságot követ el, ősi időktől fogva fennálló s egymásközt megerősített törvénynél fogva, a templom mellett lévő pelengérbe teszik, azután megítélvén, amellet megcsapják, a kárt megtérítetik s a várban tartatási jogától tulajdon személyére örökre megfosszák. De ami, hogy mentől ritkábban történhessen, a várőrző isteni tiszteletek alatt mindig kerüli a templomot, ahonnan ez mindkét értelemben igazi templomkerülőnek méltán neveztetik, aminthogy az egyházi

vizsgálatok alkalmával ezen esperesi kérdésre: vannak-e a megyében templom kerülők, tréfából sokszor is említetik az ő személye ily szavakkali feleletben: nicsen, úgy mondanak, más a kastély őrzőn kívül.

Derzsben három, egy régi nagy s két más újabb nevezetes köz család lón tárgya megjegyzésemnek. Az első ama híres primor székely, később *gr. Petki* család vala, melynek több derék tagjai között legelőbb *Petki Jánost* említettem. Ez Bethlen Farkas szerint *vir facundus, eloqvus, lingua latina aprime versatus et humanitate praecellens ac inter regni proceres non ultimus lévén*, nagy megtiszteltetésken, de sok szerencsétlen fátumokon is ment keresztül. Ugyanis 1600-ban a Gyulafehérvárra győzedelmesen bement *Mihály* vajda egyik hóhérjától *Rátz Györgytől* Segesváron szinte elfogatók, de elfutván, csak jószágaitól fosztaték meg. 1601-ben Báthori Zsigától ezeket visszanyervén, tőle követségbe a lengyel királyhoz küldetett a végre, hogy Erdélyt adja el annak, ha néki illő fizetést és lakhelyet ad azért. 1603-ban *Básta* idejében ismét egyik követ volt *Rudolf* császárhoz a haza ügyében. 1605-ben ő volt az, aki mint székelyek főtisztje a szabadságuk megnyerhetéséért kecsgetetés következtében mindig rossz párton t. i. Ráduly, Mihály vajda, Básta, Rátz György stb. pártján volt és hazafi testvérjeik ellen kegyetlenkedett székelyeket hathatós és ékes beszédével a szabadító *Bocskay* fejedelem részére hódította, s e jobb párton azon túl mindvégig allandósította. Ugyanez évben *Bocskay* Baconban megbetegedvén s azon betegségében meg is halt Erdély derék főembere és birtokosa. IV-ik Gyulafi László ötet székelyek generálissává tévék, általa vitette ki az udvarhely széki hadat, és addig mindig magával hordozott hódító ágyukat Udvarhelyre. Mit megtudván a Segesváron tanyázott Rátz György, egyik vezérét *Csonka Jánost* kiküldötte ellene egy rác se-

reggel, hogy az Udvarhelyre telepített ágyukat hozza el néki s a Petki János táborát rontaná össze. Csonka el is jött, de az ágyú elhozásában nem boldogult, hanem ahelyett aztán bosszújában Petki János lakhelyét kifosztotta, templom várát felprédálta s a harangokat is ágyuk helyett ágyuknak elhordván, a tornyot is elégette. De csakugyan nem büntetlenül, mert csíki kapitány: *Mátyus János* utolérván őket az előcsapat el nem vitt, elvette s *Csonkát* magát is elfogta. Maga pedig ezen nem csak ország és széke-lyek nagy embere, de eklézsiájának s nagy pátronusa: *Petki János* ezen romlás után az elégett toronynak fedelet és harang-széket egy *Pitó János* nevű áccsal megcsináltatta, az elvitt harangok helyett, melyeket Mátyus nem tudott volt visszavenni, másokat öntetett s más romlásokat is helyre állított. Amint mindezeket nevezett ácsnak akkori pap *Ormányi Lukácséval* együtt felmetszett neve, és ismét ezen írás: floreat egreg. Ac generosus dominus Joannes Petki jude Regius Siculorum A. D. 1606. A harangszéket nem különben a nagyobb harangon lévő (mert az akori kisebb elhasadván, helyébe más öntetett) ezen írás: Joannes Petki Regni Cancellarius et Siculorum Generalis Capitaneus A. D. 1607. M. Aug. 21. nyilván bizonyítják. A Regni Cancellarius cím azért van több címjei között a Regni Cancellarius a harangon, hogy éppen ezen évben azelőtt csak kevés időben tétetett kancelláriussá a derék Bocskay halála után következett fejedelem, *Rákóczy Zsigmond* mellé, de amely hivatalában, miután az öregsége miatt fejedelemségtől lemondott Rákóczy Zsigmondot érzékeny ékesszólással a Kolozsváron tartott országgyűlésin a piaci nagy templomban előbb elbúcsúztatta, végre a következő évben u. m. 1608-ban elgyengültsége miatt azon hivatalától maga is elbúcsuzott s derzsi csendes nyugodalmára haza szállott. Itt következő 1609-ik évbe, amint ezt a kicsiny emberekre szállott Petki udvarházon levő, s hihető

azután több újítások iránt is mint ritkaságot megtartot nagy rozsdás vitorla kivágott számbetük nyilván bizonyítják, udvarházát renováltatván csendesen akará leélni végnapjait, de nem lehetett, mert mint kit a sors az akkori zavaros időkben több jókkal együtt mindig üldözött, nyugtalanított, valami *Báthory Gábor* elleni ügybe mint b. Mikó ferenc állítja, ravaszsággal belé sodortatván, ettől 1612-ben május 15-én s a brassaiakkal együtt nótáztatván, Brassóba vetődött s ott ez évben meg is halt. Mely nóta alol ugyan a következő évben a Báthory után következő *Bethlen Gábortól* ámbár több nótázott társakkal együtt felszabadítottatott, de aminek csak özvegy felesége vehette hasznát.

Ezen felesége Petki Jánosnak *H.-szentpáli Korniss Kata* volt, ki egy szép faragott sírkövén levő írás szerint 1637-ben okt. 21-én halt meg, nem tudhatni Derzsbene vagy Petken, mert ezen sírkövek, amint mondják egy dályai *Parajdi* nevű izmos barom ember ezen két falu valamelyikének temetőjéből régi időben elorozván, holta után faluja szélén levő tulajdon temetkező helyén magának tetette (mintha ő volna Korniss Kata), honnan azt mi, mint később szántás alá került helyről valaki elsülyedt állapotából kiásta s a templom kerítésébe vitte *Dályába*, hol az most is áll a torony oldalához támasztva. A kerekhomlok írása legfejül kereken szép párkányzattal körülvéve ez:

Dixit Dominus: Ecce ego aperio tumulos vestros et educam vos et tumulis vestris. Ezék. 37. 12.

D. O. M. S.

Obiit 1637. 21. octobris.

Ez alá pedig a kőnek lapján ezen versek vannak:

Magnifa cubat heic Conjunx dilecta Johanni
Petki, Kornissi dum Catarina decus.
Quinquaginta et sex preclare vixerat annos.
Secli terdeno et septimo ad hujus ovidit.
Barbara da functa gnata, et laudata Georgii
Apafii vidua haec jam monumenta fecit.
1641. die VIII-va aprilis.

Magyarul (de nem a kővön, hanem én fordítom)
Igy szól az Isten: Imé én megnyitom a ti koporsói-
tokat és kihozlak titeket, a ti koporsóitokból. Ézékiel
37. 12.

A legjobb legnagyobb Szent Istennek.
Mehalt 1637. okt. 21-én.

Itt nyugszik Petki János kedves felesége.

Míg élt a földön Kornisok éke Kata.
Éveket 56 számmal töltött kegyesen ő
S e század 37 éve földbe tevé.

Barbara jó Apafi György özvegy nője szerelmes
Jó anyjának ezen sírkövet itt emelé.
1641. ápr. 8-án.

Az emlékirásban megnevezett Petki Borbála
Apafi György özvegye is a híres *Homoródszempáli*
Kornis családból való volt, tehát édes anyja után is,
mint ilyen téteté a követ néki a sírjára, inkább hiszem
azt, hogy a derzsi temetőben, ahol laktak. S hogy az
emlékkövet Apafi György tétette a jó anyának, abból
azt következtetem, hogy *Ilona, Mikó Ferencné* és
Zsusa, Pávai Péterné és az 1633-ban nótáztatott Fe-
renc testvérei mellett, ő volt a legközelebb.

Még volt e fő családból egy *Petki János*, úgy
hiszem azon Jánosnak testvére, ki mint unitária val-
lású ember, hűte sorsosi énekes könyvébe szép éne-
keket dolgozott. Ennek Básta 1600-ban több érde-
mesekkel együtt valami tőle félrehúzásért fejét
akarta vétetni, de *Náprági Demeter* püspöknek köz-

bejárására megkegyelmezett. Volt még egy *Petki Farkas*, azt hiszem ez is Jánosnak és Istvánnak testvére. Ezt is Básta Székely Mózes legyőzése után le akarta öletni, de ez is kegyelmet nyert. Sokáig volt török fogoly is. Egyik ág, mint később Királyhalmára szakadt, ma is él.

De lássuk már a másképp említésre méltó családot is. Ennek egyike vezeték vagy ragaszték nevéből érdemel figyelmet, mert *Tökfeju Pálok*nak hívják azon Pál nevű családtagjait. E különös ragaszték névnek történetét pedig azon családnak egy érdemes tagja, bölöni volt pap és esperes, tiszteletes *Tökfejű János* úr ekként adá elő. „Midőn 1704-ben II. *Rákóczi Ferenc* a haza elnyomatott állapotjának címe, de voltaképpen a fejedelemség elnyerhetésének reménye alatt⁸ fegyvert fogva *I. Leopold* ellen s ennek vezére Br. Tiede eleibe Holdvilághoz székelyeket vité, ott valának a mi eleink közül is két testvérek, u. m. *Pál Mihály* és *Lőrinc*. Keményen harcolának a székelyek a német ellen, de végre meggyőzöttetnek s ezeken lekonzultatának, árulás miatt. Ezzel a derekas harcnak vége lévén, a diadalmas nép tovább vonula, csak imitt-amott maradván meg némely elegyes nép szálingózva. Kedveze a szerencse egyik testvérnek, *Mihálynak* s nem esék el a harcban, sem sebet nem kapa, de a másik testvér *Lőrinc* sehol sem vala. Keresésére indul azért Mihály, hogy vagy élve, vagy halva valahol megtalálhassa s midőn éppen a holttestek között vizsgálódnék: im hol lökken elő a törökbúza előtt egy dombocska megül vértől ellepett s meghasított koponyával. Ki bánta oly rúttól öcsém? Kérdé a megrémült testvér. Ama három német vagdala éppen most össze bátya, akik amott mennek bé a malomba, felelé az ellankadott testvér. Semmi öcsém, ne búsulj! Így szól bátorítva Mihály, s ezzel egy ért tököt kardjával ketté hasítván, egyik félnek kivájja belét s öccsének fejébe nyomván, azzal öszszeszorítá még melegiben azt, s jer most öcsém! Így

szóla ismét, menyjünk a malomba s álljunk bosszút azokon a gazembereken. Azután kivont fegyverrel bérohanván a malomba, tüstént egybe koncolták a már le is telepedett szász molnárral vendégeskedő három ellenséget a molnárral együtt, míg azok fegyvert kaphattak, s a véletlen meglepő ellenség ellen magukat védelmezhatték volna. Mely után emlékezetnek okáért elhozván magukkal egy szalut, vagy horgas fejszét, a molnár műszerei közül, szerencsésen hazajövének. Lőrincnek feje meggyógyult a tők alatt s azután Tökfeju Pál lón neve, nemcsak nékie, hanem minden maradékinak e mai napig. A szalu vagy horgas fejsze pedig, mely osztály szerint egy Nagygalambfalvára házasodott atyánkfiának juta későbbön, ma is megvan és tartatik ott *Pál Zsigmond* bátyámnál. Valóban furcsa történet volt ez, mondám a beszédét végzett tiszteletes atyafinak s méltó, hogy a család emlékezetben tartsa. Hány érdemes családok vezeték, vagy ragaszték nevének lehet még ily vagy más hasonló históriája, de amelyeket csak a gondosabb családok tudnak a feledékenységtől megmenteni.

Ami végre a két közcsaládnak a másikat illeti, az testi termetéről s ebbéli nagyfajúságáról nevezetes, mert annak csaknem minden s mindkét ágoni tagjai oly nagy és izmos termetűek s ennél fogva erősek is, kivált ha az elhunytakat is ide számítjuk, hogy az anakimok óriási nemzetségébe (lv. Móz. XIII. 34.) bátran beillenének. És ez a *Kanyaró* család. Mi ez egyéb, mint az eredeti emberi erőnek akár történetes szerencsénél, akár jó gondviselésnél fogva lett tisztán maradása, midőn sok nemzet-ségek ezek nélkül Ezsdrás lv. könyve V. része 55-ik verseiben mondott szavai szerint mind kútfejéből kifolyó borvízpaták végre úgy elgyengülnek, és me-csevésznek, hogy hajdani oroszán cimerek helyében nyulat festeni, atyáik nagy dárdája helyett **kezőkbe** bicskot adni kellene, hogyha kénytelenek

lesznek katonáskodni, atlétai küzdelmük helyett béka harcot játszodjanak. De nemcsak nagy termeteről és erejéről, hanem nagy gazdagságáról is s e kettőnél fogva nevezetes vala, régtől fogva e család, mert a köznép előtt többnyire nagy test és nagy gazdagság szoktak érdemet és tekintélyt szerezni s ha ezek mellett valakinél még jó hangos torok és ravasz szemtelenség is van, kész a kolompos, ki arra vezeti a népet jóban, mint rosszban, merre kedve tartja minden hasznót magához húzva a nélkül, hogy fáradna érte. S minden terhet a szegényebbekre rakva a nélkül, hogy maga legkisebb ujjával is mozdíttana azon, mint a régi farizeusok. Máthé XXIII. 4. de hiába! A gazdag szól és mindenre figyelmezik reá. A szegény szól és azt kérdik háborodva: kicsoda ez Sir. XIII. 24. 28. Még él e családból *Kanyaró Dániel*, mint Dersnek az írtak szerint a legnevezetesebb vezére, kinek bennvaló jószága is méltó a megtekintésre. Az 1838-ik diétára székely nemzetnek köznépből is néhány követet küldetvén, ő is mint magának Udvarhely széknek is egyik feltűnő székely embere, innen egyik követül küldetett vala. De fájdalom, *Kanyaró Dániel* magtalan s benne derék családja örökre ki fog hallni.⁹ Így enyésznek el néha a legjobbak s a legnagyobbak is, minden sok kisebbek és érdemtelenebbek, mint a burján mindenütt tenyésznek, terjednek ápolatlanul is.

Még egy emberről itt furcsát beszéltek előttem jószívvel látott gazdánál, kik egy pohár borral kivántak tőlem megválni. T. i. hogy egy boráruló *Pál Máté* nevű ember, kinek maradékitól e bor hozatott, egykor elmenvén borért éppen Holdvilágra a szászok közé, ott megalkudott két hordó bort, de nem lévén pénze, hogy kifizesse, ezt mondá a száznak: szomszéd! nekem most nincs pénzem, hogy kifizessem a bor árát, hanem az egyik hordót itt hagyom zálogban, míg meghozhatnám. A szász reá állott a feltételre, a székely pedig elment az egyik

hordóval, soha se menvén a másik után. Majd a szász észre vévén magát, minő vásárt csapott, lóra ült s éppen Derzsbe ment az embert kipuhatólandó. Boldogult is az utasításban, oda hivatta a bíróval, de a ravasz boros ember sántítani kezdvén s e mellett rútul félre húzva tartván száját a szász előtt, a szász nem ismere reá, ezt mondá a bírónak: no hiszen a szája nem úgy állott volt, ki megvettünk vót téllen a bort, ezzel haza ment pénz nélkül, szomoruan most az egyszer nem igen prudens ac circumspectus lévén. Kérdém gazdámtól: nem a Tökfejü Pálok közül való volt-e ezen kocsmáros? Vagy onnan, mondának, mert egy familia. No hát mondám én, ez mind ravasz értelmére nézve nem tökfejü, csak Holdvilágnál megbántott atyafiaiért egy kis bosszú.

*

Éppen végezvén Derzsben vizsgálódásaimat, mindamellet is, hogy egy kis eső közelgete *Jánosfalvára* indulék. Amint a vártorony mellett mentem el, egyszerre csak nagy lárma s padlásdeszka dörgetések közt mindkét haranggal iszonyú rángatásokkal harangozni kezdenek azzal. Kérdém egy szembejövő embertől: mire harangoznak oly mostohán! A jég elejibe, úgy mond. Hát nem látja az úr, hogy milyen nagy feketeség jön? Hiszen az nem jég, mondám én s ha jég volna is, mit használ a harangszó annak elűzésére? Hát azt, feleli az ember mérgesen, hogy ő a fellegeket és a benne levő jeget elűzi innen. Űgy, de hátha áldásos eső van benne, s azt űzi el, micsoda nagy kár lesz kendtekre nézve, hiszen most is sokszor szinte elvesznek barmaikkal együt a szárazságban. Mert az csak a jeget űzi el, monda tovább az ember, de a jóféle esőt ide ereszti uram! Dehát mikor a jég is eljön sokszor, bármíg harangozzanak is, az honnan van bátya? Az onnan, hogy akkor későre fogtak volt a harangozáshoz, mert már bejött volt a határba, felelé ismét az em-

ber. Hát mikor sok helységökben jókor kezdenek harangozni s mégis eljön a jég, az honnan van? Az onnan, ismét monda az ember, mert harangjok nem ahoz való, de a miénk szent harang s azért használ inkább, mint az oly faluké. Dehát ha kegyelmetek húzzák szentelt harangjukat s mégis eljő a jég, az honnan van? Akkor, felelé megint az ember, Isten büntetésből méri ránk a csapást. De hátha nem méri s haragjuk elkergeti a jeget, akkor az hová megyen? Ismét kérdem az embert. Akkor bizony más falú határára megyen, hol nem harangoznak. De hátha ott is harangoznak? Akkor a jég hová lesz el? Ismét kérdem végre. Akkor? akkor bizony megszorul ökeme is, felele vontatva s habozva az ember. Megbiza, mint éppen kegyed bocskor okoskodásával, condra bölcsességével, jó atyafi! vetém utánna gúnyosan s ezzel tovább mentem, sajnálkozva a köznép babonás tulajdonságán, melyet ezer pap sem volna képes kiirtani, sőt ne is próbáljon, ha közöttük békeken akar élni. Nagyon jól tudja e kigyói okosságot a mostani érdemes pap is, ki egy marha dög alkalmaival az embereknek azon előterjesztésére s babonás hiedelmü kivánságára, hogyha egy megdöglött marhát prédikációval eltemetnének, megszűnnék a marha dög: egy ily marhát méltóztatott is prédikációval innepélyesen eltemetni. A jégverésnek innepe van ebben a faluban, mely 1821-ben egy szörnyű nagy jégverés után kezdődött s éveken át ünneplik azon a napon, amelyen esett volt az, s pedig még azután is volt jég, s ha e jégvonalban fekvő faluban minden ezután is történhető jégverésre egy-egy innepet szereznek, elég lesz innep a munkás nyári időben is. Ők még nincsenek oda világosulva, miszerint higyjék, hogy jégkármentő társaságba beléállani, sokkal jobb volna, mint ilyeneket cselekedni.

Még van egy furcsa időjövendölésük, mely ez: a cigányok lármáznak, tehát eső lesz. Nem annyi ez, mint azt mondani: baculus in angulo ergo pluit, a

bot a szögletben áll, tehát esik. És mégis ebben több természeti ok van, mint a jég elleni harangozásban s a többiben, mert ennek értelme ide menyen ki. A cigányok és pedig számosan, Derzsnak északnyugati részében a falúvégén lakván, sokszor veszekednek, lármáznak, de a falúba e lárma egyébbkor sohase hallik fel, hanem csak akkor, mikor időváltozás lesz. Mert arról felől szokván csaknem mindenkor jönni az eső, vagy esőt hozó megelőző szél, ez a szél elhozza akkora cigányok lármahangját is és így szerencsésen okot szolgáltatathat a népnek ezt mondani: a cigányok lármáznak, tehát eső vagy más időváltozás lesz.

Most már útban valék Romocsa felé. Útam tulajdonképpen nem vitt volna arra, de mint szemlélő utazó látni akartam e híres mezőt is. A falún kívül egy erdőbe menő fejszés ügyes emberrel találkozáim, kinek beszélgető társaságában jó darabig meheték célszerű útban. Amint így mennénk, meglátok távolról az ugar határon egy sűrű sok honcsokkal betrágyázott földet, mely igen kitűnt a több trágyázatlanok közül. No ugyan letrágyázták ama földet atyafi! mondtam emberemnek. Mert az, uram, az eklézsiájé, s a pap trágyázza le. Hogy hogy? kérdém emberemtől. Azt úgy, uram, hogy itt Derzsbén a pap az eklézsiának sz. a . . . k s az eklézsia nem hogy rossznéven venné ezt, de sőt megperli érette a papot, ha azt nem cselekszi, monda tréfás gúnnyal az ember. Hogy érti kend ezt, magyarázza meg! Azt úgy, szóla komolyabban most, hogy itt nálunk a papok valamennyi trágyájokat mind az eklézsiának tartoznak adni, valami érette nékiek használás végett átengedett veteményezőért. Prosit az eklézsiának! Mondám emberemnek, dehát osztán ezen veteményező helyen kívül van-e más a papnak otthon? Nincs bíz azoknak, felele az ember, hiszen amelyik a parókián van, azért adják a trágyát. Nó bizony elég cudar parokia is az, barátom, egy százsz

papnak(?) hol még veteményes sincs, ha azt is külön meg nem vásárolja magának. E szégyen ily nagy eklézsiának, de törvényellenes is. Hanem megjár ezen különös s mind hiszem egész világon csak egyetlenegy trágyás (hogy ne mondjam sz....) szokás is a többi hasonlók ellen. Még mentünk együtt keveset emberemmel, s miután elválván egymástól én is haladtam tovább. Mentemben csodálkoztam, hogy nem haragudott meg emberem szokásaik elteni gúnyjaimért? De ha nem volt a jobb gondolkodású egyének közül való, mit én szavaiból úgy gyanítok, meg kell jegyezni, hogy a paraszt ember mikor magánál kissé felsőbb művelt emberrel egyedül van, szelid és reáhagyó, pártoló, engedékeny szokott lenni, de mikor sokadmagával van együtt, akkor ereszti kitöréseit, mint az addig nyájas macska, vagy mint a fészekdarázs, s akkor támadja meg, a többi körében bátorságot kapva az ember. Innen, ha valakinek nincs teljes tekintélye, vagy külső ereje, melytől az féljen, ne is menjen míveletlen parasztok gyűlésibe, ha megcsömörlni, vagy megtámadtatni legigazabb ügye mellett is nem akar. Vagy pálinkázza le, ha embereivé akarja tenni. Ezenkívül nem kell semmi ráció, ha van ráció (humor mélioribus).

Már el is érkezém *Ramocsára*. Ez egy nagy kiterjedésű szép füves helység, melyet legelőnek, vagy kaszálónak egyaránt lehet használni. Itt terem a lokodi Diménhegynél említett gyalog borostyán (*Daphnae kneorum*), mely nyár elején gyönyörű veres tarkázattal elegyítve egészíti e földnek zöld takaróját, mintha egy szép zöld bársony lepel piros virágokkal volna imitt amott beszöve, vagy kihímezve. Az egész Udvarhelyszéken, mint mondva volt, csak Ramocsa virágnak nevezik vagy Láte-xochen, mert itt terem nagyobb bőségben vagy azért, mert azt hiszi, hogy ez egyebütt a világon sehelse terem. Ezen nagy helyet, amely ma kaszáló-

nak használtatik, mint már rég tudtam, a derzsi közönség úgy bírta, mint tulajdonát, de egy *Egyed István* nevű aljas megyebíró egykor kilopván az eklézsia ládájából valami régi levelet, mely azt tartotta, hogy ez valaha a *Daniel* primor családé lett volna s azt a nevezett családnak átadván, ezen család annak ereje mellett eltudta perelni az együgyű és ügyeit oltalmazni nem tudó közönségtől azt, s csak adó alatt, vagy haszonból hagyta meg nálok. S talán éppen ezen eset is az, amióta inkább kezdik féltetni eklézsiái leveleiket hol s mióta a szorosabb vizsgálastól, s idegenekkel esmertetéstől, csak kár, hogy nem jó logikával, mert nem nézik: quis? quid? ubi? cur? quomodo? stb. Külömben is: ex te perditio Jerusalem! közülök való volt az áruló. Mennyi álnok Ephialteszek és Eurybatesk voltak eleitől fogva, kik alattomos árulásaikkal tulajdon hazáikat is eladták, veszélybe döntötték!

A Ramocsa névnek eredete felett sokat gondolkoztam, mert mástól se vehettem semmit se felőle.

A még most virágzó szép borostyánoknak és ezeknek valamint ékes tarkaságát, úgy illatját is elősegítő fehér kákvirágoknak összeelegyített illatárjai közt mendegélvén végig az apró völgyeken és bérceken, végre a petki és dályai új határhalmokhoz kerekedtem. Ezen határ felett Petek és Dálya tíz évnél magyarosan tovább pereltek, míg végre a per Dálya vesztésével eldölhetet, de a kik ma is talán perelnek birtokon kívül. Az új határt ekkor kirendelésnél fogva kijárt és megállapított ítélőmester maga ezt mondá később énnékem is: valóban fájt a lelkem e kötelesség teljesítésben, midőn oda kellett halmokat raknom, hova nem is álmodtam volna. De hiába! mert Petek részéről volt a nagyobb á-á-árgumentum, amint ezt maga az ítélőmester: Sala Sámuel úr kifejezé.

Mikor a legmagasabb választóhegynek tetejére

kiérek, gyönyörűen tűnnek fel előttem, a kies Homoród melyéke, mely Homoródtól fogva fel Szentmártonig nem csak e környék több részei közt legszebb, de kicsinyben bizonyosan egy hazánk legszebb vízmelyékei közt is. Látszának Darócnak és Homoródnak régi gótstíliú tornyai, melyek méltóságos kinézéseikkel, az elővilágnak mindmegannyi fennmaradt barna oszlopit képviselik. Távolról felhőkbe emelkedve nyulának hosszan Fogarasnak óriás havasi, melyeknek örök takaróval tarkázott magas szírt bércei, s 13—4 s C kővíú malmokat hajtó sebes kristály patakokat adó róvátkos völgyei hazánknek e nézőpontjára tán legszebben látszanak. De majd alább szállván, eltűnnek szemeim elől a szép kinézés, csak Jánosfalvát látám feltűnni a Homoród mellett.

7. Jánosfalva. Daróc. Ezeknek régi és újabb állapota. Nagy sírhalom Kóhalmon és Daróc közötti helyeken.

Jánosfalva, mely mint Janovicus régi latin neve is mutatja, nem Szent Jánosról, hogy így latinul Villa Sancti Joannis légyen, hanem valami János nevezetű legelső főbirtokosáról, melyből később az alább említett Jánosfalvi főcsalád is, vette nevét, mint természeti, mint családi és gazdasági, mint pedig erkölcsi tekintetben egy vala hajdan a legvirágzóbb faluk közül. Ugyan is derék búzamező határa s kedves szénatermő rétei mellett magának is lévén erdeje s a szomszéd falukról is könnyebben kapván, fa nélkül nem szűkölködött. Marha legelő dolgában is midőn e nélkül szűkölködő kis határán meg nem élhetett, a szomszédoktól is megszenvetett. Víz dolgában is közel érte a Homoródot, mert az éppen a falú mellett folyt végig. Családi és gazdasági s következőleg ezekkel sok tekintetben

egybe függve lenni szokott erkölcsi tekintetben is kivált:

a) A *László* primor család virágzó idejében kiknek elei között *László Lőrinc* és *Pál* 1612-ben a Homoródszentmártonnak tett említés szerint *Báthory Gábor* fejedelemtől annyokról való bátyjok fejedelmi titoknak Homoródszentmártoni *Biró György* után és által hű szolgálatjokért kaptak nemességet.

b) az egykor virágzott, de már ma itt teljesen kiholt, de Kóboron talán még ma is fenn lévő *Jánosfalvi*, s ezzel egybekötöttetett ma is fennálló, de csakugyan végenyészethez közelgő *Lőrinc* családok idejében, kik közül *Jánosfalvi János* mint később fejedelmi titoknak általa és utána *Lőrinc Balázs* és *Lőrinc István* 1645-ben *I. Rákóczy Györgytől* a gyalui várban okt. 4-én Szalárdi János titoknak aláírása alatt, jobb lábával pennát, szájában olajágot tartó sas címerrel s Városfalván jószággal nyerték nemes levelüket.

c) Az abásfalváról *Vas* leányra szállott *Csomák* idejében, akik közül 3 atyafiak u. m. *Csoma Ferenc*, *György*, és *János* 1676-ban Apafi fejedelemtől hű hadi szolgálatjokért nemesítettek.

d) Az egykor derék és nagybirtokú *Vas* család idejében, kiknek a helységben akkor zsarnokoskodó németek 1684-ben minden leveleiket feldulván és elégetvén, ma semmi hajdani volt kiváltságaikkal nem dicsekedhetnek. És végre

e) A kihalt *Rettegi*, *Bacó*, *Kovács*, *Sigmond*, *Gedő*, *Bartalis*, *Kidei*, *Goró*, és ma is fennálló *Sándor*, *Kelemen*, *Vas* leányokra szállott *Mezei* és *Fegyveres László* családok idejében oly előkelő, jó hírű, s emelett tehetős falu volt, hogy nem csak maga élt boldogul és megelégedve vagyonával, de többek közt Daróc szomszéd szász falunak is megszorult embereiket pénzzel, gabonával tartotta s kamatban dolgoztatta, sőt még ezeknek szép nagy lókertjökben is zálogjára széna füvet bírt a falutól, amint

ezt a fennebb is primor Lászlók egyik maradékának az 1698 körül élt királyi pénztárnok *László Gergely*-nek napi jegyzőkönyve és más levelei ma is mutatják, ki önmaga is némely szegény szászoknak pénzt adván dologra, hogy azok nem akartak feljöni kapálni, Darócról felhozatta őket s estig kapáltatván, akkor minden éjjelre a pajtába záratta büntetésül, hogy el ne szökjenek mindaddig, míg ledolgozták hátra volt napjaikat. Így élt csak maga úri módra e falunak egy dús gazdag polgára, *Kelemen Lőrinc*. később 1790-en körül, hanem így segíthetett temérdek pénzével és gabonájával nemcsak a daróci szászokat és csiki gabonátlanokat is, kiknek szekerei sokszor ellepik udvarát, hanem udvarhelyi magavető burgereket is. Kik nékie igen rosszul fizették vissza a jóéteményt, midőn az 1811-iki deválvációkor, mint már együgyü öregnek azon nap előtti éjjel hozták meg 30.000 forintját, mint városiak előre tudva a következt, amely napon publikáltatott a deválváció s ő reggel felkelve, akkor látta, hogy nékie jó kötlevelei ellenére, melyek rendes folyó pénzt tartalmaznak, csak 8000 váltó forintja van. De már ma rég elpusztult erdejének csak emléke és neve van fenn, egy pusztta helyen, hol a szántó földeket ma is erdő alatti földeknek hívják, a falu kénytelen messze földre bújdosni fáért s úgy is alig kap drága áron is egy-egy keveset, vagy pedig a szomszédok erdejének legsanyarúbb időkben és éjfélekben is sok rebegések közti lopogatása által marháit, szekerét és magát veszedelmezteti. Egyetlen egy faféle termése a napkeleti határra kopár tején termő néhány gyalog termő bokor, mellyel midőn a gazda asszony kenyeret süt, legalább jó fűszer illattal tölti bé a maga fátlan vidéke orrát vigasztalásul. A szomszéd erdőkben megszorításával a legelés dolga is megszorítatván s e mellett a falunak nem igen nagy határa is a régi időben még 1651 előtt a daróciak által még ma is úgy neveztető

két székelly oldalnak valami döghalál alkalmával, mikor Jánosfalva be volt sötétítve oly hamis fogás mellett, miszerént a csizmájokba daróci földet tett, szászok megesküdtek heten, hogy daróci földön állanak, történt elvételével megcsonkítatván emellett ma is kivált a szomszéd dályaiaktól is elnyirbáltatván, ma már sok kérelmek közt és résen tartott fülekkel állva, csak legelteti, hol lehet igavonó barmát éjjelenként a baromörző gazda, vagy fickó, sokszor szorulásból tulajdon határát is felprédálván s ezek miatt igen gyakran behajtva, vagy megszalasztva. A Homoród vize is ezelőtt mintegy harminc évvel a falut egészen elhagyván, ennek lakószai ma jó kútvíz dolgában csak az egyetlenegy, de igen jó vizű u. n. hadnagy kútjáról élnek, minthogy az egész Homoródszentmártonnal kezdődő hegylánc egész le Köhalomig igen kevés és azt is rossz vizet ad, mintha a bágyi vár hegyköre mind magához vette volna annak vizeit. Folyóvíz használás végétt pedig legtöbbnek nehányszáz lépésnyire kell sétálni. Mihez még azt is hozzá lehet adni, hogy a Homoród eltávozása által egyszersmind egy igen jó széna termő rétet, az u. n. lekencét hagyta soványon. A megnevezett derék családok is nagyrészt kihalván s még egykor gyönyörű lakhelyök is elpusztulván s akik élnek azok is többnyire elszegényedvén, lehet mondani, hogy az egész faluban alig vevén ki ötöt hatot, mind csak tehetetlen és szegény s emmellett fájdalom! részegeskedés miatt kissé elaljasodott emberek is laknak. Erről egy anekdotát, nem állhatom meg, hogy fel ne jegyezzek. Egy járási kiérdemesült dullótól hallottam egykoron, miszerint ő háromszor jelenvén meg Jánosfalván hivatalosan valamely felsőbb parancsal, magát a bírót s az egész hűtösséget is mindenkor földrészegen találta, mire nézt végre monda a bírónénak: asszonyom! én többet nem jövök ide, hanem fogja ezen levelet s mikor kijózanodnak, adja oda nékik, s mondja meg, hogy

okvetlen teljesítsék a benne levő parancsot. Harmadnap mulva hozza menvén a bíró józanon, igen gondosan kérdezte: mikor fogna még hozzájok menni a tekintetes úr? Minek mikor okát kérdezte volna a dulló azért, felelé a bíró, hogy akkor, ha lehet, ne legyünk részegek.

De ne ítéljük e tekintetben csak Jánosfalvát, mert így van az az egész aljasabb köznép világban egyebütt is elannyira, hogy nem kell nagy jövedőlés arra, miszerint, ha valami rendkívüli megfeszült igyekezet vagy nép és ország javát lelkéből akaró kormányi rendelet meg nem gátolandja, az emberiség nem víz, se tűz, hanem pálinka víz-tűz-özönnel fog elveszni. Mely aljas vétket még azon lelketlen bűn súlyosítja, hogy az italos huzóvonó nagyobbak a szerencsétlen szegények véres verejtékét isszák, s keresett bűnököt akarván büntetni: nagyobbban ők maguk vétkeznek. Igazi előljárók, mert elől járnak a bűnben is.

Dicséretjökre szolgál csakugyan e falúnak az, hogy gyermekeiket nem csak alsó falusi, de sokakat nagyobb iskolába is járatni s taníttatni szokták eleitől fogva, úgy hogy nem csak a honn maradtakból telnek ki néha versifikáló fűzfa poéták, kik mikor innepre a muzsikást a városfalviak elől elragadhatják így énekelnek: Jánosfalva járja, Városfaiva várja, de akiknek főbb iskolába küldött fiai közül már csak az én tudtomra 7 pap, 5 mester s két híres prokurátor kerekedett ki. Csak az a kár, hogy a versifikálók között sokszor, valamint itt, úgy egyebütt is olyan írkálók is voltak, vannak, lésznek, kik egy kis pálinkáért akármit megírnak s irkálásaik miatt magok dolgairól is elfogódván, elkorhelyednek, elpusztulnak, és így e szép kis tudományosságuk rájok nézve nem áldássá, hanem átokká válnak. Valamint az eklézsiának is dicséreteire szolgál az, hogy temploma, s a parokiális épületei közül, ha az nem oly ízléssel és kényelemmel is milyennel kellene, de

még is búzgóságot mutat, s a végre ügyes gondossággal jövedelem kútfőket keres. Csak itt is kár és nagyon gyalázatos az, hogy az emberek a templom-székbeli ülő székek felett a legrégibb időktől fogva egymásra szállva a legújabb időkhöz mindörökké céges és mérges dühösséggel veszekedtek, mitől se a legnagyobb ékesszólás, se véres pofok, mivel egy híres, tekintélyes Insp. kurátortól: Dimén Józseftől illettettek, el nem szoktathatta egészen őket, úgy, hogy emmiatt írtózik templomjukba menni egy jóérzésű világos értelmű keresztény.

Azonban maga a régi, keskeny ablakkal, oszlop lábakkal épült templom figyelmet érdemel, mert ez egy betűkkel, egyik kelet felőli bolthajtás lábra bévágott feljegyzés szerint 1522-ben, és így éppen az erdélyi reformáció kezdetén építettett. Fedele csodálatos kikerekített szegű, u. n. galambfarkú erős cserepekkel van borítva, melyek tisztán bizonyítják még ma is azon igazságot, hogy a régi világ sok tekintetben remekebb és tartósabb műveket tudott és akart is alkotni, mint a mostani előhaladással kérkedő század, melynek sok csak szemre szolgáló csalárd készítményei mellet téglája és cserepe sincs azéhoz hasonlítható. Ily cserepü fedelük van még több más régi templomoknak is, mint pl. a derzsinek, h.-sztmártoninak és régebb h.-szentpáli templomnak, melyeknek némelyike nem csak a három, de négyszáz évet is bizonyosan felyül haladva, midőn sok mai cserepet csak egy nap, legfennebb egy évig tartanak ezen.

Ezen templomban a szónok szék ez előtt évekkel másképpen csináltattatván ennek alkalmával a lehullott meszelés alatti falon festések, kívül pedig az elhányt föld alatt egy sekrestyének alapja - s a falon egy abba szolgált ajtó fedezettettek fel s ezek mellett kívülről a földben oly temérdek rakásra hányt ember csont, hogy szekeret lehetett volna rakni belőle. Ami a festést nézi, ha valamely fal

cifrázat volt, nyilván azt láttatik bizonyítani, ami az évszámból külömben is érthető s mire a templomhoz ragasztott, de később lebontott sekrestye is mutat, miszerint ez legelőbb r. catholicum templom volt s tőlök építetett. Azután a reformációnak megtörténte után a több eklézsiákkal együtt ismét legelőbb lutheranum templom még, ezutáni előbb reformátum, csak azután lett unitárium templom. Ami pedig a sok csontokat illeti, ilyenek még más régi templomok körében is szoktak találtatni, de vajjon mint dögvész vagy háború miatt azon helyiségben elhullottak tetemei-e, vagy kripta takarítással egybegyűjtött csontok-e? Bajos meghatározni.

Ezen templomnak kápolnái is voltak, mert a templomfeletti kőbánya tetején 1813-ban egy *Sándor János* nevű ember kőhányás és bontás alkalmával valami alapromjai s egy oszlopja szép alapját is megkapta annak a földnek. Ismét a falun alol, a daróci határszélen az út melletti domboldalon egy omladékos helyet, ma is kápolnának hívnak. Ezen faluban, valamint a külső Homoród melyékének valamely jobb faluiban is hajdan német katonaság is feküdt. Itt helyben egy hadnagyi állomás volt s várdás tanyája a templomon belöli *Lászlók* jószágán éppen a papi kapuval szemben létezett nagy magos otromba építésű szalmás kőház vala, melynek tornácában a fal be volt végig festve házhoz illő izléstelen és durva ijesztő katona képekkel. Az itt tanyázott hadnagyoknak valamelyike ásatta volt a fennebb említett *Hadnagy kútját*, melyről nevezetik mind e mai napig s ő ültette volt a kút melletti, még most is fennálló, de enyészethez közelgő nagy vastag odvas fűzfát is, hogy azt ékesítse, oltalmazza és beárnyékolja, és pedig, mint a szájhagyomány tartja, hegyével ütve a földbe a fiatal karót, hogy próbálná meg: megfogamzik-e úgy? Ezen katonaság sokat kinozta a népet, mert mint a régi leveleinkből láttam, a falus bírakat is sokszor csak egy

kis parancs nem teljesítéséért, sőt nem teljesíthetőségéért is, csak egy szál gyertya nem adásáért is tüstént vasra verette, s várdaháza pincéjében tartatta sat., s a közlegénység a gazdasszonyokkal, leányokkal erőszakkal is fajtalankodott. Ekkor csinálta volt itt valamely szarvat viselő szegény férj poéta ama német sógorhoz hajlott feleségét bosszantó ékes verseket is. Hinder hánder német..., engem kerget, s téged...

És mégis ily alkalmatosság szerint hol önkéntes, hol kénytelenes szerelmi viszonyok mellett is mily szigorúan büntette az akkori világ azt a bűnt, mely köztünk maradt szó légyen a daróci elcsenevészett formátlan régi népfajt is a későbbi időben ott szállásolt ulánusok és dragonyosok által ügyes, erős izmos szép új fajjal, de csakugyan megnyerőbb és barátságosabb magaviselet mellett felújította: két itteni eset bizonyítja. Van ugyanis a fent nevezett *Kelemen Lőrinc* maradékainál egy régi levél 1687-ből, melynek tartalma szerint, e szászföldi, de Jánosfalván lakott szabad oláhné, Borka, a katonaktól megterhesülvén, halálra kerestetett a királybírótól, s az írt Kelemen Lőrincnek hasonló nevű akkori őseitől esedezése és beléjárása következtül oly formán váltatott meg az akasztófától, hogy mind magát, mint születendő magzatját néki örökös jobbagyul kötelezé. És van egy más levél, a városfalvi Kénosi urak maradékainál is ennél későbbi időszakból u. m. Rákóczy Ferenc utáni német időkből (1712), melynek foglalatja szerint jánosfalvi primipilus székely *Goró Jánosnak* leánya is *Judit* törvénytelenül megterhesülvén, a szomszéd királybíró városfalvi *Kénosi Zsigmond* halálos ítéletre kereste s csak azon feltétel mellett menté meg az akasztófától, hogy egy bennvaló szabad jószágát néki adá éppen kapuja előtt, szemben a megbúsított, de ez által nagyon megvigasztaltatott édes atya. S különös, hogy e kénosi királybíró unokái közül is későbbi időben

egyik éppen ily móddal vetett fattyút, mint a köz-
nép szokta kifejezni, mint Goró Juci s ezen fattyú
leány gyermek lévén, ismét fattyút vetett, s a mos-
tani jószívű és világos értelmű birtokos successor
úr, éppen ezen fattyu fiu számára akar azon jó-
szágra házat építeni... Milyenek a sors utai!

Még természeti sajtáságukat, nem állhatom,
hogy meg ne említsem jánosfalvi hazámfiainak és ez
a habari nyelv. Soha életemben egy faluban nem lát-
tam annyi személyeket, kik a nyelvnek e hibájával
oly nagy mértékben kinlódtak volna mint itt. Sokan
csak az én értemre kivált az elhunytak között is.
Nyelv alkotás fajhibája-e, vagy majom követés, egy
hirtelen nem tudom tisztázni. Itt lakott ugyanis az
az ember, aki e szavakat: Kelemen uram, fülemü-
lénk van, így mondotta ki: Kleram, flinkvan.! Itt az
a más ifjú legény, ki új harisnyájáról ezen szava-
kat: ma huztam fel először, így fejezte ki: masztram
flőször. Itt egy más vagy akármelyik is e habariak
között, ki papjának e köszöntő szavakat: jónapot ad-
jon Isten tiszteletes uram! így habarta el az uton:
Jampt Isten Ize sam! És ezt: barátom úram, így
húzta össze: brátram. Innen ment volt Udvarhelyre
azon két ember, kik egymás közt a székház előtt tí-
zes szóharcot víván, az elmenők megállva hallgatták
és bámulva találgatták, hogy vajjon miféle nyelven
beszélnek? De az ilyek miatt történt az is, hogy e
szilva áruló kénosi ember itt megállván kissé sze-
kerével, midőn magával elhozot leánya két ily ha-
barit a kert mellett beszélni hallotta volna, ezt kérdi
apjától: Apa, hát már itt a szász földön vagyunk?
nem fiam, monda az apa, mert az még amott la,
Darócon kezdődik. Igen, de hiszen őkiemük szászul
beszélnek. Ilyen kitünő habari, jelenleg még csak az
egyetlen egy *László István* van, de aki ezen nyelv-
hibája mellett, mint e században egész Udvarhely
székiek, csupa helybéli oskolábani tanulás mellett
minden kétségen kívül legelső és sok még akadémiá-

kon járt tanult embereket többféle, főleg számve-
tési és geometriai sat. tudományaival és konceptjével
felülmuló, s ezek mellett csaknem mindenféle kézi
mesterségi ügyességgel, vagyis tausend künstler,
magyarul: ezer mesterséggel bíró s még ezek mel-
lett szép, ügyes termettel is megáldatott csuda em-
ber, úgy is említést érdemel. És magam is, mint já-
nosfalvi faj, habarinak voltam születve, ha hosszas
munkával, mint pap ne gyakoroljam csendesebb be-
szédbe magam, de így is, mikor nem sokat ügyelem
beszédemet, úgy megfutamodik az, hogy még László
István se vág ki. Sokkal lasúbb beszédűek voltak
azok a két követek, kik a püspökhöz a mester kérni
menvén egy nyúllal, ily szavakkal állanak bé oda:
tisztelendő főpüspök úr! A mi hitvány eklézsiánk
egy hitvány nyúlat küldé ajándékba s egy hitvány-
mestert kéretne. Értem, mondá a püspök, de hát
csak olyan hitvány követeket küldött a kegyelmetek
eklézsiája, akik csak ilyen hitványul tudnak be-
szélni?! Uram, leppögék vissza a jánosfalviak, jobb
helyre jobbakat küldenek, de ide mi is jók vagyunk.
Ezeknek egyike volt az is, ki midőn a régi papjok
más eklézsiába ment, így szóla ennek: Édös tiszt.
úram! Én szegény paraszt ember, nem tudok jól el-
búcsuzni imár, hanem a mennynek földnek Istene
búcsuzzék el kiedtől! De elég a móka, mennyünk
Darócra.

*

Jánosfalváról csak fertály órányira levő szép
szomszéd szász faluba, *Darócra* menék le, melynek
éppen derekában, hol legmagasabb a hely, úgy áll a
mindenfelöli felséges kinézésével meglepő régi va-
kolatlan és meszeletlen tornácos tornyú s erős bás-
tyás várával körülvelt komoly templom, mint a haj-
dani jeruzsálemi, hasonló dombon s erős várakkal
kerített szent templom állhatott, egész méltóságot
adva a helységnek s dicsőséget sugárolnak le onnan
a kétfelől lejtő utcákra és kerülette lévő épületekre.

Ezen helyen mind az András király privilégiumának meghatározó kifejezése, mind az ezen templomban található régi homlokírás tartalma, mind pedig az András királytól szászföld határkijegyzésére adott s e templom rejté kamarájába tartató nagy kard egyikének (mert a másik Szászvároson van) s mind privilégiumjok szentsége pecsétjének és jelének bizonyítása szerint már 1224-ben virágzó szász község lakott, mely építette a város templomát. Majd még nagyobb számra nevedvén e község, templomjuknak mindkét oldalát bolthajtásos ajtókra kibontották, s mintegy kis ölnyi tornácokkal nevelték. De majd résszerint hadak, főleg pedig egy dögvész által a nép ismét igen kevés számra apasztatván le, a templom nyílt oldalait ismét berakták s a tornácokat kétfelől pusztulni hagyták, mely állapotjában az most is találtatik, mert jóllehet már a község ismét virágzó népes, de hogy jobban férjenek mégis a templomban, nem a külső tornácot nyitották ki megint, hanem belől a helyett egy épített kettős karral pótolták körül a templomot.

Itt is bizonyíttatik a derzsi szájhagyomány, hogy *Derzs* és *Daróc* több szomszéd falukkal (kivéven Kacát, mely magát jól bezáratta volt) egy dögvészben kihalván, ugyanannyira elapadt, hogy a két falu Darócra összeköltöztvén mindössze is csak 30 családot tett s akkor rakatta be utolszor a templom tornácot. A kronikák szerint édes hazánkban, s főleg a dögvész hazájához közelebbeső Szászföldön 1480—90—1554—1575—1586—1603 és 1604 években voltak nagyobb mértékben pusztító dögvészek. Nevezetesen a legutolsóban olyan nagy a Barcán, hogy Földvár is egészen kihalt vala 12 családon kívül, a várban maradtak meg. Igaz, hogy a felhozott faluk dögvészének előbb kellett a legutolsónál történni, valamelyik régibben, de melyikben? ki nem puhatolhattam.

Most az András király nagy kardját a templom

relytekében egy nagy rakás s két nagy szekérem is alig elvihető farkasfogó hálót a sötét torony alatt, a 16 változatos nagy, és szép pedálos orgonát a karban, melyet külföldi híres művész Jóisz készített, és szép kilátású tornyában egy kb. 10 mázsás igen régi kisebb harangját nézém meg a virágzó, szép, nagy eklézsianak. Ezen harangon, valamint minden más régin e van írva gót betűkkel: O rex gloriae veni cum pace! Évszám nélkül. Egy lik van kalapján. Azt mondják, hogy messze földre halló szép hangjáért, a régibb cape rape ellenséges világban egykor el akarván tőlük azt az alföldiek venni, kalapját kireszelték, hogy tompítsák hangját, mely azután a csintalan, eszetlen, toronyba hágó ifjak által, mint vékonyabb részen még nagyobbra tördeltett, úgy hogy ma már akkora, hogy egy tojás befér rajta. És mégis ma is igen kedves, érzékeny, reszkető hangja van. A törést most láttam először, de andalító gyönyörű hangjában már gyermekségem óta gyönyörködöm, midőn az esti csendes szürkületkor Ave Mariara huzatik és én Jánosfalván éppen az alsó faluvégén lévő szép szilvásomba várom azt, vagy első kondulására hátra futok, valahányszor látogatásképpen hivatalos helyről most is vagyegyszer oda megyek. Mert ez mindannyiszor a hajdani boldog idők képeit s gyermekkorom ártatlan édes éveit emléként költi fel lelkemben s azon óhajtaást ébreszti bennem; vajha ez egyébiránt hitván, de édes hazámban emelkedett sírom felett is elzúgna egykor.

Másnap éppen vásárnapja lévén *Kőhalomban*, oda mentem szekérral egy szász barátommal. *Kacánál*, *Homoródnál*, *Kőhalomnál*, azon nagy sírhalomok közelében, vagy látásában mentem el, melyeket legelőbb még gyermekkoromban édes anyámmal lett ittjárásom alkaimával ezen édes anyám mutogatott meg nékem, azt mondván, hogy ott ellenség által megöletett székely atyámfiak fekszenek, de miért? micsoda alkalmatossággal? miféle ellenség által?

meg vallom, mindeddig sohasem hallottam, mert nem is tudakoztam, mint ifjúnak egyébre lévén gondom. Most hazafelé térve szászommal, ő kérdésemre a szekér esti hűvösönni lassú eregelése alatt, azoknak a halmoknak ilyen historiáját mondá:

A Rákóczy kuruc világában mintegy háromszáz székely kuruc bészállván egykor kvártélyba Kacára, azt irgalmatlanul sarcolták, mit nem állhatván tovább a szászok, titkon Fogarasból német sereget vagyis labancokat hoztak fel s virradatkor reájuk ütven, úgy kergették ki s öldösték meg a határokban. Kiknek testeiket fedik a sírdombok? Azt mondják, mondá tovább is emberem, hogy a székely kurucoktól a vélek szomszéd szász falúk ezen időkben máskor is sokat szenvedtek. A szegény szászok nem mertek véteni nekiek, mert ezek ha megharagudtak, tüstént egész haddal lementek s mind összeverték őket.

Ezen történetnek így lett hallása által figyelmem még jobban felébresztetvén netalán még más lehető valóságra nézve, hazaérkezésemmel, míg Jánosfalván oly embert kaphattam volna, ki ehez szóljon, másnap a szomszéd *Városfalván* megfordulván, ott egy értelmes embertől e dolognak u. m. a halmoknak ilyen előadását hallám: A kuruc világban a székelyek és szászok, mint két ellenkező pártnak hívei, nagyon törvén egymásra, egymásnak sokszor sok bosszút tettek, míg végre egykor a szászok egy kőhalmi sokadalom alkalmatosságával megakarván a vett méltatlanságokat boszúlni a székelyeken, azok ellen előre lett összeegyezés következtül feltámadtak s irgalmatlanul öldösní kezdettek őket. Láttam két lovas a székely nemzet veszedelmét, egyik az egyik, másik a másik Homoród mellett felfút a székelyek közé s mindenfelé hírt ád. A székelyek mindkétfelől felfegyverkezve lemennek atyjúkfiái oltalmára, s irgalmatlan harc kerekedik, elannyira, hogy néhány ezeren sebeztet-

tek s ölettettek meg, míg a harcnak a székelyek rettenetes kárával vége lehetett. Ezen elhullottaknak tetemeit már azok, akik a fenn említett kőhalmi postaréten, *Móric hidjánál* és *Kaca* melletti nagy sírhalmokban fekszenek. A székelyek ezen sérelmet, mint mondani hallottam, régen a szászok ellen fel is adták vala a következő évében Nagyszébenben tartott országgyűlésre, nem tudhattam soha meg, minő következéssel.

Azután Jánosfalván egy élékaphatott értelmes öreg bátyám: *Sándor Zsigmond* e tárgyról ilyen historiát, mint atyjától hallottat beszéle elő:

Erdélyben a kurucoknak, vagy székelyeknek s a labancoknak, vagy németeknek szüntelen való egymás elleni gyűlölségei s ezekből keletkezett harcaik lévén, egykor kevés időközbevetéssel két helyeken történtek ütközeteik: t. i. *Holdvilágnál* és *Kacánál*. Amott a székelyeket egy *Gutti* nevű udvarhelyi fi, itt pedig egy *Kaszás* nevű hadnagy vezették, de mindketten hadaikot álnokul és undok lelküleg eladták a németnek. *Gutti*, *Holdvilágnál* előre összeegyeztvén a némettel, székelyeivel a puskák sárkányát leszedette s takarítatni kezdette azon szín alatt, hogy másnap tűzbe annál jobb készüllettel mehessenek s ezalatt hírt adván a németeknek, ez reájuk rohant s lekoncolta őket. De némely megmaradt kurucok, kik vigyázóbbak voltak, megtudván *Gutti* árulását, őtet magát is valahogy megszorították és csakugyan megölték. Itt pedig *Kaszás* nyugalomra bátorította őket, viszont úgy izent a németnek, hogy most jöhetnek reájok s ezek reájok is jövéen, úgy veszték el védetlenül meglepő rohanással őket. Innen Jánosfalváról ekkor több kuruc vala a fent említett fő családokból, t. i. *László Pál*, *Sándor István* ősapánk, *Lőrinc István*, *Vas Pál* és *Bartalis Ferenc*. Mikor a németek *Kacára* véletlen berohantak, *László Pál* és *Vas Pál* jókor észrevették s lóra kapván elillantak *Pálos* felé. *Sándor István*-

nak egy szürke ifjú csitkója lévén, akkor kaphatott fel rája, mikor már az utca teli volt némettel, de a csitkó megijedvén, s emiatt vad tűzbe jővén, úgy keresztül rontott végig a falún eközben viaskodó gazdájával, a németeknek minden seregei közt, hogy senki se árthatott nekie, hanem szerencsésen haza vágatott. Lőrincz István szegény, lovára nem kaphatván fel, nyeregszerének valami hibája miatt, a csürkertbe hátra ment s ott egy kaszaj szalmába bújt bé, de egy kotlóstyúknak ijedése miatt kódécsolása által a mindenfelé kurkászó németek figyelmessékké tétetvén, vizsgálódni kezdettek s a szalmában a második eláruló szerencsétlen jel t. i. az akkori viselet szerint, piros csizmájának kilátszása miatt őtet megtalálván, kegyetlenül agyon vagdalták. Hasonló sors érte más helyen *Bartalis Ferencet* is.

Vége ezen előadások után régibb erdélyi latin historiákban is kutatni kezdénk az ismert Bethlen János historiájában kevésbé régibb időről egy Kőhalom és Kaca közötti háborus viaskodásról és ütközetről ezen történetet olvasám: L. 111. Cap. X.

Az 1660-ik év szeptember hónapjában a *Kemény János* mellett tartó csíki, kézdi és orbai székelyek Barcsay Ákos fejedelem ellen feltámadván, *Barcsay Ákos* is Erdélynek több részeiből, nevezetesebb Udvarhely, Maros és Aranyosszékről közönséges felkeléssel katonákat szedett, s azoknak vezérlését testvér öccsére, generális Barcsay Gáspárra bízván, ellenök indítja. Maga Barcsay Gáspár főhadával Kőhalomba száll, több seregeit pedig a többi Kőhalom-széki szász falukba helyezteti. Megérkezvén a csíkiak, hihető szász árulás által, az ellenök szegett seregeknek apró seregekre osztott s falunként lett elhelyeztetésöket, válogatott sereggel *Székely Sámuel* vezérjök alatt egy hajnalba lopva reá ütnek a második szász faluban t. i. Kacán, mint legelőt ért szállásoló udvarhelyszéki s székelyekre s ezeket úgy megveri, hogy a közrendből számosan s a fő-

rendből is *Farkas Simon* nevű jeles nemes ifjú rész- szerint a falú utcáján, részszerint a mezőn halva maradnak. Szerencséjükben e szerint felfuvalkod- ván a csíkiak, hasonlólag akartak bánni a többi fa- lukban, mint pl. Homoródon, Mirkvásáron levő Bar- csayánusokkal is, de ezek tüstént meghallván hír- ből, mi történt Kacán! Jól felkészülve fogadták az ellenséget. Majd pedig maga *Barcsay Gáspár* is fel- kelvén Kőhalomból a több seregekkel, a vakmerőn reá menő Székely Samut Kőhalom környékén körül- vette, és úgy elverte, hogy azon keveseken kívül, kik a közelebbi erdőkbe futhattak, egy sem ma- radt életben, (kacaghatták a szászok: mind öli a bolond magyar a magyar testvérét egy ember hűség- telen nagyravágyása miatt.). Maga Székely Samu is megmenekülvén valahogy, esze nélkül futott fel az Olt mellett Barót felé, hol még sok gyülevész paraszt népe volt. De Barcsay Gáspár oda is hamar elérvén, a nyomorult gyülevész hadat kedve szerént üldözte, sokaknak orrukat, fülöket az akkori dicső szokás szerint levágatta. Székely Samu vezér onnan is jókor megszökött Csík felé, de Barcsay Gáspár oda is utána menvén, ott is sokakat lemészárolt, másokat felakasztatott, meg másokat a baróti mód szerint orroktól, fülöktől megkönnyített. Mignem végre egy *Kászoni Márton* nevű papnak hathatós könyörgé- sére, megszünvén a bosszúálló büntetéstől, megen- gedte, hogy a következő segesvári országgyűlésen magok ügyüket igazíthassák.*

* Mily különböző előadások ezek ugyanazon egy tárgy- ról t. i. a sírhalmokról s mint különböző idejűek is. Az pedig, hogy (értve a valóságos írt Bethlen historiát és a többi szájhagyományos előadásokat) különböző hiteles- ségűek is volnának a tárgyra nézve, nem mondom, mert nemcsak Barcsayak alatt 1660-ban, de a Rákóczyánus kuru- cok alatt is 1704-ben lehetett, sőt valósággal volt is harc, mit a Homoródszentmártonnál fentemlített, Sárkánynáli hasonló eset is bizonyít. De melyik időbeni harcok követ-

ágakkal és forgácsokkal elegy ötlék szemembe. Mit ennekelőtte sohasem vettem észre, kérdem társamat: mire való ez? Melyre ő azt mondá, hogy az a *Sámbrá* halma, vagyis sirhalma. T. i. egy szegény szerencsétlen *Sámbrá* nevű pásztoré, kinek történetét kérésre ekként mondá el: Volt ugymond, Jánosfalvának a régibb időben egy gonosz erős bikája. Zsombornak is ide bé hasonló. E két gonosz bikák a két határ egybeütközésénél itt a hegytetőn a csordákkal sokszor összetalálkoztak és hatalmasan megküzdöttek, sőt a viadal bosszus hevétől ösztönözten, ha a csordák arra nem hajtottak is, ők maguk azok közül kiváltak, egymást felkeresték s egész vagy végső ellankadásig, vagy a pásztorok elválasztásáig vívtak mindenkor e helyen, míg végre egykor ismét dühösebben, mint akármikor, összetalálkozván és vívni kezdvén, a jánosfalvi pásztor *Sámbrá* el akará választani, de szerencsétlenségére a dühös bikáktól, mintha ezek nehezteltek volna a harc akadályoztatásáért, egyszerre megtámadtatván, kegyetlenül megölettetett. Azután pedig ezek újra egymás ellen menvén, addig küzdének, míg az egyik a másiknak szarvát vakszemében egy arasznyira döfvén és betörvén, külömben is egymást halálra rongálván, mindketten elestek a jánosfalvi megöletett pásztor mellett, a zsombori pedig benneb, faluja erdejében másnap dögölve találtattak.

Ezen történetnek 1698 körül kellett okvetlen esni, mert az oda fent nevezett két pénztárnok, *László Gergely* ma is nálam meglevő naplójában ezen évben van felírva: *Sámbrá* pásztornak bérbe adtam 2 véka búzát. Item 2 sustákat bocskor pénzt. A pásztor, valamint minden faluján kívül megholt paraszt személy is nem vitetett haza, a faluba, azon aljas babonája miatt a tudatlan köznépek, mely még ma is több helyen fertőzteti őket, hogyha azt teszik, elveri a jég a határt, melyen keresztül vinné, hanem a megölettetés helyén, mint csaugyan minden temetőknél

szebb helyen temettetett el, és a földön kívül sereg kő és ág is hányatott sírjára, melyre egy-egy követ vagy akármi más kézbe kaphatott ágat stb. vetni s azzal a kezdett rakást nevelni még most is, több mint 148 évektől fogva minden mellette elmenő érzékeny ember, mulhatatlann szent kötelességének tartja. Szegény pásztor! mely sokba került néked is a közbenjárás, éppen úgy, mint az emberek között is sok közbenjárónak, mondám felsóhajtva, midőn szavait végzé értelmes bátyám. S ezután a juta eszembe, hogy vajjon honnan van azon szokásnak eredete az emberek között, miszerint ma is az ily megöletett embereknek sírjára, vagy ha elvitettek onnan temetni, de megölettetésük helyére ágból vessző, vagy kövekből, vagy legközelebb kapható holmiból ilyen rakásokat hánynak csaknem mindenütt? Én azt gondolom, hogy ez a szokás ama régi pogány vallásban meg volt babonás hitnek maradványa, miszerint azt hitték, hogyha valamely megöletett, vagy másképpen meghalózott embernek teste temetetlen, vagy halotti tisztesség nélkül maradna annak száz évekig kellene az Stix partján vándorolni, míg aztán könnyörületességből által vitetnék. Ahonnan már nehogy az ily megöletett testet ma is tehetetlen, vagy tisztesség nélkül maradván vala, hogy az említett s szomorú sorsra jussanak, azért kellene meg tenni a mostani pogányokból lett székelyeknek is. De amit ma csakugyan nem ezen oknak tudásából, hanem csak egy másokat követő érzelő szokásból szerencsétlen halott iránti sajnálati indulatból tesznek. Ezen utolsó okból én is egy követ keresék, és veték a szerencsétlen *Sám-bra* sírjára s ezzel elindulék a szép hegytetőn Városfalva felé, miután Zsomborra menő bátyámtól bucsút veték.

Mikor a hegyről ereszkedni kezdék, ismét előtem fekvék a *Humoród melyéke*, 9 faluval, mely ugyan hasonló szép, de különböző nézőpont miatt

egészen más formában tűnik fel innen szemeim előtt, mint az átelembben levő nyugoti bércről látszik vala *Derzsből* jöttömkor. Így változtat minden dolgot a különböző szempont erkölcsi és értelmi tekintetben is. Mely gondatlanok vagyunk hát, midőn embertársainkat mindjárt kárhozzatjuk, ha emiatt mindent nem úgy láthatnak, mint mi. Igen szép nézni e pontról ezen vidéket akkor, midőn *Homoródszentmártonnál* megemléített kiáradások egész helységet ellepő tókat formálnak, mert ekkor kivált *Jánosfalva*, *Városfalva* (ilyenkor *Jánosfalva*), *Sz. Péter*, *Sz. Pál* és *Recsenyéd* mind megannyi Velencék tengerbe láttatnak épülve lenni víznél kevésbé fentebb álló dombos helyeiken s mindmegannyi szép fáta morgánákat, aként mutatják a tavak vagy állóvizek tükrében. tornyaik és parti épületeik megfordult képeit. Csak azzal a különbséggel, hogy a morgánák kevés ideig, ezen ántipód képek pedig néha több hetekig is eltartanak, míg résszerint visszaszáll, kiapad a víz, mely idő alatt, hogy a helység annál regényesebb legyen, a *Szentgyörgy* napkor megszólaló millió békák is szünteleni brekegésekkel mulattatják a lakosokat, melyeket az éppen érettük üres sereggel érkező s utánok leskelődő gölya királyai fel nem faldosnak.

Így van ez s még is komolyan szólva, éppen ezen áradás az, mely a helységre nemcsak kár, de néha ezen kárt is kipótló áldást hoz, mert ennek nyomai után lesznek a réteknek és kerteknek egy évben többször is megkaszálható oly kövér füvei és sarjui, melyek mint a kövér gabona megdülnek, s három levelű kövér édes füvek, aljokból temérdek sokaságú s éppen a legmegszükültebb időszakban sok szegényeket tápláló csiperke gombákat adnak.

Alább szállván a néző hegyfokról is, az u. n. *Jánosi György hátán a Poós útja fejénél* és az alatt levő *Zsuzsa Vára* felett jövénk el. Ki lehetett az a *Jánosi György*? Ki ez a *Poós*? kinek útja itt menyen által? S ki ez a *Zsuzsa*, kinek vára emléke ma is fenn

van e helyen? Még úgy sem tudják ma, mint atyáink idejében tudhatták volna, mert elhunytak már ezek a régibb dolgoknak jobban tudó becses öregei is anélkül, hogy mi, gondatlan ifjabbak azoktól sok más, s talán még ezeknél szükségesebb tudnivalókat is átal vettünk volna. És sokan élünk egymás társaságában, s nézünk egymás szemébe, vagy üldözzük egymást, mint idegenek, a nélkül, hogy tudnók azt, miszerint egymásnak igen közel való rokonságai, sőt éppen osztozó atyjafiai vagyunk. Csak következtetjük, hogy *Jánosi György* nem más, mint a foglalás-kor fent említett, Jánosfalvát alapított legelső ősök egyike, kinek birtokában volt e nagy hegyháti szántó. Csak gyanítjuk, hogy ez a *Poós* se lehetett más, mint egy hajdani főbb birtokos, kinek ez út mellett voltak nagyobb földei. Csak a mostani emberektől is halljuk, hogy ezen *Zsuzsa*, kinek vára említetik és létez helyül, nem más mint egy városfalvi nő: *Sándor Zsuzsa* volt. De micsoda vára? Ha figyelemmel megtekinti az okos geológus e helyet, csaknem mint bizonyost, úgy találja, hogy Homoród régen Városfalván fejjül a templomváron felüli mart alatt folyván el Városfalva derekán keresztül, s az udvaron alul ismét a cserefás mart aljában, s még alább az u. n. *Zsuzsa* várában. Ezen Homoród az, mely a nevezett *Zsuzsa* vár helyén is egy vár forma kerek martot alakított félpatkó forma kerek folyásával. És ezen vár forma kerek mart, nem pedig valami épített vár az, mely alakja miatt neveztetett várnak, s mint hogy legelőbb a Homoród bennebb távozása uátn ezen *Sándor Zsuzsa* bírta, tehát *Zsuzsa várának* becéztetett. *Zsuzsa* vár öble ma is nedvesebb, mint egyebütt, ennélfogva jobb füvet is terem, mert itt éppen egy kerengő öböl lehetett.

Még elébb jöven a bérc oldalán Városfalvának gyönyörű erdőcskéje mellett a legvégső fokra, éppen szemeim előtt s lábaim alatt egy bekerekedett szögletben feküvék egészen maga a szép kis falu is. Azt

mondják, hogy e vidéken legelőbb eltelepedett s formálódott volna ki, az honnan több faluknak mintegy *vásáros* helye is vala, s innen vette *Városfalva* nevét. Mások úgy vélekednek szájhagyomány után, hogy a legrégebb korban *Barót* és *H.-szentmárton* között csak két falu volt u. m. *H.-szentpál* és *H.-szentpéter* s *Városfalva* közt *Jankófalva*, de ezen utóbbi mocsáros helyen lévén építve s emellett a mostani templom alatti mart alól, hihető, a *Homoród* víze is reá nyomulván s medre változásával a helyet nagyon megrontván, ezen falu úgy költözött rész szerint *Homoródszentpéter* helyére, alakítván a mostani *Homoródszentpétert*, résszerint pedig күnnebb a mostani *Városfalva* helyére s ott jobb és szebb falut építvén úgy neveztetett volna *Városfalvának* valami dicsekedő lakósoktól, mintha mondták volna: e már most, olyan, mint egy város a régi falukhoz képest. De sokkal hitelesebbek azoknak vélekedése, kik azt tartják, hogy a falunak régi alkalmatlan helyéről csakugyan megtörtént kiköltözése által régi mocsárba süllyedt temploma is mostani magos helyére költöztetvén s ottan az meszelátszó várral, mint most is van, temetőstől együtt körülvétvén, úgy és ezen várról neveztetett falu *Váras-* és nem *Városfalvának*. Azonban ha városnak nem is, de résszerint ősi nemes, résszerint eredeti székely családokból, jól élhető gazdákból és jámbor vallásos emberekből álló szép falucskának csakugyan megmarad *Városfalva*. Szépülésére legtöbb okot adott egy ezelőtt 23 évvel történt nagy égés, amikor is kivévén a 7, 8 épületet és a bátorságos helyen épült templomot, az egész falu porrá égett vala egy vasárnap, mert azután az emberek valamint rendesebben, úgy szebben is, jobban is, kezdték kőből és cseréppel építeni házaikat. Így igaz itt is az, hogy az egyébiránt teljességgel nem kívánatos égések nem csak pusztítanak, de bizonyos értelemben építenek is. S hogy ez okosabban is esik így, bi-

zonyítja az, miszerint csak a faluban, a falu derekában, az ú. n. Zoltán Péter ház, már négy égést állott ki tüztől egészen körülvéttelve akkor, midőn a körülötte volt hitván faépületek földig leégtek.

Még nem valék benn a faluban, midőn egyszerre megkondulnak ennek régi tornácos tornyának ritka szép harangjai, melyeknek gyönyörűen egyező s egymás alá váltó érzékeny mol hangjaitól, valamint mindenkor, úgy most is megbájtoltván, sokáig ott állék, s úgy hallgatám a csendes időben. Egy halottat temetének s én is elmenék a falu szélén levő templomvár-temetőbe, hogy lássam a ceremóniát. Ebben azonban semmi újat nem, de a megásott sírban olyan nevezetességet láték, melyet seholsem életben. Három német öl is vala ennek mélysége s oldalai oly szép egyenesen kifaragva, mintha gyalulták volna. Ilyen sírt szoktak itt, azt mondják, többire minden előkelő embernek ásni s még mélyebbet is néha. Mit e helyen s a tőszomszéd Szentpéteren az omlani nem szokott s szépen faragható ép agyagos földnek lehet köszöni. Itt hát holta után is pompásan és csendesen nyughatik az ember, s nem félhet, hogy sírrablók, vagy ebek hamar kikaparják. Bétakarítatván a sír, az alatt némelyek göröngyöket vetettek abba, azután pedig annak felibe a kópia fába a helységnek szokása szerint fekete lobogójú zászlót tevének. Gondolom, az első szokás a rómaiaktól jött, kik a bétakarásakor halottjaikra göröngyöt vetvén, e búcsúszót mondták: sit tibi terra levis! Könnyű légyen feletted a föld, azért, hogy alóla felkelhess s a boldogok országába mehess, a halálos álmod kialvása után! A másik meg a Skitiából kijött első hadakozó magyaroktól, s itt települt első székelyektől maradt, kik mint hadi jelt halottjaiknak is kívántak sírjok felibe tenni, a zászlót annak mutatására, ki, vagy micsoda ember lett légyen az? T. i. hadakozó vitéz ember. Minek jelentésében későbbi időkben a puskának feltalálása

után az ilyen vitéz férfi halottaknak még sírjokba is be szoktak löni, csak az én értemben is, kivált ha nemes, vagy ármálista volt. A zászló a keresztény vallás bevétele után Jézus zászlója alá lett béavattottságnak jelével is változhatott által.

Éppen mellette lévén a templomnak, nem állhattam meg, hogy abba is be ne nézzek, s nem bántam meg, mert abban a vidéknek bizonyos legszebb templomocskáját látám. Kőműves munkáját, látszik, hogy nem falusi tudatlan építő, mint némely nagyobb megyékben is, hogy olcsóbb légyen, hanem ha falusi is, de tanult mester építette. Ékes új koronáját most legközelebről egy *Pekáss Friðrik* nevű 23 éves ifjú készíté. A benne levő kar és székfestés, melyet egy *Dróci György* nevű sánta asztalos csinált és festett, köznép izlésű, de a festés ezen némében legfelségesebb. A hasonlóan *Pekáss* által díszített szép külsejű nem régi orgonában pedig kár az, hogy valamint sok más falusi eklézsiákban levőket, hol ritkán van ember, ki értsen hozzá, úgy ezt is ama rossz, sőt legrosszabb orgonákkal Erdélynek sok együgyű szegény faluit, sőt némely városit is eltöltött s ez által azoknak temérdek pénzt kicsalt országkerülő fattyú orgonaművészeknek, ú. m. *Velternek* s *Páleknek* sat. az egyike csinálá, kinek száz munkái közül egy-kettő alig meglehető.

Ezek után a hajdan egy későbbben kétfelé osztott Kénosi-udvart látogatám meg s annak családját nyomozám ki a lehetőségig. Lát az ember a falu alsó felében a rét szélén egy régi kőház omladványt, melynek imitt-amott meglévő csonka darabjai csak azért állanak fenn még, hogy hirdessék nemcsak a magok elenyészetét, de egykor nagyobb kiterjedéssel virágzott boldog és előkelő lakóainak ezen enyészet sírja felé, hasonló közalgését is. Itt laktak a *Kénosi* nevű derék családok ősei. Legelébb, mennyire fel lehet menni, lakott e házban egy *Ince* nevű eredeti székely lovag. Ennek leányára *Magyari* nevű

ember szállott magyar honból. Magyarinak leányára *Orbán* (a Lengyelfalviak féle). Orbánnak leányára szállott a legelső *Kénosi*, t. i. székelyek hadnagya: *Kénosi Pál*, 1624. körül Homoródszentpálról. Ennek atyja H.-Szentpálra szállott vala Derzsből Angyalosi Forró leányra, kinek atyja itt a Kornisok prefektusa vala. Ennek atyja, *Ferenc*, Derzsbe ismét H.-Szentpálról szállott vala, Veres leányra 1612-ben s e kapott, mint székelyek hadnagya legelőbb nemesiséget H.-Szentmártoni *Biró Györggyel*, *Jánosfalvi László Lőrincsel* és *Lókodi Diménynyel* együtt Báthori Gábortól, ugyanez évben, amint H.-Szentmártonnál említve is vala, többekkel együtt. Ennek pedig atyja *Kénosi János*, mint ezen Kénosi családnak tudható főtörzsöke Kénosból házasodott volt H.-Szentpálra talán *Béla* leányra s itt ezen Kénosból lett jöveteliért kezdett Kénosinak neveztetni, mert nevök tulajdonképpen Kénosban *Gaál* volt, tehát egészen ki mondva a nevet, Homoródszentpálon *Kénosi Gaál János*, honnan későbbben a Gaál elmaradván, maradt az itt kezdődő új családi név csak Kénosi, mellyel csak így magára a Derzsbe szállott és nemességet kapott fenebb említett *Ferenc* hadnagy kezdett élni.

A Kénosban maradt Gaálok, — hogy ezt is itt az összeköttetésnél fogva méltólag megemlítsem, — ottan megtartották Gaál nevüket, s ezek közül volt 1650. előtt *Gaál Ferenc* előbb ügyész, azután Udvarhely széki főjegyző, azután királybíró, azután országdirektor, végre konziliárus. Atyja *Péter* és ennek atya *Gaál János* szabad székelyek voltak.

De szálljunk vissza a városhalvi Kénosiakhoz, hogy a fennebbi Homoródszentpálról ide Orbán leányra szállott Kénosi Pálnak 1624. éven alól kik voltak maradéki? Nem tudom, de nem is céloz tudni, miután anak eredete pontosabb historiáját kitanulhattam. Csak annyit szükséges tudnom és mondanom, hogy a mostani két udvar 1690. körül

ugyancsak *Kénosi Pál* nevűnek két fiai ú. m. *Zsigmond* és *Ferenc* közöt felosztva szakadtak vala külön, melyeknek egyikében ma három nőtlenül elhunyt férfi testvérek ú. m. *Ferenc*, *Pál* és *Zsigmond*, negyedik leánytestvéröknek *Annának* fia t. *Bedő Sándor* úrban és nőjében, tehát csak leány ágon, és még eddig magtalanul. A másikban pedig egy szikrácskán t. i. a még ifjú korában szerencsétlenül történésből magát agyonlőtt *Kénosi István* úrnak nevendék fiában (*Béla*) áll még fenn ezen egész nevezetes úri család.

Azonban mégis méltó felemlítenem, hogy nevezett *Kénosi Pál* és mostani birtokos maradékok között élt e derék családból 1704. körül egy igen nevezetes férfi t. i. *Kénosi Zsigmond*, ki ama híres Udvarhelyszéki főtitzt és székelyek generálisa *Petki Lőrinc* alatt s a II-ik Rákóczi *Ferenc* forradalma idejében királybíró lévén, mint ily közhivatalú külföldben is ügyes ember ezen zürzavaros és kényes időszakban sok nevezetes ügyekben forgott és sok nehéz ügyes bajos dolgot igazított. Itt ennek levelei között fennen tisztelt *Bedő Sándor* úrnál láttam *Rákóczy Ferencnek* 1704-ből június 13-ból tulajdon neve aláírása alatt egy pátensit, melyet a magyarországról ide bejött hadainak pusztítása miatt Udvarhelyszékről hozzája felment panaszos sérelmek következtéséül oly véggel küld be *Zolyom vármegyei Nagy V. Ispán Radvánszki Jánostól* ide, hogy ez az ő katonáinak minden kártételeit fizesse ki, a katonákat pedig fenyítse meg. Ezen *Radvánszki* által véghez vitetett esketések körül is vannak itt némelyek, melyeknek egyikéből tisztán kilátható, hogy azon magyarországi katonák *Horváth György*, *Kerecsényi László* s *Pávai László* korifeuságuk alatt, miként verték fel a daróci, derzsi, és mirkvásári kastélyokat és helybeli városfalvi párókhiát is, hová a szomszéd székely nemesség, nevezetesen ezen *Kénosiak*, *Ugronok* s mások is rejtették vala drágább va-

gyonaikat, hogy azon várakban nagyobb hátországban legyenek azok. S miként sarcolták ezen környéki faluknak több lakóseit is. A főbb vallók között akkori városfalvi pap, *Szentgyörgyi Dániel* és iskola mester *Ürmösi Márton* is vallanak ultima Junii. De amelyeknek nem sok vigasztaló vége lett, mert Rákóczy epusztult katonáival együtt.

Azonban, valamint azelőtt 1684-ben és 1695-ben is meg volt, úgy ezen idő után Rákóczy legyőzésével 1712-ben idejött németek is csak úgy viselték magukat e helységökben, mert Jánosfalván, amint fenebb is láttuk, nem csak a hadnagyok kénozták a népet, de mintegy levélből olvastam, kivált egy *Cenk* nevü kapitány egy *Sándor Mihály* nevü embert három forint adósságért, melyet a kizsarolt szegénység miatt, nem tudott gyszerre fizetni, magánál kalodában sokáig fogva tartott és veretett s a falut 12 kupa faggyuért elannyira szorongatta, hogy az kiemésztve lévén már mindeniből, kénytelen volt azért közhelyeket adni el. Ekkor és ezek prédálták, terhelték a többi szomszéd falukat is. Mennyit szenvedett tehát e szerencsétlen helység és haza némettől és magyar honfiaktól egyaránt, hogy a pogány tatár törököt ne is említsem! Német részről Bástia 1601-ben az újtordai eklézsiát, a mezőségi magyarokat, a Beszterce vidéki szászokat, a Torockó körüli peterdi sat, magyarokat és egyszersmind unitáriusokat s kisapoldi, toporcsai és más falusi szászokat kiöletti, úgy, hogy azok mind üresen maradnak s azután oláhokkal népesített meg. (Wolf Bethlen Histor. Libr XI. pag. 95.—103. 143.) S a magyar részről is éppen tulajdon fejedelmeink és magyar táboraink hasonlókat tettek. S még pedig hová valók? A magokat Erdélyre erőszakolt anyamagyarországi sehonnaiak, vagy szerencsebombák, mert magyarországi volt Zápolya János, kinek alacsony sorsból Mátyás király által felemelt atyja hátlátlanságát legelőbb is nagy jóltevője nagy fia: Kor-

vin János, s következőleg nemzete ellen kezdette. Magyarországi volt a nagylábu Báthory István is, ki vélemény külömbiségért s hasonló szabados másfelé hajlásért 12 főurakat ölete meg. Magyarországi volt ennek kedves öccse: Báthory Zsiga, ki nem csak hogy a nálanál hasonlíthatatlanul derékebb fejedelmi 14 főembereket lenyakaztatá, de a Básta időszakát és kegyetlenségét is, mintha tulajdon maga tette volna, azokat előidézte. Magyarországiak voltak a Rákóczyak, kik szegények lévén, ártatlanul nótába kevert főemberek hamisan elvett jószágaikból gazdagodtak. Magyarországi volt Teleki Mihály, ki az egyetlen egy kegyes erdélyi Apafi kegyetlenségeinek is egyedül volt oka. És végre: magyarországiak voltak a hajduk, kiknél kegyetlenebb és fertelmesebb hóhérok még mióta a világ fenn áll, semmiféle pogány nemzetbéli ellenségek között is nem táltattak Bethlen Farkas szerint.¹⁰

De ne csináljunk több rossz humort magunknak, hanem menjünk kacagni *Dóka Cseke Jánoshoz!* Dóka bá! Tegyem-e kegyedet halhatatlanná ezen írásomban? Ha t. i. ezt nem adják bé a boltba bors takarni.

Ezen ember egy ötven hatvan közötti vén paraszt legény, ki egy hasonlólag soha férjhez nem ment vénleány testvérével együtt, egész életében nőtlen életet élt. S csodálatos, hogy egyébként egészséges lévén, egyik se mutatott a páros élethez semmi hajlamot. Csak ketten éltek ősi házokban, csendes magányban, egyszerűen, igen felette kevés-sel beérve. Nem tudhatni honnan: atyjoktól maradt pénzből-e? valami pénz kapásból-e? mint az emberek közönségesen gyanították, igen sok pénzők volt. S János bátyám ezzel, mint kamatra kiadott kisebb, nagyobb összegekkel, eltöltötte Darócot, Jánosfalvát, Városfalvát, Szentpétert sat., úgy, hogy akinek pénz kellett, mind hozzá ment az s ha éppen akkor nem is tüstént, de mikorra ő mondotta, mindjárt tudott

adni. Élete módja abból állott, hogy sohase ült otthon, hanem többire mindig adósinnál cirkulált s azok tartották, kik valóban jószívvel is látták, csak hogy még ne kérje pénzét, sőt mások is minyájan respekálták a pénzes pimaszt, mert a pénz emberség, azt szokták mondani. A bort és pálinkát ő is nagyon szerette s ennél fogva a sok kínálások miatt is ritkán volt tiszta józan, de nem garaboncás, s ezért esztét soha se vesztette el, úgy, hogy ne tudja mit csinál. Jó is volt ez, mert csomó pénzeit csizmája kapcái közt hordozta és így arra nagyon ügyelt, hogy jó csizmái legyenek. Ha pénzt kért valaki tőle, vagy borra, pálinkára valót, mit jókedvében sokszor adott, vett és itatta a társasággal, minjárt csak ült le, lábát emelte fel szótlanul, mi arra való volt, hogy csizmáját huzzák le. Lehuzták s omlott ki belőle a pénz és akkor adott, amennyit kértek, vagy akart adni, de senki se nyúlt hamisan hozzá. Ahol estvéledett, ott hált padon, vagy földön, ahogy érte, hol egy-egy párnát loptak feje alá, s ahol ebéd, vagy vacsora érte, ott ett, nem törődve tovább semmit a világgal. Dolgait otthon, vagy egyebütt elvégezték az adósok. Ő dudolt az utcán, de nem rikoltozott s házában az embereket ezen verses kérdéseivel kínozza gyakran:

Ha tudós vagy mondd meg: ez a világ hogy áll?

Kétszáz oláh papnak a szakálla hány szál?

Hány Péter van? hány Pál?

Hány fazék van, hány tál? sat.

Néha elment haza is, s ekkor a homályos házában a tűzhelyen kuttogó vénleányt megszólította: Kata hé! hát hogy vagy még? van-e szükséged valamire? Kata böffentett egyet-kettőt reá, s azzal vége lett a diskurzusnak, nem haragból, csak természetből. Ha honn hált, reggel ismét elkezdette cirkuláris vizitációját s így élt, míg egy betegség egykor meglepven útjában, hazavitetvén meghalt.

Kérdjük most: vajjon a szép ház, szép köntös, puha ágy, gazdag asztal sat. teszi-e az embert bol-

doggá? Lám ezen pénzes Diogénesz megmutatta, hogy nem! Hanem inkább egészség, békesség, nyugodt lélek és a szükségesek.

9. A szent faluk nevei. Homoródszentpál, abban a régi Kornis család. Székely jobbágyosítás és egyéb régiségek.

1846 jun. 10-én utazásom bévégzendő még Homoródszentpálra mentem. Ezen szent faluknak Erdély több, mint 110 faluival együtt nevei kétségen kívül a magyaroknak keresztény vallásra lett térések utáni Szent István királytól felállított szokás szerint adattak, vagy változtatták által régi pogány nevezetjükből szentek neveire.

Annyi igaz, hogy az ilyen nevű faluk nagyon régiek többnyire nem úgy, mint némely u. n. Erdélyben mintegy 24 számmal létező Ujfaluk, melyek közül némelyeknek építésük idejét könnyű kikeresni.

Különösen hogy *Szentpálon*, mint e vidék egyik központi s az egy ivókútvizén, s már ma tűzifán kívül igen jó helyén még a rómaiak idejétől fogva egész a reformáció után következett XVI-ik század végéig mindég virágzó lakhelynek kellett lenni, azt több ma is látható jelek bizonyítják.

Hogy rómaiak lakhattak, nyilván mutatják nemcsak most épült piacos új temploma körül kútásás alkalmával 5—6 ölnyi mélységű televényes rétegben talált másutt is sok helyt hanyódó római téglák s igen régi temploma elrontásakor annak falában volt s régi temetőjében síremlékül ma is létező nem oda készített, hanem másunnan oda tett faragott kövek, s nemcsak némely itteni lakosok kezén forgó Hadrianus, Marc Aurel és Antonius Caracalla pénzei, hanem mindenek felett bizonyítják önmaguk azon nagyszerű és bőven található romok is, melyek közül mindezen téglák, kövek és pénzek szedettek és hordattak széjjel.

Egyik ezen romok közül egy olyan nagy várnak föld alá temetődött s résszerint a mellette levő ma is ú. n. *Várpatak* mosás, résszerint ennek iránya után épületbe kellető kövekért tett ásatás által több helyeken felfedezett romladékai, mely befoghat mintegy háromezer □ ölet.

A másik a falu keleti részén egy hosszabb felnyuló párkányos dombon épült egyik utca sorháza szilvaskertein keresztül végig felmenő begyepesült omladványok alapjainak (mert a felsőbb omladványok ki tudja mikor, mind elhordattak) hasonlólag épületbe kellető kövekért lett megbontása alkalmával egy *Zoltán András* nevű jobbágytól éppen most ezen jegyzeteim írása alatt, felfedezett oly csudálatos földalatti mív, melyhez hasonló, hogy még valahol egy környékben mindeddig találtatott volna, se nem hallottam, se nem olvastam.

Az alkotmányt mintegy két singnyi föld réteg alatt kőfalak közt találtatott szoba négyszegű állásban lévő pádimentuma, melynek alatta egy röfni mélységű lapos pince volt. Ennek fenekéből egymástól singnyi távolságra fertály sing széles és félfertály vastag igen remekül gyúrt és égetett kocka téglából rakatott oszlopocskák emelkedvén fel, azoknak tetejére legfejül félsingnyi széles téglák voltak téve, melyekre ismét minden két oszlop közé befogólag vagy borítólag félig-félig foglalva el a félsingnyi téglák széleit egy-egy sing □ téglák voltak téve. úgy, hogy eképpen ezen széles téglákból egy említett több oszlopos fákön álló remek pádimentum volt elkészítve és összeállítva, mely felül ismét, mintegy félsingnyi vastagságra oly kemény valami veres anyaggal vegyített mésszel beöntve, mint a melyekben a Hátszeg vidékén levő *UlpiaTrajánai* mozaik pádimentum apró kövei vannak beléarakva, ahonnan itt is ebből is következtetem, hogy ez is mozaik munkával volt kirakva, de amelyeket felkapált és elhordott a felső omladványokat elhordott dúrva

kéz ne tudván mi az? Emellett találtattak e szoba köre romjai között még sok más féle csodálatos cserép művek is, ú. m. amint gyanítani lehet szobák falában végig futott melegvezető téglá csövek, cserép tölcserék és reáragasztott kerek lábas fedélforma lapos cserepek és végre némely Hadrianus rézpénzek.

Mi lehetett e csodás mű, hirtelen nem tudnék meghatározni, míg nem a közhasznú esmeretek tárából ezen cikk után fürdő és az 1831-iki »N. Társalkodó« 18-ik számában leírt Illosván talált hasonló mívnek leírásából és e helyen tett világosításokból reá nem találutunk mi is, hogy ez is semmi sem egyéb, mint római fürdő volt, mely alulról fűtetett a külső szádába tett tűznek bécocsátott s a falakban is széjjel bocsátott melege által. Vagy ha nem fürdőház, akármely közönséges lakóház is, minthogy a melegebb klímához szokott rómaiaknak bizonyoson melegebb ház kellett ezen még akkor zordonabb éghajlatú országban, kivált az erős telekben, mily sokkal célarányosabban melegített házak valának az ilyenek, azon mostani kivált tudatlan paraszt házaknál, hol nemcsak ajtó ablak bé, de még a gyér pádimentum is ereszti fel a hideget az ember lábára s tódítja a vért az ember fejére és így hideggel kinozza a boldogtalan benne lakót s sok fa és rossz tüzelő kemencében égő nagy tűz mellett is.

Ezen régi ritka remek mív megérdemli vala, hogy valamint feltalálásakor kimélve és szemesen vizsgáltatva bontassék és takaríttassék ki: úgy kitakaríttatása után gondosan megtartassék, mint több más ily talált épült ritkaság művek. De a feltalált tulajdonos egy ehez nem értő buta jobbagy lévén, többire összerontva fessegette és szedte ki annak darabjait, azután egy otrombául épített kőházba belérakatta, nem lévén senki, se földes úr, se más, helyben is, ki ennek ügyét felfogja és róla rendelkezék. Én ugyancsak ezen különös téglá művek

nem minden alakú darabjaiból nehányat elhoztam emlék inutativány gyanánt, azokat megartandó.

2. Ezen romok által bizonyított rómaiak e pon-ton lakásán, sőt talán éppen egy légiónak központi fekvésen kívül, hogy a székelyeknek is, megtelepede-sük után mindig főlakhelyük vala. Szentpál, bizo-nyítja nemcsak az, hogy ez Lókod, Bágy, Kénos és Udvarhelynek ezen székely klasszikus ősfőhelyeinek éppen tőszomszédságában van, hanem főleg és csal-hatatlanul az, hogy ma is él Homoródszempálon és innen kiszármazva Karácsonfalván, ámbár elajas-bulva¹¹ a Béla család, kiknek elejük mint itt bizonyo-san állítják a székelyeknek rabonbánjok volt s itt helyben Homoródszentpálon egy a felső faluvégén ama fennebb említett hosszú felnyuló párkányos dombnak, melynek alsó végén a fürdő rom taláta-tott, felső főpontján épült várban lakott, melynek alig látható romos helyét ma is *Béla várának*, hosz-szabban *Béla bán* várának hívják. Ennek volt bir-toka ama temérdek joszágnak magva, melyet a mai homoródszentpáli legfőbb birtokosok elődjei az alább leirandó Kornisok Béla leány után kezeikre vettek s ide telepedvén, többfelé osztottak és szapo-rítottak. Itt van *Bán* tava nevű hely is, hihető halas tó.

3. Hogy a reformáció előtt vallási tekintetben is nevezetes hely volt Homoródszentpál, bizonyítja nemcsak elrontott igen régi sekrestyés anyatem-ploma, hanem azon szájhagyomány is, miszerint an-nak délfelőli körében a Paulinus szerzetnek, honnan maga Szentpál is neveztetett, nagy zárdája vala, melynek hosszú tornácos alapjából, mint mondják, még a mult században is téglákat és köveket fesse-gettek fel, s olyan kisdéd ezüst pénzeket kaptak, me-lyenek egyik felén nagy kettős kereszt, nap és hold a másik felén pedig egy bárány volt nyomva és ezen körül írás: *Monéta Regis Slavoniae*, de nincsen rajta évszám. Ebből annyit tudhatunk, hogy 1437-ik

utáni pénz, mert mint Udvarhelynél láttuk, a nap és hold címer után kezdődött, de hogy ki volt a rex Sclavoiae, s miért van pénzen a magyarországi ket-tős kereszt és a székely nap és hold címer? hirtelen nem vala módom nyomozni. Csak annyit jegyzek meg még e helynek vallására nézve, hogy ez a reformáció után főbirtokosaival együtt több helyiségek példája szerint is előbb a lutherána vallást vette volt bé s csak Zápolyai Zsigmond idejében vette bé akkori főuraival együtt az unitária vallást. Közbul volt-e reformáta vallású, nem tudom.

4. De mindezek felett sokkal tisztább és bizonyosabb nyomai látszanak a falu derekában a tizenöt és tizenhatodik században virágzott, s nemcsak egész vidékre, de egész hazára is fényt vetett eredeti ősz székely főcsalád, a *Kornisok* itt lakának egy nagy négyszegű bástyákkal erősített s mintegy kétezer ölnyi helyet elfoglaló kastély romjaiban. Ugyanis még a várfalak és bástyák a romjainak közepette ma is fennáll az ezen híres család után következett birtokos *Belhlenek* által később kijavított és lakatott is, de egyébiránt valóságos eredeti nagyszerű magos, pusztá és messzelátszó fekete palotás háza, repedezett falaival, rongyos roskadó fedelével és rökönnyödött nedves pincéjével már régi időktől fogva a denevéreknek és halálbaglyoknak hagyatva, melynek egyik faragott kőből készített s szép mesterséggel kimetszett ajtaja homlokán Ovidius verseiből vett emez érdekes sorok vannak írva:

Rara quidem virtus, quam non fortuna gubernat
 quae maneat stabili quum fugit illa pede.
 Sculpsit Benediktus Magyarai 1579. V. Dar-lig.

Magyarul így fordítom:

Ritka erény, melyet nem földi szerencse igazgat.
 Mely tulajdon lábán állani hagy, ha fut ez.
 Metszette Magyarai Benedek 1579. De hogy az itt kö-

vetkezett V. Dar-lig betűk mit jelentenek. nem tudom kitalálni.

Ezen felírás alatt az ajtó felső szemöldökének közepén pecsét alakban a Kornis család unikornis címere van K. és F. betűkkel.

Ugyanezen szobának egyik ablaka külső homlokán: 1580.

Még a palota körüli várnak is meg van egy darab kőfala, egyik úgy, mint napkeleti kerek bástyával, mely sorvadó ujjjaival hoza tovább mind inkább inti a mellette elmenőt arra, hogy közel alatta vigyázva járjon, nehogy valamelyik percben ősz végét érő leomlásával nékie is elhozza szomorú végét. Megvoltak nem rég nyugotról az országútja felől várfalba rakott cseléd házai is a mellette lévő bejáró várkapuval együtt. Sőt látandnak a várkörüli sáncok is, melyekbe a vár mellett belől folyó Homoród vize szükség idején belé eresztetett. Azt mondják, hogy e város kastéy a nem messze lévő jánosfalvi kőbányás hegynek északkelei oldalában ma is látszó nagy gödréből jobbágyok s másféle székelyek által hordatott kövekből építetett, s hihető is, mert ily kő, ily mennyiségben közelebb nincs is e helyen. De mindezek felett megvan ma is a helybeli unitária eklézsia tornyában *Kornis Miklóstól* 1542-ben öntetett és saját reszkető érzékeny hatás hangjával szinte hasonlíthatatlanul felséges nagy harang, mely kivált mikor az estéli csendben búcsú imára huzatik, lelkére hat a reá bámuló figyelmezőnek s úgy tetszik ábrándos képzelgésében, mintha öntetője elhunyt úri fényének bús temetője felett sírna, vagy egy régi kolostor legszebb szerencsétlen szerelmes szűz halottjának egy Szigvárt Máriaannájának sírbainduló koporsójára zokogna le halál fátylától világított egykori komoly barna tornyából. Tudok olyan idegent, ki e faluban csak azért szállott meg estére, hogy ezen haragnak szavát meghallhassa.

Ki lett légyen e jeles úri családnak fő törzsök

atyja, ki *Kornis* nevét talán unikornis címerével kapta, vagy változtatta s kiben és minő renddel folyt le annak nem ágazatja, bizonyosan nem tudhatom, mert annak az egyik successor Bethlenek kezén lévő mint mondják, temérdek levéltárában nem vizsgálódhattam. Az 1841-iki Nemzeti Társalkodó első féléve 51. számában arról ezeket olvasom: „A Homoródszentpáli Kornis nemzetség, melyben Bethlen Gábornak is nagyanyja támadott, régibb és fényesebb mindezeknél u. m. mely szintén Tivatalusig felmegyén, mely Tivatalus (Skitiai nevezet a hazájokba bementek közül Erdélyország határaiban megmaradtoknak, melyeket most székelyeknek hívunk) előtők járójok és főkapitányok volt, ki az ő nemzetségének ellenségei ellen erősen hadakozván a havasoknak tekergős és szoros utain sokakat megvert és annak utána Erdélyországnak egyik darabját keleten elfoglalván, ma is lakják. Azon méltóságot utána lévő maradékai is a Kornisoknak elérték, mely successio szerint mindenkor generális kapitányságot bírtak.“ Ezek mellett pedig még én is hallottam annyit, miszerint a Kornisok Homoródszentpálra Homoródmásról származtak, hol a falu felsőfelében napkeletről a legszebb dombos helyen ma is láthatnak a Korinsok őslakházának omladékai és nagykiterjedési szilváskertje jobbágykézen s a falu alsófelében is egy gyönyörű nagy széna kert, amely ma is Kornis kertnek hívatik. Azt mondják, hogy a legelső homoródszentpáli Kornis egy Béla leányra szállott a fennebb nevezett Béla várába s később onnan költözött le oda, ahol most a régi kastély áll.

A legrégibb Kornis, kinek végére járhattam a harangot öntetett Kornis Miklós, ki Zápolya Jánosnak tanácsosa vala. Ennek volt leánya a Bethlen Gábornál említett nagyanya Kata, kit elvett Lázár István, kitől származott Lázár Druziána, kit elvett Bethlen Farkas, a Bethlen Gábor atyja. Azután talán ennek fia ama derék, de szerecsétlen székelyek

főkapitánya, Kornis Farkas, ki a leírt kastélyt a fennebbi címer mellé vésett K. F. betűk bizonyítása szerint ideépítette s kiben a Kornis család úgy tesz dicsősége főpontját érte volt, de akit hazánk egyki gyilkossa, Mihály vajda 1600-ban Gyulafehérváron megöletett. T. i. már annak előtte elfogatva és e várban tartatva lévén, midőn az említett vajda Bástától kergettetve e város felé futott, nem akarta életben hagyni, hogy megszabadítsák a kergetők, hanem előre futtatott hasonló hóhérai által, a futók lármájára fogháza tornácára éppen kifutott szerencsétlen fejszével reá tett négy ütéssel verette agyon. Veje *Székely Mózes*, ott az u. n. Morgó mezején temettette el 1601-ben nagy pompával s temetése helyére kápolnát építtetett, mely sokáig fenn állott. (Wolfg. Bethl. Híst. L. 11. pag. 2.)

Ennek 12 fiai közül valának I. *Kornis Mihály*, kinek nője *Erdélyi Sára* volt. Ezt is Báthory Zsiga szinte megölette Magyarországon, midőn ötet mint fejedelemségtől búcsút vett kísérte több főemberekkel együtt Lopkovitz várába, mert valaki béárulta vala, miszerint azt mondotta volna, hogy minden erdélyi zavaroknak ő az oka. És csak azon múlt el, hogy kísérő társai közt, kiknek Zsiga parancsolt, senki se engedelmeskedett nékie, ezen undok kívánata teljesítésére. 2. Második fiú *Kornis II. Miklós*, ki a *Mihály vajda* dühének hasonlólag áldozatja lett. III. *Zsigmond*, ki sogorával, ama derék, de szerencsétlen haza őrangyalával, *Székely Mózessel* Brassónál elesett 1603-ban. IV. *Ferenc*, ki itthon életben maradván, Udvarhelyszéki főkapitány volt 1609 körül árkhivumi jegyzés szerint. E birta az udvarhelyi várat. Továbbá hét leányai közül valának 1. *Zalásdi Miklós* főember nője; 2-ik fejedelem *Székely Mózes* nője *Anna*, ki temesvári menedékhelyén 1604-ben több társaival együtt dögvészben mult ki. 3-ik a fent Derzsnél leírt *Petki János* nője, *Kornis Kata*, két leánya, a fennírt *Apafi György* nője *Petki Borbála*

temettetett el. Végre 4-ik ama híres ország kancellár, *Pécsi Simon* ritka szépségű és remek erkölcsű nője *Kornis Judit*, ki tizedik gyermekének szülésében férje távol, követségben léte alatt, még ekkor is ifjonton halt meg 1621-ben, e szerint ápr. 28-ikán házasságának 13-ik évében, 8 nap után.

Bámulatra méltó s egyszersmind érzékenyítő, hogy az ennyi gyermeket szült anya az öreg *Kornis Farkasné* még ezen évtől ezen utolsó hasonlólag sok gyermeket szült leányának halálakor is élt és pedig úgy élt, hogy ezen kívül férjét s minden vejeit is ideértve, a többi gyermekeiket is kivévén, mint vélem, a 19 személyzetből hármat, halálát mind megérte és elsíratta.

A milyen már ma igen ritkán kapható, éppen oly felséges, de nálam elején csonka funebris laudációja, mint hozzá lehet vetni talán kolozsvári akkori unitárius pap s később püspök *Csanádi Páltól* és epicediuma hexaméterekben osk. rektor *Varsolczy Jánostól* a csak most írt *Pécsi Simonné, Kornis Juditnak* meg van nékem, melyből éppen ezen ritkasága és szépsége, e mellett nem mindentől érthető latin nyelve tekintetéből nem állhatom meg, hogy néhány rendeket le ne fordítsak azon helyből, hol az előbb leírt körülmények is kifejezve vannak: „Ó, Kornis Judit! Legjobb, legkegyesebb, legfelségesebb asszony! Ennyi erényekkel ki ne siratna téged. Hiszen az erényeseknek elhunýása közönséges csapás, s amint közönséges ezeknek bírásában az öröm és boldogság, úgy természetes, hogy ezeknek elvesztésében a fájdalom és könny is közönséges legyen.

De te, ó anyák anyja, és dísze, s egyszersmind minden bús esetnek szomorú példája is: nemcsak hosszú éveknél, de sok erényeknek összeségével is s nemcsak erények összegével, de temérdek bánatnak súlyával is megterheltetett asszony! Tisztes öreg! Nem síró, de sírni már többet nem tudó özanya! Ki ne siratna tégedet is?! Hiszen te, a te di-

éséretednek minden nemeiben legfelsőbb ponton állott férjednek halálos esetében egyszer kimúltál, ki lelketlenül él. Te, a te két derék vejeiddel, kik közül egyik a legfelsőbb ponton, a másik ezen legfelsőbb ponthoz legközelebb áll, kétszer ölettel meg. Te, a te gyermekeidnek: 11 fiadnak és 5 leányidnak halálában 16-szor holtál meg. Te, mondom, ennyi halálokban meghalva, ennyi temetésekkel eltemetve s mégis még élve ezen szánandó szerencsés szerencsétlenségédben élted árnyképét gyilkoló fájdalomid hosszabbításával csak azért tartod meg eddig, hogy ezen te legkedvesebb leányodnak szemeit is befognád, kitől a tiedet várod vala befogattatni, s ezt a szomorú halotti pompát megtéted, melyet magadnak általa óhajtasz vala megtétni. Ah, ki ne síratna tégedet is! Téged, ki egykor legjelesebb feleség lévén, most legszomorúbb özvegyiséged gyászolod! Téged, ki a bámulásig termékeny lévén, most magtalanságod síratod. Téged, kit 19-szer anyja is még is, sem fiadat sem leányaidat nem számlálhatod. Téged, ki 3 s több versen is napa, mégis vejeidet nem láthatod. Téged, mondom, asszonyt férj nélkül, termékenyt magzat nélkül, anyát gyermek nélkül, napát vök nélkül, csak árván maradott szerencsétlen unokáknak térdeidet ölelő csoportja közt csanya nevet hallani és sírástól kiapadt szemeidet most azoknak még csak sírni tudó ábrázatjokra, majd elhunyt szülőjük koporsójára, hihetetlen lelki fájdalmak közt leszegeztetve, lemeredve némán látni: ah, ki ne síratna téged!?

A te fájdalomad is nem kevésbé indít meg minket ó szerencsétlen! Legkegyesebb pártfogónk! Néked, kinek könnyeid árja, mint egyterhes felhő egészen megszakadott s úgy tetszik, mintha az boldogabb napjaidban csak azért gyűjtötted volna meg, hogy most kimondhatatlanul szeretett feleséged sírjára egészen kiöntsed. Minő boldog találkozást reméltél hazaérkezéseddal s im! minő keserű elvállást

találsz! Forró ölelésekre tartottál számot s forró is a tiéd, ah de a halottnak karjai hidegek s nem tudnak forró ölelést viszonzni! Mosolygó csecsemőre akartál édes anyja karjain pillantani, de ah, a lelkedre ható sírásaival jelenti, hogy nincs többé néked az, kit a földön leginkább szerettél! S nincs néked az, kire e földön legnagyobb szükséged volna sat.

Ennyit fordíték a remek beszédnek alkalmazásából. Nem megérdemelné-e az, hogy még egyszer újra nyomassék csak a ritkaságért is az egész világgal megesmertessék? Mily sok remek beszédek ülnek nyomva, vagy írva, mint drága gyöngyök a feledékenység tengerének fenekére merülve, midőn számtalan léhák és üresek, mint szalmaszál fenn usznak és naponként szaporodnak szemünk előtt.

*

De térjünk vissza most a dolgok folyamára s végezzük be a Kornis családról való jegyzéseinket:

Ezen fényes, de szerencsétlen család ilyen népes volta mellett is a sok balesetek miatt végre, mint a halotti beszédből is értesülni lehete, úgy kifogyott, hogy mint hallottam, csak egy *Margit* nevű leányra maradt, de ez is atyjaival együtt nem annyiban csak az akkori zsidózások, hanem II. Rákóczi Györgynek türelmetlen és jószág szomjuhozó lelke, s az ő kedvét kereső alacsony hízelgő irigysége miatt, álnokul nótáztatván, úgy vesztette el temérdek jószágait; visszakapta ugyan később a valami Rhédeihez férjhez ment fennebbi Kornis Margit (Ferenc leánya ezen férje tekintete és befolyása által atyja elvesztet jószágának felét, valamint Homoródszentpálon, úgy Erdőszentgyörgyön is, de másfelé valami Bethleneknek konferáltatott, kiknek maradéki ma is bírják azt a részt t. i. az ősrégi kastélyt.)

Azt mondják, hogy a zsidózó Kornisok papjai a fenn említett dülőfélben levő kerek bástyában laktak. A zsidózást pedig a tudós sógoroktól, a híres

és hasonlólag leányaival együtt nótázott Pécsi Simontól szívták volt bé.

Hogy a kétfelé szakadt Kornis jószágnak valamelyik részében többször említett székelyek generálisa; *Pekri Lőrinc* is u. m. törvényes birtokos, vagy mint haszonbérlő, hogy Udvarhelyhez közelebb lehessen, lakott, abból tudom, mert egy régi levél szerint annak itteni, homoródszentpáli tisztartója ifj. Ugron Pál 1709-ben egy oklándi *Máthé Péter* nevű embert részegen agyon lővén, többek közt oly reverzális mellett is nyert felmentést az akasztófától, hogyha tizenöt évekig csak egy csepp részegítő italt is iszik, kinyilvánosulván, annél inkább rajta megismertetvén, tüstént felakasztassék. Mikor és kitől nyerte volt e fényes gazdag család a maga, valamint Homoródszentpálon, hol fő lakhelye vala, úgy a két Homoród mellett csaknem minden falukban lévő temérdek birtokait, meg nem mondhatom. Tudom azt a fentebbiekből is, miszerint voltak közülök oly érdemdús egyének, mint a fennebbi Kornis Miklós és Farkas is, kik nevezetes és fontos szolgálatjukkal talán Zápolyáktól is s ezek után következett fejedelmektől is nyerték azok nagy részét s igaz pénzzel is alkalmatosság szerint szerezhették. De lehetek oly gyűjteni kívánó jó gazdák is, kik egyszer smind a székelyeknek főtisztjeik is lévén több primor társaikkal együtt az érdemmel nyert dónációkon kívül, más, különféle utakon és módokon is idő és alkalmatosság szerint, apránként ős törzsökös szabad székelyektől is szerezték azoknak más részét. T. i.:

I-szor. Igazságos úton midőn a hadban lustrán helyes ok nélkül meg nem jelent személyeket a törvények szerint jobbágyikká tették, vagy tétették.

II-szor. Ezen törvény szine alatt nyílt igazságtalan úton, midőn sokak, valamely fortéllyal eszközöltetett hadban, vagy lustráni meg nem jelenésökért, vagy jelenhetésökért foglaltattak el.

III-szor. Önmaguknak a székelyeknek gyávaságuk miatt, midőn sokan inkább adták el magukat szánt-szándékkal jobbágyoknak, mintsem hadba menjenek.

IV-szer. Megszorult szegénységük miatt, midőn más úton semmiképpen sem tudván magukon segíteni, a mostoha időkben s szorításaikban kénytelenek voltak magukat eladni.

V-szor. Korhelységi szegénységeik miatt, midőn az igazságos szorgalom helyett javaikat pusztítani kezdvén s azokra kölcsönöket rakván, végre azokért a hitelezőknek kezökbe estek.

VI-szor. Valamely terhes, vagy terhesnek keresztelt bűnbe esésök miatt, melyből amely tiszt őket megszabadította, annak jobbágyul adták magukat.

VII-szer. Ilyetén bűnökben fortélyos úton, vagy hamisan lett beléhuzattatásuk miatt, midőn a hamis bizonyítások erejénél fogva is megijesztetvén azok, kénytelenek voltak a szabadság eszközlőinek magukat örökre elkötni sat.

Van egy régicske levél a homoródszentpéteri eklézsia ládájában, melyet felsőboldogasszonyfalvi prokurátor *Derzsi Pál* készített s adott volt bé az 1791-iki diétára, mint sérelmes levelet, melyben bőven le vannak írva ezen utak és módok, melyeken valamint homoródszentpáli némely Kornisok és idegen succesorai, úgy más székely primorok is szokták vala szerezni jószágaikat és szaporítani jobbágyaik számát. A levélben a következők vannak: »Midőn következett a székelyek mustrára leendő megjelenésöknek ideje, a vezér tisztek, vagy kapitányok a szabad székelyeket elküldözték bizonyos expediciókba oly ajánlással, hogy magok meg fogják menteni a mustrán, midőn azonban megszólítottak és nem voltak jelen, vakmerőséggel vádoltattak és megkérték magoknak jobbágyinak a fejedelemtől. Kértek olyanokat is meg, akik betegek voltak és

meg nem jelenhettek s mások által jelentették mentességüket és ha jelentették is, a tisztek eltitkolták. Vagy némelyek meg is haltak s azonnal a tisztek magoknak megkérték, vagy mentségesen a fejedelem szekretáriusaival (minemű vala I. Rákóczi György szekretáriusa: *Márkusfalvi Márton* is) magoknak megkérték. Sőt némelyeknek a mustrán leendő megjelenésöknek idejét másnapra mondván és az a lustra az előttvaló napon megesvén, mivel midőn megszólítatának, jelen nem lehettenek, mint magokat a hadi szolgálattól elvonókat, jobbágnak megkérték s annak utána elfoglalták ezeket, vagy ha meghaltak, árváikat. S már a fejedelem szekretáriusai is nyervén közülok jobbágyot, a panaszra menteket maga hallgatta meg, és vagy nem jelentette, vagy úgy informálta a fejedelmet, amint akarta s emezek jobbágyi rabságban maradtak s a mustra könyvben a mustra alatt jelen nem voltak irattak. Némelyeknek pénzt adtak kéretlenül is kölcsön s azért zálogosaknak irattak, szolgáltatnak, mint zálagosok s annak utána mint jobbágyok hajtattak szolgálatra. Némely betegeseket hír nélkül is megkérték s halálakor árváikat és jószágaikat elfoglalták. Annak utána, midőn szabadságukat keresték, mesterségesen valami bajba kerítették, fogásra tétették s olyan bírák ítélete alá húzták, akiknek magoknak is lévén aféle embereik, jobbágnak ítélték azért is, hogy más hasonló történetben ők is hasonló ítéletet vegyenek.

Ezen csalárd megjobbágyosításnak módját megértvén a kegyes fejedelem (I. Rákóczi György) a maga tanácsosaival közibe megyen a székelyeknek 1635-ben a nemes lófő és darabont rendben lévő népeket felíratja, sokakat felszabadít és másoknak felszabadításukat örökségükkel együtt megparancsolja. És hogy senki többé a szabad székelyeket jobbágyok alá vonni és abban tartoztatni négyszáz forint büntetés alatt ne merészeljen, megtiltván, tör-

vénybe iratja, nemcsak, hanem amely székely örökségben királyi adománynál fogva királyi jus elegyítetett, azt is az Appr. III. R. 76. Tit. 7- és 12-ik cikkelyei szerint eltörölteti és annál fogva a Jus Regiumtól megtisztítja. Sőt, hogyha valaki királyi adományt elegyítene is a székely örökségbe az egész székely náció helybenhagyása nélkül, meg ne álljon: az országgyűlésben meghatározatja.

De mégsem szűnt meg némely erőszakos nemes ember és tiszt más hasonló nemtelen titulusok alatt is, és a szabad székelyek jobbágysításában és örökségük elvesztésében munkálkodni. Ugyan is előbbben a tisztekkal megegyezve most az egyiket, majd a másikat, holmi tolvaj oláhokat előre felingerelvén, hogy velük házuknál egyék és igyék, azoknak, mint tolvajokkal társalkodókat feladta, perbeidéztette, hamis tanui által elnyomatta s mind addig hurcoltatta, míg magát közbevetvén, örökségét bizonyos summa pénzig magának kötette s annak utána magát az örökségről szolgáltatatta, s meghalozván, gyermekeit jobbágnak íratta, mintha atyok által obligáltattak volna és ha felnevekedvén, szabadságukat keresni kezdték, katonának elfogattatta s némelyik osztán, hogy katonának ne vigyék, jobbágnak kötelezte magát. De ha elment is katonának, annak utána valami haláltól váltott tolvaj oláhot, vagy cigányt annak székely örökségébe beszállítván, magáévá tette. Továbbá pénzt adott uzsorára szolgálatért, kontraktust iratott róla, amilyent akart. Ennél fogva később ezeknek árvájukat valóságos jobbágyi szolgálatra vont a majd idővel a Kontribucionis Tabelában is jobbágyának íratta s ha mozdult maga megszabadításában eskettetvén amaz arról: ha igaz-e, hogy T. T. jobbágyi szolgálatot tett N. N. úrnak, megfelelően a vallók, hogy igaz! Jobbágnak ítéltetett s ennél fogva székely öröksége is jobbágyionális szesszionak íratott. Ezek szerint az oláhok, cigányok, fattyuk és más kap-

hatott jövevények, idővel az ily örökségekben magyaro-
rokká, vagyis székelyekké lévén, már most annyira
ment a székelység sorsa, hogy a lófő és darabont
székely aféle jövevényektől alig, vagy talán nem is
lehet megkülönböztetni. De kár tétetett ennél fogva
még a papoknak is, mivel a székely örökséget béül-
tetvén az ily móddal váltó földesurak oláhokkal, ci-
gányokkal, fattyakkal és más valláson lévő jövevé-
nyekkel, amely földekről a helységbeli papoknak
képét kellene adni, semmi sem adatik, holott igaz-
ság szerint a papi képének a lakók változtatásával
is ki kellene a tiszta székely földről adattatni. Meg-
esett ezen jobbágyosítási módszerrel az is, hogy
némelyeknek Primipilláris, sőt Ármális levelük volt
és van, s mégis a fent leírt módok közül valamelyik
által jobbágyokká tétettek. Van olyan is Égében,
ki a malomba mentiben valami szenes ember széná-
jából a mezőn egy keveset feltévé a taligájára,
annak utána elfogattatott és békesség szerint valami
szolgálatot ígért s halálával a leányai a jószágból
kiüzettek s ma a szabadszékely jószág jobbágyioná-
lis, vannak olyanok is, kik az Appr. III. R. 76, Tit.
12-ik cikkelye szerint szabadságukat az udvarnál
megnyerték, mint primipillusok az 1654-ben kelt
szentencia mellett, de az örökségüket csak azért
nem ítélték meg, hogy prokurátorok első akciójában
elmulatta az örökségnek megítélését is kérni.

Van egy levél Oklándon, melynek tartalma sze-
rint egy homoródújfalvi jószágos szabad ember: *Biró*
István, egy táncmulatságban a kezében levő késsel
haragjában egy *Tamás Gergely* nevű embert meg-
szúrván, midőn meglátta a vért, ijettében által futott
Kornishoz s néki örökös jobbágyának kötelezé ma-
gát, ha kimenti e bajból. Nem kellett igen nagy
mentés, mert a késhegye csak a bőr alatt ment volt
el, de ő maga lekötelezése szerint örökös jobbágynak
maradt s később I. József alatt a jobbágyok szabad
költözése megengedtetvén, jószágából ki is költözö

Van egy igaz szájhagyomány Homoródalmáson is, mely szerint midőn Kornis homoródszentpáli nagy kastélyát építteté, a két Homoród, melyékéről minden ember hajtatra arra azon kecsektető ígélet mellett, hogy aki nékie dolgozni kötelezi magát, mentessé teszi magát az éppen folyamatban induló nagy háborúba menéstől s annak költségeitől. Találkoztak is sokan, kik a feltételt elfogadták s ennek következtül jobbágyaivá is maradtak. De némelyek nemesebb gondolkozásúak s ön javukat megfontolni tudóbbak lévén, nem mentek dolgozni. Homoródalmáson egymás mellett két székely ember lakott akkor t. i. Bencze és Csáka. Az is egyik gyáva lélekkel birván, dolgozni ment, de a másik így szólt: az ilyen adtát, inkább kirukkolok, mint sem Kornist szolgáljam. S Bencze kirukkolván, háborúba ment és szerencsésen hazajöve, továbbra is szabadszékely maradt, míg Csáka dolgozni menvén, jobbágnak maradt.

Van még egy esketés 1600-ból Karácsonyfalván *Barabás Mihálynál*, melynek tiszta bizonyítása szerint egy *Nagy Ferenc* nevű székely lovag két fiával Tamással és Györggyel együtt kirukkolva lévén a hadban II. Rákóczi György fejedelem előtt ilyen panaszt teve: Nagyságos Fejedelem! Imé én most két fiammal jelen vagyok s mégis Rhédei kapitány uram (Kornis veje) egy jószágomon tartja kezét. A fejedelem megkérdvén Rhédeit, miért cselekszi ezt, az így menté magát: Én nem tartom Nagyságos uram, különben, hanem egy véka búzámmal s egy pár bocskorral adós, adja meg ezeket, s leveszem kezemet jószágáról. Nagy Ferencék is a pert a háború folyása miatt-e, vagy később is hanyagsága miatt-e, nem tudta eligazítani s a gyönyörű szép bennvaló székely örökség Karácsonyfalván jobbágy jószágává lett Rhédeinek.

Még egy furcsa jobbágyosítást meg kell említenem: Egy ugyan Karácsonyfalván 1555-ben, febr.

27-én Barabás Ferenc és Salati Ferenc réglusságuk alatt véghezvitetett esketés Jánosfalván egy *Bokor István* nevű tolvaj oláh lakván, amit lopott mind *Csoma Ferenc*nél, mint orgazdánál tartotta. Ez ki-világosodván, akkori főtitest *B. Dániel Ferenc* alatt az oláh akasztófára, *Csoma Ferenc* pedig arra ítéltetett, hogy ő akassza fel az oláhot. Ezt *Csoma Ferenc* szégyelvén, magát az oláhot fogadta meg, hogy akassza fel önmagát helyette, oly feltétellel, hogy árván maradó fiát: *Jancsikát* feltartandja s örökbe vészi magának. Az oláh tehát magát felakasztotta s *Csoma* az oláh fiút magához is vette, de nem fiának, hanem jobbágyának nevelte. Ezt a *Jancsiból* majd felnevelkedett *János* nem szenvedhetvén, véghez vitette az említett esketést s az által a *Csoma* mák kezei alól kiszabadítván magát, *homoródszentmártoni Biró Dávid*hoz állott jobbágyul.

Mindezekén kívül végezetre követtek el s követnek ma is más fortélyos módokat is a rosszmájú előkelőbbek és a hatalmasabbak avégre, hogy a gyengébbeknek vagyonaikat hálójukba keríthessék, vagy amit egyszer igazságtalanul abba bekerítettek, továbbra is megtarthassák. P. o. történt ezelőtt, hogy némely igazságtalanul jobbágyosított embernek ügyesebb maradéki kizakarván szabadulni igazságtalan földesuraik kezei közül, perelni kezdetek, s igazok lévén, nyertek is, de az előttük titokban tartatott. A mások által pedig előre megtudatott *Végítéletnek* kimondása előtt felbérelt emberek által ijesztgettetvén, vagy itattatván s ezek által elszédítetvén maguk károkkal megbékéltettek s majd midőn az ítéletnek kimondásakor rémülésükre hallották nyertes voltukat, a dolgot meg nem változtathatták. Így estek vissza *Homoródszentpálon*, mint mondják, a *Batók* a *Kornisok* maradéki kezébe s így *Karácsonyfalván* némely *Salati jószág* az erőszakos *Dimény* kezébe.

Mások némely avégre kinézett, korhelységre és

italra hajlandó, vagy pedig fekvő jószágukon kívül egyéb iránt szegény embereknek kezeikre egy-egy hordó bort adtak át árulás végett, melynek egyrészt ezek a boldogtalanok, minthogy közel és könnyen érték, megiván, más részit soha meg nem kapott hitelbe adván, meg más részit, mint írástudatlanok elfelejtván, vagy számba nem tartván, a bekapott pénzt pedig elköltvén, majd az árultatónak jószáguk egyrészével fizettek s így még inkább elszegényülvén, nem abban jártak, hogy azt ki váltásák, hanem apránként még a más részre is kértek, míg az egészen a reászedő család hitelezőinek vészett. Sok jó birtokuk s hajdan előkelő családú gazdákat tudok magam is így elnyelettetni.

Ily és ezekhez hasonló módokban igyekeztvén sok, székely primor és más hatalomra és tekintetre felkapott emberek magoknak jószágokat és jobbágyokat szerezni s ily és ezekhez hasonló módokon engedvén az együgyű boldogtalan és tudatlan nép is önmagát jobbágyá tétetni, vagy pedig nem irtóztván magát s maradékait is gyáva lelkűleg szánt szándékkal eladni. Úgy történt, hogy némely azelőtt tiszta székely faluba alig akadtak meg némelyek, hogy jobbágyokká nem lettek, mint Homoródszentpálon a Dimények, Törökök, Benczék és Szabók. Más helyen csak egy család maradt meg, mint Recsenyéden a Feketék, kiknek eleik akkor trombitás lévén, a hadból sem el nem maradhatott, sem el nem hagyattatott, midőn a többi falusi társai magukat onnan szolgalelkűleg munkával megváltották. Más helyen pedig egyetlen egy sem maradt szabadon, mint Homoródszentpéteren, hol pedig a Csekéknek s talán a Jakaboknak is még ármális levelük is van. Más falukban is azonban, p. o. Homoródszentmártonban, Gyepesben, Kénosban, Homoródkarácsonyfalván, Almáson, Oklándon, Újfaluban, Jánosfalván, Bögözben, Sándorfalván, Matisfalván, Kányádban, Felső Boldogasszonyfalván, Rugonfal-

ván, Muzsnában, Décsfalván, Remetén, Városfalván, Vargyason, Nagy Galombfaván, Szent Lászlón, Paktakfalván, Ocfalván, Égében, Árvátfalván is lévén több főbb, vagy kevesebb számmal ilyenek.

De lehet e csodálkozni azon, hogy az akkori világban, amidőn a büntetőtörvények is oly szigorúak voltak, hogy a legkisebb vétket is tüstént halállal büntették, vagy legalább azzal fenyegették s az alsóbb tiszteknek is élet és halál feletti joga volt, ezen törvények nyomán kezeikbe adatva s midőn az akkori sok háború súlya alatt elfáradt és megfogyott népség végre inkább akart életben és békességben édes honjában s kedvesei közt rabul is megmaradni, mint mindezeket a háború pusztító kegyetlenségeinek kitenni és veszedelmeztetni. Lehet-e mondom, csodálkozni, hogy ily időben, midőn ezek miatt a szegény bajba esett, vagy egy-egy Báthory Zsiga alatt személyes vétkiért hadba kényszerített embereknek, mint egy divatjokká s egymástól eltanult szokásukká vált volt magukat, ezeknek váltságául valamelyik hatalmasnak tüstént örökös jobbágyul eladni: Ha egy Kornis, Biró, Ugron, vagy más hozzájuk hasonló nagy sok jószágot és jobbágyot tudott magának szerezni? Midőn a mostani, jól meg jegyezzétek! A mostani felvilágosodott békés és igaz emberi jogokat kivívni törekedő világban is láthatunk, nem hatalmas Kornisokat s más hasonló fő és tiszti embereket, hanem hétszilvafás kocifereket, nadrágos pirkáló tanult embereket, sőt, ezt is jól jegyezzétek meg! Előbb csak harisnyás, condrás emberkéket is, kik velük született-e? Vagy ki tudja hol és hogy tanult? Állnok politikájok, hizelgéseik, szemtelen fortélyaik, önhaszonért mindent eltűréseik, magok behizelgő apróságos szolgálatjaik, embereknek halálok után, vagy azok nevökre, vagy máskép csinált hamis kötleveleik, esketései? Vagy megismerő írásaik, vesztegetett tanúik, ármánykodásuk álltal az ártatlan bajba kerítéseik, apránként tett fogadásaik, s hol

ezekkel nem lehet, erőszakos elnyomásaik és hatalmaskodásaik által előbb félelmet és tekintetet, azután pedig csak ezeknél fogva is, egy-egy árvától és özvegytől, egy-egy ártatlan együgyűtől, egy-egy közhelyből, vízmosásból, vagy tilalmas irtógatásból, csalárd vásárból, hamis cseréből, adósság hamis felszámításából, megye, falu és szék, közjavainak elcsipés és harapásából, lopásból, adó hamisan beszédéséből, s több ilyenekből s midőn törvényre kerül vesztegetett, vagy jó barát bírák által is annyi jószágokat, zselléreket szereztek magoknak, hogy már ezentúl bátran urat ágálhatnak s addigi harisnyájuk helyett bátran nadrágot húzhatnak. Aminthogy azt el sem mulasztják véghez vinni és követelni az ahoz ragadott tekintetes vagy méltatlan méltóságos címmel együtt.

Teljességgel nem lehet csodálkozni, hanem inkább valamint csodálkozni lehetne azon, ha amazok akkor nem szereztek volna: Úgy most csodálkozni inkább lehet azon, hogy ezek az apróbb tiránuskák hogy tudnak így szerezni? Így szereztek össze pedig a legújabb időben is átjában minden birtokaikat amaz Udvarhely szék két legfőbb és ravaszabb emberei a fenn is írt *Gyepesi László Ferenc* és *Karácsonyfalvi Barabás Mihály*. Így az utóbbi helyen ezelőtt a híres *Nagy Dimény*. S így még régi időben a Torockón a Toroczkai már ma főuri család. Kiknek eleje előbb csak egy közülük való közember lévén, egy kevés tanulásánál fogva a népnek valami előjárójává tétetett, s azután lassanként a közelebb írt módokon több hatalmat, több több vagyont ragadván magához, végre pedig az uralkodóhoz is, nem a néphez, hanem ahoz való húzás által beszinelvén magát, nemességet s az által vératyafiait takszásjobbágyokul nyerte a Toroczkay névvel együtt, az azelőtti neve még arra se lévén méltó, hogy tovább hordozza, bár ha azután több derék tagokat adott is az emberi társaságnak csakugyan ez úri család.

Felszabadította ugyan a valóságos régi jobbágyokat hazánkban az 1848-iki forradalom, de vajjon az ily közelebb leírt módok által szerzett jószágokat, zselléreket kiszabadította-e? és továbbra is eltörölte-e? Jézus mondja: Mindenkor vannak szegények ti veletek. Mát. XXVI. 11. De ennek hasonlatosságára azt is mondjuk, mindenkor vannak fortélyos gazemberek is ti veletek s valameddig akármi okból is szegények az emberi társaságban: mindaddig ezen szegényekről nemcsak a becsületes, szorgalmatos jó emberek, de főleg ezek a gazemberek is az írt módokon szerzett meg magoknak, kik ezeknek szerzésében a törvénytelenséget is megtudják törvényesíteni, mint a zsidók Jézus elítéltetését, s kiknek körmeik közül még a forradalmak sem tudják ezeket kiragadni, mert az ily legények a forradalmokat is éppen arra használják, hogyha elvesztették ez által hamis birtokaikat, mást lopjanak és raboljanak, ha el nem vesztették pedig, ez úton is szaporítsák azokat.

Mint Homoródszentpáltól ezzel ezúttal az egész Homoród melyékétől búcsút veendő, legutoljára a parochiára mentem. Itt mondták az éppen akkori papi kút takarítása alkalmával, mi szerint ezen kút ásásakor annak fenekén egy nagy tengeri csuda állatnak csontváza találtatott volt, holmi fővény torlás között. Mit jelenthet ez egyebet, mint azt, hogy e hely is valaha tenger fenék lehetett.

Búcsút vévén a papi háztól, kapun kilépésemmel a templomnak szép tágas piacán egy pálfalvi üstökös székely embert láték nagy fatállakkal rakott szekerevel megtelepedve, melyeket árult.

S mind az áruló üstöke, mind pedig fatálai magokra vonják figyelmemet. Az első nem azért, mintha életemben több üstököt nem láttam volna, hanem azért, mert itt jut eszembe az, mit csak minap olvasásból tudtam meg, miszerint ezt ama szegény székelyek szokták viselni és divatba hozni,

kiknek a hős Zápolya Zsigmond és Báthori István s mások is mint támadóknak füleiket le vágatták vala, hogy ezáltal elvágott füleiknek helyét eltakarhassák. S e komának éppen jó módja vala őseitől eltanulni az üstök viselést, mivel a Zápolya Zsigmond ellen fölkeltek vezére *Nagy András* is éppen pálfalvi vala. A másik sem azért, mintha fatálakot is többször nem láttam volna, hanem azért, mert ezen emberéi olyanok voltak, hogy némelyiknek átmérője egy röfnis, férejtésége másfél véka is vala, e mellett mind a legbecsesebb ú. m. juhar és szilfából oly remekül kiesztergálva, hogy a bécsi piacon is bizonyosan brávuert nyert volna vélők. Bámultam tehát azt is, hol tudnak még ezek az emberek ily nagy és tiszta becses fát kapni ezen míveknek, az erdők ily nagy fogyott állapotjában, de bámultam és örvendtettem a mesterségen is, hogy falusi szegény tudatlan és mesterségek műhelyeitől távol lakó szegény székelyeink is tudnak szép mesterségeket és pediglen nemcsak ezt, hanem egyebeket is egyebütt is készíteni, mert a pálfalvi híres esztergált fanéműkön, ki mint ily fatálakon, tányérokon, turóborítékon sat. kívül, a siklódi, hermányi és lővétei szuszéknak s kéreg vékának, korondi fazéknak, bágyi csergének, hermányi és szentléleki kádár munkáknak, farkaslaki és baconi kovácsmunkáknak, erdővidéki és háromszéki szekérnek, háromszéki tarka és székelykeresztúri fehér szövetnek, kőrösi és székelykeresztúri szitának, homoródalmási hamúzsírnak, szappannak, csíki, zetelaki és oláhfalvi deszkának, karácsonyfalvi mésznek, baconi, hernányi és csekefalvi mázas edénynek, szombafalvi, alsórákosi, főleg baconi cserépnek, harasztkeréki és vajai gyékénynek s átaljában minden faluban készíthető fehér és szürke gyapjú durva posztóknak, milyeneket a köznép visel, csakugyan hirök van, ú. m. amelyeknél jobbakat Erdélyben sehol se készítenek, némelyeket pedig, melyeknek anyagai csak itt találhatnak, ép-

pen nem is készíthetnek. Most pedig legújabbán két falusi ifjú székely asztalos, ú. m. Matisfalvi *Szócs Sámuel* és Abásfalvi *Balázs Mózes* csak más orgonák megnézése s szemmel tett kevés lopottgálásaik után, önmaguktól tanulva, orgonákat is olyanokat kezdettek készíteni, melyek ha nem tökéletesek is, igaz művészekével nem mérhetők is, de sokkal jobbak a Városhalvánál említett keringő németekénél.

Kijöven Homoródszentpálról, a belső Homoród mellé vezető nagy országúton gyönyörűséggel néztem le Városhalváig, majd fennebb menve Darócig a pompás réteken, de elkomorult lelkem, midőn eszembe jutott, miszerint nemcsak Kőhalomtól Darócig terülő térségen, amint azt Jánoshalvánál mondva vala, hanem Daróctól Szentpálig és így, ha a Szempálon fejjüli térséget is ide értjük, fel Szentmártonig az egész Homoród mellett, ezen szép részek sem kerülhették ki azt, hogy egykor ne ázzanak vértől és pedig a több versen itt is megfordult török, tatár, német, magyar, inkább csak fosztogató hadaktól ontottakon kívül éppen leölt székely honfiak véréből is. Ugyan is mikor Kiss Lajos király megházasodott 1521 körül, akkori erdélyi vajda: Zápolya János is oda volt lakodalomba. Az alatt a törökök, talán legelőbb akkor beütöttek Erdélybe és pusztítottak. A székelyek megharagudtak ezért Zápolyára, hogy ő a helyett, miszerint hazája oltalmára honjában ülve, külföldön kering és lakadalmaz s feltámadtak elene, de Zápolya hazajött s keservesen leültetvén őket, nótáztatta is. És éppen ez a hely mondom az, Homoródszempáltól le Darócig, hol a Nagy Benkő szerint a kegyetlen harc megtörtént s a székelyek szinte mind levágattak.

Láthatni ma is H.-Szempálnak alsó végén belül a Homoród mellett valami halmokat, melyekről némelyek véleménye az, hogy ezen szerencsétlen elhullottaknak összehordott tetemeit tennék. Láthatni éppen e helyen az ú. n. *Górhegyet*, melynek tetején

az életben maradt atyafiak a monda szerint ezen el-
esett és eltemetett atyjukfiait eltorolták. De gondol-
hatni azt is, miszerint a jánosfalvi templom háta-
megetti, mint láttuk később felbontott pázsintos
domb alatt is talán ezen szerencsétlenek egy részé-
nek odatemetett csontjai nyugosznak.

A Homoródszentpáli tóba érkezve, még három
dolog lett csekély figyelem tárgya. 1. Jobbról a Kor-
nisok egykor szabadon, s nemesi kiváltságánál fogva
mivelt gazdag sóbányáinak gödrei, melyeknek egyi-
kében most a falunak híres sósútja van. 2. Balról a
homoródszentpáli híres mennykő fogó tó, mely pos-
hadt kigőzölgésénél fogva, amennyi mennykő e kör-
nyéken leesik, mind maga közelébe vonja, úgy, hogy
e miatt e pillanatban is csonka a leütött tőszom-
széd homoródszentpéteri torony. Ezen tó, mint mes-
terséges föld gáttali keresztül rekesztetése is mu-
tatja, hajdan egy tó fejében fent, egy szép kerek
domb megett levő mással együtt a Kornisok halas-
tója volt, minélkül a régi nagy udvarok el nem le-
hettek, de ma csak betölt s nemcsak barmot, ha
oda menyen, de embert is egy pillanatban elnyel-
hető ingovány mocsár van helyén, hol nyárban a
szüntelen nyivákoló libuszok bátran rakják le tojá-
saikat s nevelik fel kicsinyeiket a nádközti dom-
bocskákon, nem mervén senki oda menni. 3. Ugyan-
ezen tónak a Nagy Benkő által is említett gyan-
tás fekete sárja, mely még a legfehérebb tehénből
is fekete bivajt csinál, ha megfordul benne.

Ezeket elnézve, két Homoród melyékét elvá-
lasztó hegynék tetejére siettem. Itt is a tagon kívül
egy olyan pázsintos kopasz oldalon mentem ki, me-
lyet hajdan Homoródszentpálnak legszebb csere- és
gyertyánfa erője borított, de ma csak gyalog fe-
nyő bokrok borítják, s bizonyosan ezek sem sokáig.

A tetőre érkezésemmel az út mellett balról egy
oly dombon nyugován meg, hol kápolna volt régen
s melynek út miatt kiporlott martos oldalából csak

tavaly, úgy mint 1845-ben e csomó elrothadt rongyba kötött Mátyás és Ulászló apró ezüst pénz omlott ki egy e helyen nyugvó szegény embernek pálcájával tett andalgó piszkálása után. Hihető, valamely szegény futó tehette volt oda s akkor tán még állott kápolna oltalma alá, de amit kivenni nem lehetett módja. (Ma én bírom e pénzeket.)

Most felállék ülőhelyemből. Még egyszer visszamenék a mélység felett Homoródszentpálra s ebben át ide meglepőleg látszó Kornisok fekete tündér romkastélyára. Még keveset itt is andalgék felette s ezzel búcsút mondék a külső Homoród melyékének.

Ezután mint ajtó, egyet fordulék sarkomon s mint még sokkal szebb panoráma, akként tűnt fel egyszerre szemeim előtt szemben fenn a híres Rika erdejének völgyekkel szagatott hegyláncolata. Alatt a belső Homoród keskeny mély völgye, jobbról csak közel Oklánd szép magas tornyával, s balról még közelebb, szebb tornyával hirtelen elő lökvenve egy szép kis svájci városhoz hasonló Karácsonyfalva, hova mint jeleni (akkori) ekléziámba, valamint mindenkor, úgy most is gyönyörködve ereszkedém bé a rövid meredek úton a szemben folyó Homoródnak s a falu zsibongásának halk moraja közt.

TARTALOMJEGYZÉK:

I. KÖTET.

Bevezetés	— — — — —	5
1. Székely Udvarhely	— — — — —	18
2. Kiindulás Székelyudvarhelyről. Árvátfalva. Zivatar a kénosi tetőn. Ezen környéknek éghajlata. Lókod	— — — — —	24
3. Sok só ezen környékben. Abásfalva. Kemény- falva. Remete. Gyepes. Kénos	— — —	31
4. Homoródszentmárton. Abban a nagy udvar. Unitárius templom s abban Biró Gábor emléke	— — — — —	49
5. Mezei kútak a lókodi határon. A Bágyi vár históriája	— — — — —	
6. Derzsbe menetel. Vélekedés a szászok itt lak- tokról. Három kitűnő család a faluban. Jég elleni harangozás. Ramocsa	— —	83
7. Jánosfalva. Daróc. Ezeknek régi és újabb állapotja. Nagy sírhalom Kőhalom és Da- róc közti helyeken	— — — — —	102
8. Hármas Halom. A keleti tetőn. Sámbrá sír- halma. Városfalva. Templomtárgyak. Ké- nosi udvar	— — — — —	118
9. A szent faluk nevei. Homoródszentpál, abban a régi Kornis család. Székely jobbágyosí- tás és egyéb régiségek	— — — — —	132

MINERVA
KOLOZSVÁR